

84(2-632.1)6

A285

Арман Азоров

Шүндеги
жылдыстар

С (Алт.)

А 285

Аржан Адаров

Шүндөги
жылдыстар

2024 ✓
7.5.2024

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
г. Горно-Алтайск • 1961

84(2=632.1)6-4
A 285

Горно-Алтайская

Библиотека

КОММУНИСТ

Жайдың жылу ла тымык энгери турды. Жаггы чапкан өлөгнниг ле быжып клееткен аштыг жылымзу жыды жытанат. Төгнниг алдында сууныг шуулап акканы, кайыгдардыг бүрлеринниг араай-араай тылырашканы, кайда да ыраакта, сууныг ол жанында, кырдыг эдегннде, кыстардыг кожондошканы угулат. Бу өлөг ижинниг бригадазы болбой кайтсын... Жаан ла элбек өзөктниг ичкерлеп барган бажында, көк-чагкыр тегериге жапшынып калган немедий, үч ак сүмер кажайыжып, каруулчыктыг тургулайт. Күн текшилей ажа берген, же жагыс ла бу үч сүмердинг бажында оныг кыскылтым чогы артты. Күнбадыштагы кырлардыг ары жанынаг оошкы өгдү булуттар көрүнни келди. Шак андый булуттар чыкканда, айас, каан күндер болор дежетен. Онызы чын неме оошкы, нениг учун дезе, оошкы эмезе кыскылтым өгдү булуттар чыгар болгонунаг бери бир де катап жааш жаабады. Жайгыда колхозко каанг, айас күндердег артык не керек? Бу калганчы айастарда эрте үрендеген аш та чоокырайа быжа берди.

Борлой Чотпорович чагмак јесрен алын чедениниг ичине кийдирип, быжын клееткен арбаныг кыразыныг јаказында өлөндү јерге армакчылап салды. Бойы дезе, эскирип калган шинелин јабынып ийеле, кажулай базып, јабызак меестниг тектирине чыгып барды. Мында меестниг кычкыл јыгту кыскачак боро өлөндөриниң, магырдыг јыды јытанат. Кейде телепко талбагдап, јүзүн-јүүрленин сыгырып, киштеп, алмыстанын турды. Күлүк түжиле болчок кардын бор-ботколо толтырып алала, эмди эдер немезин таппай, сүүнин, көрөп турган, ошкош.

Борлой Чотпорович бу болчоктын үстүнде санааркап калган отурды. Онын тарпак азу сагалы да салактап, чапкырзымак сур көстөри де кунугып калган эмтир. Ол јабыста чөй-илип јаткан јуртты, јалтырап аккан чакпынду сууны, сууныг ол јанында јажыл агаштарлу ла сары јалбагдарлу тууларды, ол тууларды эдектей јаткан экче-экче сары кыраларды — ончозын санааркап калган ајыктап отурды. Бүрүңкий эгир кирип келди. Кырлардыг ары јанынаг ай алырайып чыгып клеетти. Серүүн ле тату эзин сокты. Ол бышкан јиилектердиг ле чечектердиг јараш јыдын кайдаг да ууштай соголо, Борлой Чотпоровичтиң тумчугына туй чачып ийди.

Борлой Чотпорович бүгүн ижин жаңы председателге табыштырып берди. Озо баштап мындый керекти бүдүрери ле башкараачы ишти таштап ийери ого јеңил немедий билдирген, је эмди көрүп турар болзо, ол тоң ло андый јеңил керек эмес эмтир. Март айда колхозчылардыг текши јууны болгону онын са-

наазына жап-жарт кирип келди. Ол тушта иштег чыгары ла тегин ишке барары жанынан суракты ол бойы көдүргөн. Колхоз аайы-бажы жок жаананын, онын экономиказы өскөнүн ол бойы жарт билип жүргөн. Мындый жаан хозяйствоны башкарарына онын күчи, билери жетпей жүргенин пезин жажыраар? Коммунисттинг уйады чыдажып болор бо? Жок, болбос. Айдарда, ишти бичикчи, билер кижининг колына берер керек.

Колхозтыг текши жууны коркушту тал-табышту өткөн. Борлой Чотпоровичти бойынын ижинде артызып салар, ого билер, бичикчи заместитель таан берер дежип, колхозчылар чуркурашкан. Борлой Чотпоровичти чала көрбөй, сүүбей де жүретен колхозчылардын ортозынан, оны ижинег чыгарар деп, кемизи де айдып болбогон. Шак онын учун Борлой Чотпоровичке ле райкомнын качызы Иван Петровичке бу жуунда канча-канча катап куучын айдарга келишкен. Арт учында колхозтын председателине Баршаулдын журтхозшколын божодып жаткан уулды, үч колхозты бир колхоз эдип бириктирерден озо ол колхозтордын бирүзининг председатели болуп иштеген Селбиковты, көстөгилеорде жагыс ла ол тушта улус эмеш токунай берген. Борлой Чотпорович заместитель болуп артып калзын дешкен. Же мынаг ол база жаза мойноп ийген.

— Нөкөрлөр колхозчылар, бу слер бүгүн кайтаар? Мен иштег чыгала, жадарга турган эмезим ине — деп, Борлой Чотпорович мандайынын терин сыбыра тудуп, тунгак үниле айткан. — Мен жамылу иштег рядовой ишке барарга бойым күүнзегем. Мал ижине көндү-

ре барар санаам бар. Коммунисттер баштапкы рядта болзын деп, партия айдып јат. А мал ижи ол бистиг эг төс ижибис. Коммунисттердин көп сабазы анда болор учурлу! Бот, ол ло, божогон.

Эрмек-куучыннаг ла изү кейдег улустыг чырайлары, кызыл өрттий, кызарып, клубтыг ичинде ончо неме кызып калгандый болгон. Борлой Чотпорович көп жылдарга иштеп келген. Онын төсөмјызы сүрекей јаап. Шак онын учун улус ого удур эрмек айдып болбой, ого килегилеп отургандар.

Јууннын председатели күзүгини шыгырадып, улусты јүк ле арайдан токунадан аларда, райкомнын качызы Иван Петрович, өрө туруп, шак мындый куучын айткан:

— Рядовой ишке барары керегинде Борлой Чотпорович бойы заявление бичиген. Райкомнын бюросы бу заявлениени шүүп көрөлө, коммунисттиг сурагын бүдүрер эдип јөп чыгарган. Јамылу иштег јабыс ишке барарга амадаганы јаан керек болуп јат. Ого үзеери, коммунист кандый ла иште иштеер учурлу. Партия оны јамылу да ишке, јабыс та ишке тургузар учуры бар. Је нөкөр Майманов бойынын акту күүн-санаазыла барып јат деп, база катап айдып турум. Онын заявлениени бу! — Иван Петрович столдыг үстүнег ак чаазынды алып, ары-бери јагып ийди. — Је, нөкөрлөр, эмди јагы кандидатураны шүүжип көрүгөр. Јарагадый болзо, јөптөп алыгар, ја-рабагадый болзо, өскө кижин көстөгөр.

Иван Петрович кызыл бөслө јаап салган узун, чөйбөк столдыг ары јанына, Борлой Чотпоровичке коштой отура түйшкөн. Јоон кы-

зыл мойынын тегин де үлүш колпладыла арлай берген. Оног жаан тынып ийеле, бир стакан сууны ичип ийген... Ол күн президиумда карган малчы Тордой өбөгөн, уй саачы Жыламаш, электрик Эртечи отурган. Олордыг чырайлары бүрүңкий болгон. Кандый да болзо, олор көп жылдардыг туркунына онын чындык болушчылары болгон ине.

Бойыныг калганчы сөзинде нени айтканы, эмди, бу болчоктыг үстүндө, айдыг тунде отурарда, Борлой Чотпоровичтиг сагыжына жап-жарт кирип келди. Ол шак мынайда айткан:

— Мен колхозтыг председатели болуп бирме беш жыл иштедим. Слерле, ончо колхозчыларла кожо, жакшыны да көрдим, жаманды да көрдим. Азийдагы кичинек колхозыбыс айдары жок жаанады, азыраган малыс өсти, акча-жөөжөбис көптөди. Эмди керекти бичикчи-биликчи, жиит кижини колына алзын. Каргандарды жаш үйе солызын. Мениг ордыма көстөлгөн Селбиков Айабасты слердинг кемеер билбес? Ончогор билереер! Ол бистинг колхозтыг кижини. Жаштаг ала бистинг ортобыста өскөн. Текшин жуунныг ого эткен жаан бүдүмчизин ол акчек бүдүрер деп, иженин турум. Айдар сөзим бу ла, божогон...

Бүгүн Айабас ишти колына алды. Эмди Борлой Чотпорович кайда да иштебей жат. «Жок, эртен ле барып, жагы председателдег иш сураар керек — деп, Борлой Чотпорович өрө туруп сананды. — Иш жок кижини канайып отурар?» Ай өксөп чыгып келген эмтир. Деремненин тегин де жарык оромдорун ол жарыдып турды. Электрический лампочкалар мы-

зылдажып, жарык күйгүлөйт. Олор төрт до тегерининг жылдыстарыла, тегерик айла мөрөйлөжип тургандый болды. Борлой Чотпорович чалынду өлөңгө деремне жаар базып ийди. Качан туразына кирип келерде, мында бир де кижин жок эмтир. Уйи айылдай берген ошкош. Жаан көзнөктөрдүн тюльден эткен көжөгөлөрүн өткүрө айдын сүттий ак жарыгы чалып турды. Туранын ичи жарык ла жылу болды. Жаан балкаш печкеден амтанду жыт жытанат. Анда Жалаа эт кайнадып, белетеп салган болбой кайтсын.

Борлой Чотпорович шинелин кадуга илип, чалындалып калган сопогын уштып, жымжак орынга жадып, керилип ийди. Курсак жип күүни чек келбей турды. Жүреги сыстап оорыйт. Санаазы да карыкчылду болды. Бу та недег улам болбогой. Байла, темигип, үренип калган иштег барары тегиндү эмес неме туру. «Улус өрө өзүп жат. Сен дезе төмөн барып жадын. Өрө өспөс, өдө акпас тагма — деп, ол кородоп, араай айдынды. — Ого жүк бир беш те классты божоткон болзом, тагмаларла тартыжып көрөр эдим. Же кара бодолго кижин нени эдер?.. Алдырбас, алдырбас... Иштеер тушта иштеген де, жүрөп тушта жүргөн де. Эмди болор. Канказына калчыыр, канказына калбандаар, — деп, ол бойын токунадынып санданды. — Исполкомго алдырлаар, райкомнын бюрозына алдырлаар, мындый немени этпединг дежер, мындый немени көрбөдиг дежер. Же болгой, болгой».

Мындый шүүлтелердег Борлой Чотпорович эмеш токунай берди. Ол энчигип жадып болбой, өрө турды. Жоон бырчыт сабарыла азу

сагалын сыймап көрди. Оног төжин тырманып, серүүн ару полло басып, буфеттег жарым шилди чыгарып келди. Стаканныг кырына болуштоптыг оозы шыгырт эдип тийеле, кыйткыйт-кыйт эткен табыш чыгарып ийди. Борлой Чотпорович стаканга арай толбос аракыны жык берип ийеле, жаан кара јудругын јыткарып, ичеелерин өртөп турган изүү немеге маказырап турды. Оног шинелин жабынып, кышкы өдүгүн кийип, тышкары сенекке чыгып барала, жабызак тепкишке такталанып, гимнастерказыныг карманынаг папирозын чыгарып, тапкылай берди. Тышкары түштүй жарык болды. Кырлар чапкырайыжып, ынаартып калган турдылар. Уйку деп неме чек келбейт. Коштој јаткан айылдарга барар дезе, база эби јок неме. Ого үзеери, ончо улус бүгүн өлөп ижинде ине. Мындый айдын, жарык түнде, байла, түниле обоологылап турган болор. Эх, төрлегенче иштеп ийген кижини. Кенетийин боочыда кем де чөйө жараштыра кожондогону угулды. Бу јинт, кыс кижининг чичкечек, коо үни эмтир. Бу кожонды угуп ийеле, Борлой Чотпорович јинт тужун, өткөн өйлөрин эске алынды. Иштеп турган тужы болзо, онын санаазына мындый неме кирбес эди. Је эмди санаар да, санааркаар да неме јок ине. Байла, онын учун санаага јүзүн-базын неме киретен болбой...

Бу јаткан жаан деремне ол тушта кичинек деремнечек болгон. Колхоз то айдары јок кичинек, кирелтези ас болгон. Оног көп јылдар өтти. Бу өйдиг туркунына Акјол өзөктин кебери чек өскөрө берди. Качан Борлой Чотпорович иштеп баштаарда, бу колхозто тех-

ника жанынаг беш темир салдадаг ла үч ат жегетен сок жагыс сеялкадаг өскө не де жок болгон. Эмди ондор тоолу грузовиктер, жеги-сегис трактор, үч-төрт комбайн, электростанция, пилорама, радиоузел бар. Ол тушта колхозто жүк ле бир мунг эки жүс кой болгон. Эмди койдын тоозы бирме мунгага ажа берди. Мындый једимдерге «Кызыл Жылдыс» колхоз онын башкарганыла јединген эмес пе?

Боочыда кожонг там ла жууктап клеетти. Ол кожонг Борлой Чотпоровичке кандый да таныш, жуук немедий билдирди. Шак мындый кожонды угуп ийеле, адына мине согуп, тунди тун дебей, кос-баш жок учуртын ийетен эмей. Је Эртечи јаан јамылу кижиле куучындажарынаг уйалып, јегиле јүзин бөктөп, оног качып туратан. Ол сүрекеј кожончы, өгжүк бала болгон эмей. Ол кыстаг улам бирме беш јашту јиит председател арай ла јүүлбей, ары-бери мангадып туратан. Је јенези Аркычы бир күн барала, кысты сөстөп салды. Онын айдып болбой турган сөстөрүн, күүн-санаанын айдып салды. Эртеңгизинде онын ончо төрөөн-тугаандары, ага-карындаштары кысты качырып, куданы кудалап, тойды эдиң салды. Колхозтын койчызы Јамануул сок жагыс кызы јүре берерде, эмегениле экү эригип, эски турлузында артып калды.

Ол өйдө «Кызыл Жылдыс» аймак ичинде эг талдама колхозтордыг бирүзи болгон. Ол јаскы кыра ижин ончо колхозтордог озо божодып туратан. Малы да өлүм-чыгым жок јакшы турган. Онын учун Борлой Чотпоровичти аймак ичинде эг эрчимдү, јакшы председателдердинг бирүзи дежетен. Је оны кыйа

көрүн, ого күйүнгилеп, оны коптогылап та туратан улус бар болгон эмей база. Јер үстүндө кара санаалу улус бар ине. Олор ончо улусты, бойлорындый ок, кара-боро санаалу деп бодогылайтаң ошкөш.

1936 жылда бир күн Борлой Чотпоровичти милиция алдырган. Ол милицияга кирип ле келерде, көстөри кандалып калган јинт шылуучы ого көндүрө ле чурап келди:

— А-а, колхозный стройдың өштүзи, колыбыска кирдинг бе? Колхозтың канча малын тоого кийдирбей јажырып салгаң, јартын айт! — Ол өрө туруп келеле, колмылтыгын кабынаң ушта тартала, столдың үстүне салып койды. — Айдып берзең, керегинг јеңилер, айтпазаң — коомой болор.

— Айдар сөзим де јок, артыкту мал да јок — деп, Борлой Чотпорович айткан. — Ончо мал тоолу, ончо мал чотту.

— А-а, сен, айдарда, јажырып па? Је мен сениң тилигиниң күрмүзин чечип ийерим, колхозтың качын сороочы ийт! — деп, ачу кыйгырып ийеле, ол отурган јериниң тура жүгүргөн. Бир-эки катап коркуда јудруктап ийерге сананган ошкөш. Је Борлой Чотпорович Майманов јанында турган табуретти ала койгон:

— Тийбе, јыдымар. Тийип ле ийзең, сокы ошкөш бажыңды балбара чаап ийерим. Бурулу болзом, закон аайынча јаргыла!

Борлой Маймановты он беш күн каталашкага тудала, оның бурузы табылбаста, божоткылап ийген эмей. Эмди сенекте отуларда, ол өйлөр санаазына кирерде, каткызы келди. Чедениң каалгазы кылырт этти. Үйи Јалаа оның јанына базып келеле, араай сурады:

— Бу не уйуктабай отурың?

— А незин менгдээр? Эртең эдетен иш бар эмес. Тал түш жеткенче уйуктап албай — деп, Борлой Чотпорович каткырды. — Эмди мен, торт ло ширезиненг антартып койгон каан чылап, бойымның өргөөмнөң чыкпай ятсам да, кайдар?

Жалаа нени де айтпай, тура жаар кире берди. Борлой Чотпорович база бир эмеш сананып отурала, калганчы папиросты учына жетире тартып ийеле, өрө турды...

Бу күн түндө ол амыр уйуктап болбой, ары-бери анданып, улаарып, жүзүн-базын неме куучындап турды... Эртең тура эрте ойгонып келзе, бажы оорып калган эмтир. Же ол мендей-шингдей ажанып алала, темиккени аайынча контора жаар барарга чөйбөк сумказын ала койды, оноң эмди бу сумка да, ол бойы да конторада кереги жок болуп калганын ол ширт эске алынып, уйалганына чырайы кызара берди. «Фу, башкараачы ишке темиккен деп неме бу турбай, же, акыр, барып көрөйүн, жаңы башкару ижин баштаган ба, айса жок по?» — деп сананала, үйдең менгдеп чыкты. Үйи Жалаа бажын жайкап, улу тынды. Бу орто жаштаң ажа берген бүдүмдү, чөйбөк кара чырайлу, кичинек сынду, арык-сырсак үй кижиколхоз төзөлөрдөң лө бери уй кабырып, кой кабырып, бозу азырап иштеген. Председатель кижиниң үйи мен деп, бир де күн кыйын ятпаган.

Борлой Чотпорович турадаң чыгала, колхозтың конторазы жаар базып ийди. Оромдо ого жолуккан колхозчылар оныла жакшылажып, кезиктери килегендү, кезиктери кайка-

ганду ол жаар көрүп турдылар. Токойок өбөгөн оны жолдо токтодо, буурайып калган кара сагалын сыймай тудуп, туура шыйт этире чыкырып, арбана берди:

— Сен, Борлой, бу керектиг аайына чык. Мен жагыскан, ишке күчим жетпей жат. Жыла-маш десе оору. Эмеген-өбөгөн, эки карган, бис нени эдерис? Бойыг да бодозог!

— Абай, колхозтыг жааны эмди Айабас болор. Ого комуудагар — деп, Борлой Чотпорович айтты. — Мен ижимди табыштырып салгам.

— Же-е, — деп, карган өбөгөн көзүн сыккыттып, сереенип айтты. — А сен, Борлой, эг жааны эмес те болзог, экинчи тепкиште турган ла болбойыг, а?

— Жок, Абай, жок — деп, азу кара сагалы атырайып, чагкырзымак-сур көстөри суркурап, Борлой Чотпорович каткырды. Ол контора жаар түргөн-түргөн базып ийди. Карган Токойок өбөгөн онын кийининег ары акар тере тоныныг эдеги арай ла болзо жерге тийбей, белин жүктенип ийеле, чөкпөйтүп-чөкпөйтүп базып ийди. «Акыр, бу Борлойды ижинег не жайлаткан болотон? Биске ле кем жок, жакшы кижиги эди. Байла, өрөгү турган жаандарга жарабаган туру. Бооро кандый да текши жуунда Борлойды ижинег жайлаттыс дешкен, онызы төгүн неме болды ошкош. Ол күнниг кийининде де бу үч-төрт ай кирези иштеди ине».

Конторада жагы башкаруу жуулып калган эмитир. Председательдинг кабинетинде улус толо болды. Бригадирлер, заведующийлер, шофёрлор, зоотехниктер жагы председателденг жакаруу аларга келген болгодый. Айабас Селбиков телефонло куучындажып, трубка жаар кандый

да тоолор кыйгырып турды. Сводка жетирип турган болбой кайтсын. Ол телефон ажыра куучындажып божейло, улуска жакару бери баштады. Борлой Чотпоровичти та көрбөди, та керекке албады. Же мындый немени көрөлө, карганныг жүреги чым эдип калды. «Эш не меге керегим жок болуп калганым бу туру» — деп, ол бойында сананды. Онон араай базып барала, көзнөктиг бозогозына такталанып, табылу тапкылай берди. Эжиктеги кыпта улустыг жиркирежип куучындашканы ла каткырганы жарымдай ачык эжиктег жап-жарт угулып турды:

— Башкараачы ишке темигни калган көөркий эмди нени эткей не? — деп, кем де улу тынып сурады.

— Же, алдырбас, жеңил иш кайда барар ол — деп, экинчи үн айтты.

— Борлой Чотпорович бойынаг эки катап жаш улуска көдөчи болбос эмей — деп, үчинчи кижиге унчукты.

— А пенсия ого бербес не?

— Жажы жетпеген дежет.

— Ээ. Эр кижиге пенсияны алган жашка жетсе, берип жат.

Улус кабинетке кирип-чыгып турды. Же күн чарчап тийип ле ийерде, озор бирден-экидег жылыгылай берди. Кабинетте зоотехник ле бригадир артып калды. Борлой Чотпорович энчигип болбой, жөткүрип ийди. Озор үчү ончозы ол жаар көрдилер... Борлой Чотпорович ле Айабас көстинг көскө эки бойы артып калды. Айабас эмеш эп жоксынып, айдар немезин таппай, ары-бери буландап көрди. Кандый да болзо, бу кара сагалду, шулмус көстөрлү ки-

жи ого көп жакшызын жетирген ине. Оног ол Борлой Чотпоровичке бойыныг чокту кара көстөриле күлдүмзиренип, ичкери эгчейип, араай сурады:

— Же, не солун табыш бар, Борлой Чотпорович?

— Менде база кандый солундар болотон эди — деп, Майманов азу сагалын сыймай тудуп, Айабастыг жүзине чике көрди. Оног тагкызын чыгарып, бир эмеш унчукпай отурды. Папиростыг быжыраш сары тагкызыныг оодыктары оныг тизезине төгүлө берди. Ол тагкызын камызып, чагкыр ышты буркурадып ийеле, бир колыла эскирип калган кепказын уужап, экинчи колыла жаагын сыймап, айтты: — Же, уул, мен сенег иш сураарга келдим... Тегин отураар аргам жок. Кандый бир каруулу ишке ийзин деп, правлениени ле сени сураар күүним бар. Мен карган коммунист, оныг учун шак мындый некелте эдер учурым бар деп бодоп турум...

Айабас Селбиков столдыг үстүндө жаткан калыг шилди тызырада чертип, карганныг чырайын билдиртпестег ажыктап, бу өрөкөн кандый ишке барар күүндү болды деп билип аларга, бир кезек ойгө унчукпай отурды.

— Кандый иште иштеери бойоордыг күүнеерде туру — деп, ол арт учында араай айтты. — Же слерди бойыма жуук тудар күүним...

— Ондый быяанды мен сенег сурабай жадым! — деп, Борлой Чотпорович оныг куучынын кезем үзе сокты. — Бис, коммунисттер, југуйланып билбес улус. Айдарда, андый-мындый кыйбыгдаш јоктог эрмектежели. Меге килейтенинди токтодып сал. Килемји меге ке-

рек јок. Менинг райкомның бюросына да, колхозтыг партийный организациясына да бичи ген заявлениелеримди сен, байла, билер болбойыг? Билбес болзог, айдып берейин. Ол заявлениелерде мени јабыс ишке ийзин деп сурагам. Бу сурагымды бүдүрзин деп, мен ја на баспай некежерим. Борлой Майманов башкараачы ишке темигин калган, оның учун эмди өскө, тегин иште иштеп болбос деп сананып турган улус бар. Ондый санаашуўлтенинг көк төгүн болгонын келер өйдө бойыг көрөринг... — Оның чагкырзымак көстөри чагыла берди. — Бу колхозтыг кандый да уур ижин мен ончо колхозчыларла кожо бүдүрип жүргем...

— Мен слерди өөркөдөргө сананбадым — деп, Айабас јаан бурулу немедий бажын бөкөйтүп айтты. — Же слердий јаан ченемелдү кижини башкараачы керекте сүрекей јаан болу жың јетирер эди.

— Јок, Айабас, ондый иш меге јарабас — деп, Борлой Чотпорович эмеш јымжак айтты. — Ченемел дегени ол сүрекей јаан учурлу неме. Ого үзеери, өскө кижининг ченемелин тузаланып билер керек, акту бойының ченемелин таап алар керек. Јагыс да өскө кижининг сагыжыла, билериле тугей ле башкарып болбозыг. Же кандый бир керек аайынча канкретный сурак болор болзо, ол тушта менег сура, айдып берерим. Билеримди карамдабазым. Јастыра керек этсен, көзинге айдарым. Ол тушта ачынба, өөркөбө. Оштоп жүрү деп сананба. Бу иштег мен бойым баргам. Канчазына мен калчыырым, канчазына арбадарым? Болор. Эмди керекти слер, јинт улус,

бойыгардыг колыгарга алыгар. Слердиг билереер де көп, ийде-күчеер де көп. — Оноң ол төмөн көрүп күлүмзиренип, араай унчукты: — Мени чорчыгдап арбанып туру деп, сен, Айабас, ачымба, уул. Жамылу улус арбанарга темишип калат ине.

— Ондый болзо, слерди кандый ишке ийетен?

— Бир үүр торбоктор бер. Пастых болотом — деп, Борлой Чотпорович сур көстөриле жылу күлүмзиренип айтты.

— Күч болбос по?

— Жажыма жеңил иш бедребегем, экем. Коммунист кижиги уйалбай, жеңил ишке сураңар ба? Ончо коммунисттер мынайып тура берзе, эш неме болбос эмей. Ол тушта калык-жонды кем көдүретен, кем көкүдетен?

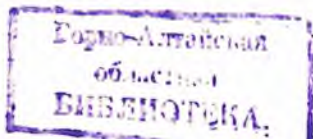
— Онызы чын.

— Чын. Шак ла оның учун албаданып жадым.

— Же, Октыйдыг торбокторын алар кижиги чыкнай турган дешкен. Ол торбокторды колыгарга алыгар — деп, Айабас айтты. — Слерле кожо иштеерге база бир иштеңкей, жакшы кижиги чыгарып берерис.

— Жок, кижиги керек жок. Уйимле кожо күчис жедер болбой — деп, Борлой Чотпорович мендеп айтты. — Ондый болзо, мен эмди ле оноор барып жадым. Же, жакшы иште, эл-жонның иженчизиң бүдүр. Жарт эмес сурак боло берзе, мениг турлуума кел. Билеримди айдып берерим. Жирме беш жылдыг туркунына бу иште мени нени көрбөди, нени уклады деп сананып туруг?

Борлой Чотпорович эжиктен чыгып, оны

кептей жаап ийди. Лиит председатель бойының кабинетинде жагыскан артып калды. Ол көз-нөктинг алдыла өрө баскан карганды көзининг кырыла ајыктап, бу кижини, кызыл тыттый, бек болгонын, эмди де недег де туура калбазын јарт биллип отурды. Айабас бойы оның чыдуузын чыдажып болор бо? Кара сагалду өбөгөн чилеп, калык-јонго ло партияга чындык иштеерге оның күчүн једер бе?

Айабас өрө туруп, кабинеттинг көз-нөктөрүн кайра ачып ийди. Тагкыныгыжы толуп калган кыпка эртен тураныг серүүн ле ару јыбары кире конды. Тынарга да, сананарга да јенил боло берди. Онон тургуза ла мынаг чыгып, улусту, иштү јерлерге барар күүнн келди. «Чаазындар јаткай база. Олорды тунде де кычырып салбас па? Ончо керектерле таныжар керек. Акыр, оны бир јут-јулакай күнде көрүп баштаар туру. Эмди колхозто эн ле јаан керек — ол өлгөн ижин ине. Өлгөндн көптөгн белетен алар керек. Је техника јогынаг нени де эдил болбозын. Ончо техниканы оноор уулаар керек. Өлгөн обоолойтон эки машина тегин туруп јат. Ол аракызак механиктн ижиненг чыгара сүрбегенче неме болбойтон эмтир. Јакшынак механиктн кайдаг таап алар?»

Айабас Селбиков конторадаг мендеп чыкты. Оның селмек кара чачын салкын серпий согуп, чагкыр чамчазының јакаларын тылырадып ийди. Ол чагкыр чамчалу, кара галифе штанду, күрен сопокту болды. Качан ол каткырып ийгенде, оның кичинек тиштери кажайып, кара көстөри торт ло мөлтүреже берет. Баштап тарый оны көргөн кижини јымжак кылык-јанду кижини деп бодоор. Је бу јастыра.

калай көрүш болуп жат. Ондый турумкай, не-
тее, эпчил, билер кижини бачым табылбас бо-
лор. Ачынганда, ол кижини торт ло өрүмдей
көрүп ийет. Же онын кылык-жангынын эг ле
жакшы жаны ол чүм-чам жок, чүмеркебес болго-
ны ла улустын күүн-санаазын ажындыра би-
лип ийери болуп жат. Ол кажы ла кижиле ка-
пайда куучындажарын билер. Мекелеп те,
көмөлөп тө, көкүдүн те ийер. Шак онын учун
оны јнит те, ченемели ас та болзо, колхозчы-
лар председателге көстөн тудуп алдылар.

Айабас айылы јаар базын браадала, Бор-
лой Чотпорович адын ээртеп јатканын көрүп
ийди. Же онын јанына токтобой, ого күлүмзи-
ренип, бажыла кекип ийеле, өдө база берди.
Шак ла бу чагкырзымак көстү, байалгак сын-
ду, тегерик кара чырайлу кижини оны, Айабас-
ты, үредүге ийген эмей. Ол түшта Айабас он
беш јашту болгон. Бойынын јеринде баштамы
школды бождоло, оног ары үренип барбаган,
је бир күн Борлой Майманов оны аймак јаар
аш тартып брааткан абрага отургузып ийген.
«Улуска јаан туза јетирерге турган болзон,
бичикке үренип ал»—деп айткан. Колхозтон
болуш эдип, талкан, эт база бир килограмм
сарју берген. Борлой Чотпорович оны үредүге
ийбеген болзо, ол бичик билбес ле бойы ар-
тып калар эди. Јер үстүнде јакшынак, керсү
улус бары кандый јакшы... Ондый улус жок
болгон болзо, кижиге чындык јолды кем көр-
гүзип берер эди.

Ол бу санаалардаг јүк ле айылынын јаны-
на једин барала, ойгонды. Сары тайгыл ман-
тап келеле, онын колын изү тилиле јалап
ийди...

Пастухтар, чабандар ончозы көчкүн уаусине. Жай болзо, тайгага чыгар, күс болзо, өзөккө тўжер. Одорлу ла жер бедрен, андамында көчүп жүрер... Чагмак жесерен ат курч кулактарын, кайчы чылап, олий-солый тудуп, желе базып барып жатты. Чичкечек кара жол боомдорды эбире согуп, боочыларды ажа көнүп, кара суучактарды кече көнүп, агаи арзыла, арка тууларла там ла бийиктеп, таскылдарга, тайгалардыг ару сындарына чыгып браатты. Жыш агаика курчаткан, күскү онком, көлдөр жадат, жырааларга бастырткан жылан өтпөс четтер турат. Күскери чыгар күвчечектер, аттыг бийик чагкыр чечектер, адаруларды азырап, араайын жайканыжып, үделеп тўш дешкендий, үзөгини окшогылайт, амырап ал дешкендий, аттыг жолына араайын бажыргылайт.

Же Борлой Чотпорович аттыг үстүне чала кыйынынаг отурып ийеле, томонокторды үркүдип, паишростыг чагкыр ыжыи буркурадыи барып жатты. Тал-табыш жок, тымык. Жагыс ла аттыг тибиреде басканы, үйгенин тегерик темирлериниң шыгыраганы ла Борлой Чотпоровичтиг жүтка-сууга өтпөс резинувый плащыныг каа-жаада калырт эткени угулат. Бүгүн Борлой Чотпоровичтиг сапааркаар да, кунугар да немези жок болды. Талтабышту, чуркурашту жүрүм кийиин жаында артып калды. «Эмди жагыс ла торбокторымды кабырып, толтылдада желип жүрерим — деп, ол бойында сананды. — Меге кем де чаптык этпес, малым ла жакшы турза, менеи кем де ени де некебес.» Же ол мынайда сананып, бой-

ың токунадып та турза, ого не де јетпей турды. Көксен торт ло көгдөй немедий болды. Оңдо ачынып та, сүүнүш те јок болды. Бу эш кереги јок санаалардаг айрыларга, ол адып камчылап, көгкөрү тепсеңди төмөн магтадып ийди. Серүүн салкын оның кулагынып јанында сыылада сыгыра берди. Байбак кагып мөштөрдиг јаказында турган койчынып кичинек содон айылынып јанында јоси каранып күгкүлдеде үре берди. Эртең турадаг ала тал түшке јетире тойо отоп алган койлор айылдыг јанында тегерийте јаттылар. Айылдаг кичинек кара уулчак чыга конуп келеле, оног ойто, ичегенине кирген өркө чилеп, айылы јаар сурт кире конды. Оның јангыс ла кызыл таманы элес эткени көрүнип калды. Оны ээчнй эжик калт этти. Борлой Майманов айылдыг јанына јортып келерде, айылда эзирик кижиниг кожогы угулды. Эжиктег Јаманак эмеген бажын чыгарып келеле, үрүп турган ийтти адылып ийди:

— Чык, Тайгыл! Бу учкан улус таныбас кайткан эди?!

Борлой Чотпорович айылга кирип келзе, оттыг јанында Октый күлге кирип алган кожомдоп отурды. Оның јанында јарымдай ичнн салган бир болуштоп кабак аракы турды. Октый көзүн јумуп, ары-бери јайканып отурды. Јаманак бычкактар коштоп отурды. Кышка белетенип турган болбой кайтсын. Кышкыда койчыга јылу өдүктег артык не керек? Ол бычкактарды туура салып койоло, оттыг јанында ак кубалга бастырып салган күреп чөйгөңди отко азып ийди.

Борлой Чотпорович оттыг јанына јабыла-

нып, бу кижн кайдаг келген деп, бажыла Октый јаар кекип, Јаманакка суракту көрди.

— Та, көрмөстниг кажы ла суулап-сулурап жүргенин кижн билер. Байа ла эртен тура алдынаг өрө келген. Кабырып турган малын та кайдаар эткен болбоой? Мыныг айлы-јурты өзөктө эмес бедн?

— А, неме-н-неме, јенейек?! — деп, Октый көзин ачып, чоколдонып айтты. Оног Борлой Маймановты көрүп ийеле, бир колыла болуштопты ала койып, экинчи колыла Борлойдун јиткезинег ала койып, эзирик кижннн тенек каткызыла јарсылдада каткыра берди... — Ха-ха-ха, бу азыйдагы јамылу азын јүрүп келген бе, айса кайдаг келген?! Борлой, слер мениг Ойрот деп адымды билереер бе?! Э-э-э. — Ол эрмек айдып болбой, ыксий берди. Оног шилини ала койып, көзин јумуп, оозы јаар јууктатты. Је Борлой Чотпорович онын болуштобын колынаг ушта тартып, ирге јаар мергедеп ийди. Болуштоп иргедде јаткан ээрдиг үзенизине барып тийеле, шыгырт эдип оодыла берди. Октый озо баштап нени де ондоп болбой, ары-бери алырандап көрди.

— Бу немеге соок суудаг уруп беригер, Јаманак, — деп, Борлой Чотпорович табылу, јалакай үниле айтты.

Октый јангы-јангы ла ондолып келди ошкош. Ол иргедде јаткан шилди көрүп ийеле, араай онтоп ийди. Оног тижин чыкырт эттирип, сол колыла Маймановтыг төжинег ала койорго сананды. Је Борлой Чотпорович оны карызынаг кезе былча тудуп, силке тартып ийди:

— Торбокторыг кайда, уул?

— А сениг не керегинг бар? Сен эмди бий эмезинг, сениг алдына мен каруу тутпас турум! — деп, Октый кородоп, кыйгырып ийди. Ачынганына оныг керек дезе калагызы да чыга берген ошкош. — Жакарып амтажып калган бединг, экем? Жамыгнаг чыгара тесн ийерде, якшы ба?

Борлой Чотпорович ого удур нени де айтпады. Жагыс да оныг көстөринде јажыл чедиргендер күйүп келди.

— Соок суу бар ба, јенебис? — деп. Борлой Чотпорович сурады. — Меге бир көнөк соок суу чыгарып беригер. — Ол өрө туруп, Октыйды оттыг јанынаг кодоро тартып, болчоктой тудала, тышкары алып чыкты. Онызы кыйгырып, чакпыланып турды. Јаманак көпөктө соок сууны алып чыкты.

Борлой Чотпорович Октыйды јерге јаба базала, бажына соок суудаг уруп ийди. Онызы буттарыла чакпыланып, огуруп турды:

— О-о-ой! Божот! Божот, јыдымар тагма!.. О-о-ох!

Борлой Чотпорович оныг оозына соок суудаг уруп ийерде, ол сууга карылып, јөдүлдөп, унчукпай барды. Табынча ол эрин, торт ло јайнай берди: — Борлой таай, болор! Мен эрүүл, эрүүл, кудайдыг учун божодоор.

Майманов оны божодып ийди. Бойы араай каткыра берди:

— Хе-хе-хе! Је кандый эмтир, уул? Тенек бажыга сагыш кирди бе, айса јок по?

Октый сербеедеп, ары-бери јайканып, јүзин бойыныг фуфайказыныг эдегиле арчып турды. Оног унчукпай базып барала, адына мине согуп, айылы јаар јортып ийди. Борлой

Чотпорович ат үстүнөн кайра көрүп, Жаманактан сурады:

— А бу слердин жаан кызаар, Жергелей, кайда барган?

— Озөк түшкен. Эмди бир радио деп немелеринде питание жок. Бош энчигип отуруп болбоды ине — деп, Жаманак бүрүгкий айылдан чыгып келеле, күннинг жарык чогына көзи кылбыгып, чала чылбыраг көзини колынын сыртыла жыжып айтты. — Эмдиги балдар газат-камырын жок, бичик-билик жок жадып болор бо? — Оног кичинек куужак жүзини сндый ок кичинек куужак колыла сыймай түдүп. саамайынын кылдарын кулагынын кийини жаар кыстап, сурады:

— Слер кайдаар барып жатканаар? Бу слер, жаандар, жамылулар, мындый аракызак, эш кереги жок кижиге малды не берседеер?

— Октыйдын торбокторун кабырарга барып жадым. Удабас айылдаштар болорыс деп айдала, Борлой Чотпорович ары болуп мантада берди...

Качан Октый да Борлой Майманов турдуга једип келерде, торбоктор кажыкка јетире балкашту чеденде турдылар. Олор эки күнге курсак јибей, бош ло мыкындары онкойыжын калган, мөөрөшкилеп турдылар. Октый неши де айтпай, чеденниг өткүштерин ачып ийдди. Аштап калган арык торбоктор бастыгыжын чыктылар. Октый Борлой Чотпорович жаар удур көрүп болбой турды. Байла, эрүүл тушта уяаларын, коркырын билетен ошкош.

— Сенин бойыга эки үч күн курсак бербей, шак мынайда кыйназа, кайткайыг не?! — деп, Борлой Чотпорович тижн өткүрө

кимиренди. — Сен комудап, канча законды казып тура берер эдинг... Сени кыйнаган кижини тирүүге јип салар эдинг. Је бойың десе эрмек айдып билбес малды кыйнап јадың. Олор комудап болбос ине. Оног башка, сени, таңманы... — Ол эрмекти учына јетире айтпай, түкүрүп ийди.

Оног адын эмеш откорып, амырадып ала-ла, Октыйга айтты:

— Мен сениг торбокторыңды аларга келгем, уул. — Ол туура көрүп, улу тынды: «Эх, Борлой, Борлой! Мындый аракызак немени мал ижине не ийдинг? Эмди кандый эмтир? Ижиниңг једикпезин јакшы билип алдың ба? Арык торбокторды куйруктазап, байла, сагыжың кирер болбой!» — Борлой јөткүрүп, бажын булгап согуп ийеле, айтты: — Сен ого јүк бу эки күнниң туркунына торбокторды јакшы кабыр, уул! Сендий немени кижини канайып көрүп жүрөс, ийт-та-тай!

— Мал да арыкту-семистү, кижини де јаманду-јакшылу — деп, Октый төмөн көрүп айтты. Ол чүрмежи салактап, сагалы бош кара өзүп калган, кирлү ле јескинчилү отурды.

— Кижини энедег јаман болуп, аракызак, јалку болуп чыкпай јат. Сени энег аракыла умчулады ба? Сени улус албадап аракыладат па? Сууга бажыңды бойың сугуп ийдинг не! — деп, Борлой Чотпорович адын ээртеп айтты. — Кижини бойың бойы тулунбаза, кижини канайып кижини болор? Эмди сен јаш кижини эмезинг ине. Уч-төрт баланың адазы! Сананар керек, Октый, сананар керек.

— Канайып ла ичпейин деп чырмайзам, чыдажып болбойдым — деп, Октый кайдаар

да кунукуылду көрүп, айтты. — Городко барып, аракыдаг эмдензе, кайткай не деп сана-надым. Доктырлар аракы ичпес эдип эмдеп салар болор бо?

— Аракыдаг эмденетени дегени ол көк төгүн неме — деп, Борлой Чотпорович адының колондорын тыгыда тартып, айтты. — Оног ло жазылып барган кижини мен көрбөдим. Эмденген кийининде, бир-эки ай аракы ичпей жүрер ле, же оног санапбаза, түгөй ле чыдажып болбос. Мен сени аракыдаг жазып ийер эдим ле — деп, ол кайра көрүп, күлүмзиренди.

— Канайып? — деп, Октый атпас эдип, ол жаар көрүп сурады.

— Сени аракыдаг ичирип туруп сабаар эдим, жакшы ла оозыга уруп туруп ичирер эдим — деп, Борлой Чотпорович каткырды. — Жалкыыр болорунг ба! — Ол адына миге согуп, ары болды. Оног кайра көрүп, кыйгырды: — Жакшы сананып көр, уул! Мындый эп-сүме сеге жараар ба, айса жок по?!

* * *

— Же бу бор-ботко неме сениг айылында арткай — деп, Борлой Чотпорович тайга жаар көчөргө шыйдынып, айтты: — Биске төжөк-жастык ла, аяк-казан ла бар болзо, болор. Орын-сарынды кыштуга түжүп келген кийининде алгай. — Ол чырыш магдайының терин бос курының учыла арчып, төжөк-жастыкты болчоктой тагып, үйине болужып турды. Уулы Озочы адазына чек бүдүштеш эмес. Ол чөйбөк кара чырайлу, кара чачту, көп эрмек айтпас кижиге болды. Же оның кандый да күргүл өгдү жалакай көстөри энезинин көстөрине

сүрекей түңей болды. Бу көстөрдү көргөндө, Борлой Чотпоровичтиг санаазына жууныг өйлөрүндө, качан ол фронтто тужунда, жада калган үйи, бу уулыныг энези, кирер болды. Оног бери он жылдаг ажып та калган болзо, же оны ундыры сүрекей күч неме эмтир. Борлой Чотпорович одус тогус жылда черүге атанарда, ол жиит келин болгон. Оныг учун эмди оныг сагыжында ол озогы ла жиит, кеберкек бойы болды. Жуучак болбогон болзо, ол айылына жанып келер эди. Үйин де өлүмнөг айрып, аргадап алар эди. Жажы жаанай берген кудайзак улус кижиг өлгөндө, оныг үле-коногы жеткен туру, эмезе салымы андый туру деп айдыжып жат. Мынызы көк төгүн неме ине. Шак мындыг шүүлте улусты бойын бойы мекелеерине, өлүмле удур тартыжар ийде-күч жок деп сананарына үредип жат.

Айас, каан күндөр турган. Бүгүн анчадала изү күн болды. Тенериде бир де булут жок, чап-чапкыр. Керек десе серүүн эзин де сокпойт. Же Борлой Маймановтыг эди-сөөгү оорып, шыркалары сыстап турды. Айдарда, кыйалтазы жок жүт келетен эмтир. Оныг учун шыркалары сыстап, сайылып оорыганда, ол мынайда айдатан:

— Жүт болор, жүт болор, нөкөрлөр. Олөңчөпти капшай болчоктой тартыгар.

— А бу булут жок тенериден жүт кайдаг келетен? — дежип, улус кайкажатан.

— Шыркаларым сыстап, сайылыжып жат. Айдары жок, жүт болор. Тал түшке жетпес, тенерини кара булуттар туй тартып ийер. Мениг барометрим качан да жастыра айтпай жат. Бүдигер, улустар. Салкын да келерин, жааш та

келерин ол сезип ийетен. Ох, тагмалардыг сыстажып, сайылыжып јатканы!

Ол тегери јаар улам сайын көрүп турды. Эмди-эмди ле куу булуттар чыгып келер. Мендеер керек, оног башка јолдо јааш та табарардан айабас.

— Капшай, капшай кыймыктангыла! — деп, ол уулына ла үйине јакарып турды. — Једетен јерге эрте једер керек. Сен, Озочы, јүгүр. Јылдашты бедреп табала, мени атанарга белен деп айт.

Јайгыда деремненниг оромдоры ээн болды. Јаанду-јашту ончозы өлөг ижине јүргүлөй берген. Јангыс ла оок балдардыг шагжашканы угулат. Јаш балалу үй кичи эмезе карган эмеген оромды кечире базат. Борлой Чотпоровичтиг уулыныг уулдары кайдан да јеткилеп келеле, карган адазын курчай туруп, ого иштенерге чаптык эдип, колго-бутка согулып, чуркуражып турдылар. Је Борлой Чотпорович олорло андыжып, сүүнчилү күлүмзиренип, тал-табышты там тыгыдып турды. Кичинек, батпанак кара уул таадамла кожо баратам деп кынзып, таадазыныг штанынаг салбай турды. «Эмди балдардыг эне-адазы иште болор, олорды кем көрөр, кем кичеер» — деп, Јалаа санааркап турды. Ол ары-бери базып, эптү кичинек колдорыла не-немени јууй-теей тудуп, капшуун иштенип турды. «Бала-баркага болуп, деремнеде артып калза кайдар» — деп, Јалаа каранга ачынып јүргөн. Је бу санаазын өбөгөнине айтпаган. Нениг учун дезе, ол түгөй ле укпас. Ого үзеери, адылып та ийер...

Шырка деп барометрдинг көргүскени

айыныча, эгиргери теҥери кара булуттарла бӱркелли, уч сӱмердин сӱӱри баштары кӱрӱнбей барды. Тайгалардын тепсендеринен, ак мӱӱкӱлерден серӱӱн салкын изип-тинчип жаткан ӱзӱктӱргӱ шуулап тӱшти. Кайындардын жалбырактары, тыттардын жымжак бӱрлери кейде айланыжып, жалбагдажа берди. Тайгада чек карагуй боло берди. Байбак мӱштӱрлӱ кызыл тыттар шуулажып, ары-бери жайканыжып, бӱкӱйбӱе омок баштарын бӱкӱйтп турдылар. Жаңы настухты тайга жер кабагын жемире кӱрӱп уткыды. Ол, онын турумкайын ла жалгапбазын ченеерге турган чылап, кӱкӱртин кӱзӱредин, жалкынын жалтылдадын, жаңмырын шыркырадын ийди.

Аттар кичинек содон чадыр айылдын эҗигине тал туура тура бердилер. Эскире бӱрген айыл жаңы ээлери бойынын кунукчылду кӱӱдӱй ичиле унчукпай уткыды. Жаңыс ла очокто от изӱ кӱйӱп, ак жалбыштары элбегден, ачу ыжы жытанып, жаңы эелерди жалакай уткыды.

Борлоп Чотпорович бор-ботконы айылга кийдирип, аттарды байбак мӱштин тӱзинен буулап салды. Онын калын резиновый плащын жаңмыр ӱдӱн болбой, жаңыс ла жалтырада јунуп салды. Је плащ јок келген бригадир Јылдаш, суулу ичегеннен чыга конуп келген ӱркӱдӱй, оттыг јанында курагылап, кургадынып отурды. Јалаанын тӱрген-тӱкей кайнадып ийген изӱ чайынаг ичип ийеле, онын санаазы жарый берди.

— Ба-таа, кандый коркушту жаңмыр болды. Бастыра бойымда бир де ӱлӱ кургак жер артпады — деп, Јылдаш ӱшкӱрди. — Слер, калын

плашту кижн чүрчө үйдөг чыккагар. Эјобис, мен...

Бу јангырдыг, күкүрттннг алдында кичинек айылда кунугып билбес, уурлардаг јалтанбас улустыг каткызы јир этти..

Күндер айаза берерде, Борлой Чотпорович эмегенин јангыскандыра артырып салаала, кыштузын јазаарга атанып ийген. Ол эмди ка жаган-чеденди эбире базып, кара сагалын толгой тудуп, јемирилип брааткан чеденди, бүркүзи јыртык таскакты, шыбанты јок алаг ачык кажаганды эрикчелдү ајыктап турды. Былтыр күскиде Јанчык өбөгөн кажаган-чеден коомой, оморды јазаарга улус чыгарып беригер, эмезе ого јүк агаш тартып беригер деп јайнап сураганы оныг санаазына кирди... Ол тушта бу ла санааркап турган кижн «Бойыг јазап ал, кандый да болуш болбос» деп айткан эди. Эмди ол учурал санаазына кирип келерде, Борлой Чотпоровичтннг кулактары изий берди.

«Турлуда тура да тура оныг јок неме эмтир. Мында туку качан јангы тура тудар керек болгон. Је ончо немени бир уунда эдип болбозыг ине — деп, Борлой Чотпорович бойын токунадып сананды. — Эмди кышка быжуланып белетенип алар керек. Је правлениедег бир эмеш болуш јетирзин деп сурабаганча, неме болбойтон эмтир».

— Бир эмеш агаш керек, бир эмеш јос керек — деп, ол араай шымыранып, чирийле, антарылып брааткан төгөштөрдн јайкап, мында бүдүретен ончо ишти санаазында чотоп турды. Јурттыг јанынаг койыла өскөн ачу баргааныг јыды тумчукты кыјыкайлап,

эгиргери түштиг изү чогы жарындарды өрт-төп турды. Эски журт тал-табыш жок, ыг-шын артып калган. Ого үзеери, бу журт калыг аралдыг ортозында чөйбөйини барган орто-лыктыг учында туруп жат.. Борлой Чотпорович эки жеңди түрүп ийеле, курч малтазын кабынаг ушта тартып, чеденниг үстүнег бир агашты алып ийеле, оног эки төгөш эдерге, жыгкылдада чаба берди. Кургак ак такпайлар малтаныг алдынаг чачылып, ээнзирей берген журт тургуза ла ээлү, табышту боло берди. Аралдыг ол жанында аш кезип турган уулдыг табыжы база жууктап келди...

Күн ажып браадарда, Борлой Чотпорович ончо бор-ботко иштерди бүдүрип салала, тураныг жанында койу өлөгиниг үстүне чалкойто жадала, тагкылай берди. Ол чирик төгөштөрдү жаңы төгөштөрлө солып, тураныг кыйчыйып калган эжигини жазап, чеденге жаңы өткүштер эдип салды. Оныг арый берген балтырлары амтанду жымырайт. Көкси кең ле амыр болды. Үстүнде көк-чагкыр теңгери ару, амыр болды. «Акыр, эмди атанып, жаандарга барып жолукса кайдар?» — деп, ол бойында сананды.

Бүрүңкий эгирде улус ойто ло конторага толуп келди. Партийный организациянын качызы Кергилова Лодро, каткак чырайлу, тұлкү бычкак бөрүктү, шагжаак үндү үй кижи, колхозтын жаңы председателиле та кандый да сурак аайынча керижип, чуркуражып турды. Оныг жап-жаңы ла кайылткан корголжын ош-кош соок, курч көстөри жалтырап, жукачак эриндери кезе кымылып турды. Мында ок колхозтын бригадири Окчинов, бухгалтери Чотпоров болдылар. Олор бу эрмек-куучынга ки-

ришпей, тууразынаг учугушной тындан турдылар. Же Борлой Чотпоровичти көрүп ийеле, Лодро токтой берди. Ол оныла жакшылажып, онын жегинег ала койып, бойынын кабинеди жаар јединди:

— А-а, келгенеер жакшы, келгенеер жакшы. Бүгүн бюро јуур деген санаа бар болгон — деп, ол эжикти кептей жаап, мендеп айтты. Эжиктин ары јанында, председателдинг кабинетинде, база ла тал-табыш јаанай берди.

— Кижиге јок!

— Улус јетпей јат!

— Бүгүн механик уул база ла эзирик!

— Мен улус этпей јадым. Јок, је јокто, оны кайдаг алар! — деген председателдинг үни угулды. Оног онын үни оңчо үндер ойто ло јаба базып ијди. Же Лодро јаан күрен столдын кийин јанына отурып алала, оозын ачарга ла јүрерде, экинчи кыпта председателдинг кезем үни оңчо үндерди шык базып ијди. — Бәлор! Мында базар эмес! Эрмекти бирдег айдыгар! Оңчогорды мен бир уунда угуп болбозым иие! Бу кайткаг улус! Же сенде не бар, Мешкинов, айт, уул.

— Жакшы. Јагы председател керекти коомой эмес баштап јат — деп, Борлой Чотпорович күлүмзиренип айтты. — Иштеерин бялбес, жагыс ла комуудаарын билер улус бистин јерде бар ла эмей. — Ол јымжак диванга кедее отурып алды. Экинчи кыпта тал-табыш токтоп калды.

— Јаантайын ла комудап, калактап јүрөтен тоолу улус бар эмей база — деп, Лодро айтты. Же онын соок көстөри кенетийин јымжай берди. Магдайынын чырыштары да тү-

зеле берди ошкош. Ол кандый да керсү, коо-
ўниле мынайда айтты: — Же бистиң улустың
тогузон тогус проценти сүрекей жакшы улус.
Геройлордыг ла бойы. Ондый улусла кожо-
тууны да жемирп саларыг. Жагыс ла олорло
иштеп билер керек. Же бис мындый керекти
бүдүрп болбойдыс. Улустың күүн-санаазын,
амадузын жетире билип болбой жадыс. — Оноң
бир эмеш унчукпай отурала, ол Борлой Чот-
порович жаар көрүп, күлүмзиренип, сурады. —
Же, малаш кандый туру, Борлой Чотпорович?
Жагы иш кандый?

— Иш кандый болор ол? Иш ол иш ле —
деп, Борлой Чотпорович төмөн көрүп айтты. —
Торбоктор тойынбаган. Быжыл кыштаг та ка-
найып чыгар, билбей турум. Ол Октый деп
аракызак шилемир малды бош кадырып, соо-
дып салган туру ине. Же жазап кабырза, күс-
кери тойына берер болор бо. Бүгүн келип,
кыштуны көрүп жүрдим. Кышту кышту ойгы
жок. Оны жазабаганча, неме болбойтон эмир.

— Былтыр ондо кажаганды ремонттор, жа-
гы тура тудар деп айдарымда, бойоор болбо-
доор не. Эмди кандый ошкош? — деп, Јодро
Кергилова каткырды. Оның көстөринең кан-
дый да жалтыркай чедиргендер чачылып тур-
гандый болды. Борлой Чотпорович ого удур
нени де айтпай, жагыс ла бир көзин сыкыйтып,
күлүмзиренип ийди. Оноң ыкчап ийеле, таң-
кыга саргарып калган жоон сабарларыла азу
сагалын толгой тудуп, сыймай берди.

— Мен бүгүн бу ла сурак аайынча Айабас-
ла керистим. Кыштуларды эмдештен ле бе-
летеер керек. Оноң башка, кар күп жаап, соок-
тор түже ле берзе, бу сурак санаабыска ки-

пер. Мен мыны бюродо шүүжип көрөр деп сананып турум. Бис эг ле озо малчылардың ижи, жадын-жүрүми керегинде сананар учурлу — деп, Кергилова куучындап отурды. — Ол суракка коштой, коммунисттердинг үредүзи керегинде жаан куучын бар. Газеттер де, журналдар да алдырбай турган коммунисттер бар. Слер газетке бичидип тураар ба?

Орой эгирде, качан көзнөктинг ары жаанында күстинг серүүн карагуйы койылып, тымык тун шык тура берерде, колхозтыг жап-жагы, жаан конторазыныг бир кыбында, парторгтыг кабинетинде, бюроныг члендерининг ортозында тал-табышту куучын болды. Колхозтыг жагы председатели Айабас Амырович арбанып турды:

— Жок, жок! Эмди жагыс ла өлөң, өлөң база катап өлөң! Арткан иштер алдырбас. Кыштуларды орой күскиде жазап аларыс! Алдырбас! Эмди тынар-тынду кижиги өлөң ижинде болор учурлу! — Ол терлеп калган каткак күрең чырайын арлап, жымжак диванга мылкыс эдип отура берди.

— Строительный бригаданыг ого жүк учинчи үлүзин бу ишке ийер керек — деп, Жылдаш өрө турбай айтты. Жодро оныг сөстөрүн жарадып, бажын кекип, өрө турды.

— Жылдаш чып-чын айдып жат. Керекти шак мынайда төзөөр керек. Оног башка орой болор. Өлөң белетеери — ол сүрекей жаан кампания, оны ончобыс жакшы билип жадыс! Же өскө иштерди база ундыбас керек. Андый ба, нөкөрлөр? — деп, Жодро ичкери эгчейип сурады. Бюроныг члендери унчугушпай отурдылар. Бригадирдинг де некеери жолду, председа-

тельдинг де мойнооры жолду. Же нени айдар? Кемниг јанына јайылар? Олор экү эрмек айтпаста, Јодро Борлой Чотпорович јаар иженгендү көрди. Же ол бир кезек өйгө унчукпай, неге де күлүмзиренип отурды. Оног байагы ла качалганду сарбайган сагалын сыймай тудуп, айтты:

— Бу сурак кичинек сурак эмес, сүрекей јаан сурак. Оныг учун шак мындый суракты бюрого тургусканын мен јарадып турум. Же өлөң ижи база сүрекей јаан учурлу кампания болуп јат. Оног бир де кичи аларга јарабас.

Бюроныг члендери бойы-бойы јаар көрүштилер. Бу сүмелү карганак нени айдарга отуры? Айабастыг бүрүнкий чырайы кенетийин жарый берди. Јодро дезе кабагын түүп, төмөн көрди.

— Айдарда, кандый бир эп-сүме табарга керек — деп, Борлой Чотпорович бойыныг куучынын оног ары улалтты. — Мен бодозом, кажы ла пастых бойыныг кыштузын бойы јазаар учурлу. Күчи јетпес улустыг кыштуларын, өлөң ижи эмеш когызай берзе, строительный бригада јазагай. Же малта туткадый, иштегедий пастыхтар бойлоры иштеер учурлу. Мен кыштуумды бойым јазаарым. Јагыс ла бир эмеш јос беригер. Арткан ишти бойым эдерим.

— А-а, ондый болзо, тунгей ле строительный бригада керек туру ине — деп, Јылдаш кичинек көстөри суртулдап, өкпөөрип айтты.

— Же, акыр. Мен шүүлтемди учына чыгара айтпагам — деп, Борлой Чотпорович мөңгүн портсигарынаг папирозын чыгарып айтты. —

Мениг шүүлтемле болзо, бисте бир трактор тегин туруп јат. чын ба?

— Чын.

— Ол тракторло агаш тартар. Трактористке дезе бир ус кижи кожуп берер. Олор кажы ла турлуга керектү агашты, керектү јосты тартып берер. Бу ишке көп ой дө өтпөс, көн чыгым да чыкпас...

Борлой Чотпоровичтин бу сөзине бюроныг ончо члендери јөпсиндилер... Бюро тун ортозы киреде божоды. Тышкары соок эмтир. Бастыра деремне уйуктап јатты. Керек дезе ийттер де үрбейт. Электростанция ижин ток тодып ийди. Јарык оттор јап эдип өчө берди. Јагыс ла тегериниг өчпөс јарыткыштары — јылдыстар мызылдажып турдылар...

* * *

Јаскары кыш сүрекеј јаан кар јаады. Беш агаштаг салып эткен чедендердинг јук ле үстүндеги эки агажы көрүнөт. Обоолор, кажандар карга талортолой көмүлип калган јатат. Айланыжып јаап турган карды да, камык карды төгүп турган кара куу булуттарды да үзе согуп айдап апаргадый салкын сокпөйт. Салкын күлүк, байла, кандый бир ыжык ойдыкка киреле, уйуктап јаткан болбой кайтсын. Тегин де болзо, ол аайы-бажы јок калаптанып, агаштарды сындырып, ак карды учурып, јолдордын кара тоозыныла шуурып јадар эди...

Борлой Чотпорович ал анказы азып, ары-бери јүгүрип, одорго чыкпай, айылдын јанынаг ырабай турган уйларды арбап, каргап турды. Ол иштеп баштаарда, оныг колында

јүүк ле одус тогус тын тижн торбоктор болгон. Оноң бери үч жыл өтти. Эмди оның колында јүүс јирме беш тын кунајындар, төнөјиндер, торбоктор туруп јат. Ого үзеери, бу үүрди подсосный үүр эдип салган. Быјыл Борлой Чотпорович колхозко 60 бозу чыдадып табыштырды ине. Эмди удабас уйлар төрөп баштаар... О, кайракан!..

Кар јүүк ле күн ажып браадарда токтоды. Эгир... Эбиреде туулар, калың жабынтыны уурзынып тургандый, түнгзүйнижип калган турдылар. Агаштар да телтейнижип, байбайыжып калган тургулайт. Соок өрөкөн агаштарды јызырада камчылап, бойының чыкырууш базыдыла базып, тумчуктанг, кулактаг ала койып, кутустанып турды. Карангуй чаңкыр теңеридеги јылдыстар там курчыгылап, чокту мыылдашкылап, соокко чыдашпай калтыражып, селендежип турдылар. Олор эмди ле үзүлгилеп, јерге түшкүлей бергедий болды.

Бу күндерде Борлой Чотпорович Майманов эмеш санааркай берди. Азырал ас, колдо турган мал көп, канайдар? Тоолу торбоктор болгон болзо, санааркаш та јок болор эди. Олорды кар да күреген кижн тойдыра азырап албай. Акјол өзөктө мындый јаан кар јааганы оның санаазына кирбей турды. Јум өлөңдү одорлор калың кардыг алдында артып калды. Уйлар эмди нени отоор? Керек дезе төңөзөктөрдн баштарында сексек кулузын өлөңдөр дө көрүнбей барды. Бу уй деп мал чапчып билетен болзо кайдар! Канайып аргазы јок болуп бүдүп калган малы туру мынызы! Эмди арай ла болзо аршын јетпес кардыг алдынан база нени таап јизин.

Кере тужине кар күрөп, уйлардыг өтөгүн арчыл, олорды чыгарып, бир эмештег өлөңдөп, оног одорго айдап, ары-бери калбагдан турганча, күн ажа берди. Азыйдагызы чылап, карындары тастайганча отобогон уйлар ачу мөөрөжип, айландыра кунукчылду көргүлөп турдылар. Жеерен уйдын жаан, тосток көстөрүнүн жажы мөлтүрежип агып турды. Уйларды жылу кажаганга кийдирип салала, Борлой Чотпоровичтин болушчылары тура жаар жүргүлөй бердилер. Же ол бойы дезе тышкары артып калала, кажаганды эбире базып, соок терерини ле калыг, ак карга бастыртып койгон ортолыкты жүреги сыстап аяктып турды. «Же, эмди канайдар, нөкөр? Торбок-сарбактарды быжыл жылдаг чыгарып болотон неме бе, айса жок по? Жаан ченелтелү өй келген туру. Быжыл көдүртке торбоктор куйрукташ ла сек сойыш болор болбой» — деп, ол бойында санды. Оног бойынын мындый санаазынаг чочып, же алдырбас, байла, жылдаг канайыг канайып чыга бербей деп, бойын токунадарга албаданып турды. Же ол бойынын жүрегин, санаазын мекелеп болбой салала, казырланып, карга түкүрип ийеле, эрин сагалын сыймай тутты, онызы бош тожогтып калган турарда, там кордоп, ачузын бадырып болбой, арбанды:

— Ит-та-тай, мыны көрмөсти! Сагал онду неме болзо, кайтсын! Кискениг сагалы чылап, атырайган, сарбайган шилемирди сени!

Бу күн энирде Борлой Чотпорович жаан от салып койгон печкениг жанында санааркап калган унчукпай отурды. Оныг бүдүми де кунукчылду болды. Жагыс ла атырак азу са-

талдары неге де бакпай, неге де санааркабай, жуучыл атырайыжып, омок-седег көрүнип турды. Жаан магдайды кечире терең чырыштар тартылып, чагкырзымак-сур өгдүү көстөрү өчөмиктелип, алтыгы эрди калпыйып калган отурды. Оныла кожо иштеп турган талтабышту жинттер де бүгүн тымыр бердилер. Былтыр он классты божодоло, бойының күүниле, комсомолдыг путевказыла колхозко иштөөгө келген Андрей Байрымов радиоприемниктиг жанында отурды. Ол радиоприемникти иштедип, оның шыркыраган табыжын бирде тыгыдып, бирде жабызадып, кандый бир радиостанцияның солун үни тудуп аларга, тергерик регуляторды ары-бери толгоп турды. Радиоприемниктег бирде жараш музыка, бирде өскө ороонның радиостанциязының үни угулып турды. Экинчи уул, Байзыг Клешов, узун камчызының жазылып калган учын өрүп отурды. Эки уулдыг салкынга, соокко күрерип калган жинт чырайларында бүгүн каткы да, күлдүмзирениш те жок болды.

Борлой Чотпоровичтиг үйи Жалаа чайдаг урала, оның алды жаар араай тургузып салды. Лампа өчөмик күйүп турды. Көзнөктөр кажайа кырутыгылап, лампаның кыскалтым жарыгына жалтыражып турдылар.

«Же бу жүрүмде мынан да уур өйлөр болгон ине — деп, Борлой Чотпорович соой берген чайды шөлүреде ууртап, кычкыл курутты кыжырт этире чайнап, сананды. — Коммунист деп адалган согында, колды бош салып ийеле, коркып отуурага жараар ба? Колдо мал кырылып калза, калыктыг алдына нени айдар?.. Эп-арганы бедреер керек. Бу Сиваш-

ты кечкенинег ле Сапун-Туу деп тууны жайымдаары учун жуу-согуштан коркушту эмиш пе?» Онын санаазына жуунун жылдары, коркушту ойлор кирип келди. Экинчи Украинский фронтто Н-ский полктын штурмовой саперный батальонынын экинчи ротазынын рядовой Борлой Чотпорович Маймановты нени корбогон деп айдар. Ол олумле костинг коско жангы катап тушташкан эмес. Бистин черу оштulerле калапту согушып, арга жокто тескерлеп турар тушта, штурмовой саперный батальон тескерлеген черунинг кийин жанын корулап, курлерди оодып, жолдорды уреп, оштунинг келетен жолына миналар тургузып, жуунунг жалагынанг ончо подразделениелер ырай берген тушта тескерлеп туратан. Сапердыг ижиндий жеткерлу иш жер устунде бар эмиш пе? Мицаны тургузар тушта, оны бедреп кордорор тушта, кичинек ле жастырзанг, сенин соогинг де артпас.

Доннын, Кубаньнын чолдорин кечире Сталинградка жетире боро тоозынга туттуртып, соокко тогуп, оног изуге куйуп, суузап, калапту согуштарда нокорлорин жылыйтып, олгон солдаттардын соокторине будурилип басканы санаадаг чыгып ундылар ба? Окоптын тубинде жаштын балкашту суузын ичкени, ол суу кижининг каныла будылып калганы олордиг олгончо санаадаг чыгар ба?

Сталинград учун от-калапту согуш тушта штурмовой саперный батальоннын экинчи ротазындагы тогузон солдаттан жук ле он торт кижн тире арткан. Ол тушта снарядтардын жарылыжы, туралардын жемирилижи, корголжыннын коркушту кожоны, бомбалардын

ачу сыгырыжы — ончозы јер ле тегерини бириктирип, таш ла темирди өртөп, кайылтып ийген эмей.

Сталинградтыг алдында фашисттердинг јарым миллион черүзин оодо согорында Борлой Чотпорович база турушкан. Оног бистиг Түштүк фронттогы черүлер эрчимдү ичкерлеген эди. Ол тушта штурмовой батальон полктыг авангарды болуп, ончо черүден озо ичкерлеп, миналу јалагдарды арутап, өштүлердинг тургускан буудактарын јайладып, јангы күрлер тудуп, јолдор јазаган эмей.

Је Сивашты кечкен кийининде, комбаттыг блиндажында, оны, Борлой Чотпоровичти, партияга алганы онынг санаазынаг качан да чыкпас. Ол күн онынг санаазында јажын чакка артып калды. Бу онынг јүрүминде эг ле јаан учурлу ой болгон. Тышкары снарядтар јарылып, блиндаж селендеп, онынг потологынаг тобрак төгүлип турган. Карагуй блиндажтыг ичин лампаныг кыскылтым оды өчөмик јарыткан. Экинчи ротаныг коммунисттери бойыныг јуучыл нөкөрине рекомендацияны тоолу сөстөрлө чөмчөйө отуруп, тизе бажына бичигилеп берген эди. Бу күндерде өштү Крымды бербеске, коркушту казырланып тартышкан. Окоптордыг түбиндеги балкашту суулар канга кызарып калган јаткан. Ротаныг партийный јуунынаг бир ле час озо взводтыг командири өлгөн. Экинчи ротада јүк ле тоолу солдаттар артып калган. Узун сынду, капчык кара чырайлу, канча күндерге уйуктабаганынаг улам көстөри кызарып, тишкектип калган замполит рекомендацияларды ла заявлении кычырып ийеле, фронт

товик-коммунисттердиг боро тоозынга тут турган соок чырайлары жаар көргөн. Же озор баштарын кекип, бир үиле жараар деп айткандар. Замполит ого база тоолу сурактар берген.

— Советский Төрөлим учун мен өштүлөрдү өлөрдиг өлгөнчө согорым — деп, ол тушта рядовой Борлой Майманов ичкери туруп айткан. — Кан учун кан, өлүм учун өлүм!

— Жакшы, сүрекей жакшы айттыгы, карындаш, — деп, ротанын командири оныг колы бек тудуп, бир колыла оны жардынаг кучактай алып айткан. — Эмди сен коммунист, бистиг өлбөс мөңкүлик партиябыска база бир жалтанбас жуучыл кожулганына сүүнип турум. Коммунист бу тартыжуда жана баспас учурлу. Жайым жүрүм эмезе өлүм. Артык талдаарыс жок!

Сапун-Туу учун согуш. Севастопольды, Симферопольды жайымдаш качанныг качанда санаадаг чыкпас. Оног түштүк Украинаны, Бессарабияны, Болгарияны, Венгрияны жайымдаары учун от-калапту жуу-согуштарда турушканы, муг километр жерди жойу базып өткөни, өлгөн нөкөрлөрининг калганчы кыйгылары, күйүп, жемирилип калган городтор, журттар ундылар ба? Севастопольдо будына шыркалатканы, Ясыда көксине шыркалатканы, Венгрияда контузия болгоны база ундылар ба? Эски шыркалар эмдиге жетире сытажып жат.. Жуу-согуш тымый берерде, жуучылар амырап, айыл-журтына, төрөл жерине письмолор бичигилейтен. кийимдерин жунгулайтан, бойларынын сүүген кожондорун кожондойтон. Борлой Чотпоровичтиг көзине чаг-

кыр кырлары көрүнип, тумчугына өлөгнүг, меестиг өлөгиниг жараш жыды жытанып, кулагына күүктүг үни угулып келетен. Ол айылын сананып, өскөн-чыккан жерин, алган эжин, уулын эске алынып, араай алтайлап кожоңдоп отуратан...

Радиоприемниктег кандый да жараш кожоң коолоп турды. Эки уул столдыг үстүндө лампаныг жанына эгчейгилеп, нени де кычыргылап, бичигилеп отурдылар. Жалаа дезе тоңуныг жытыгын жамап отурды. Оныг чичкечек сабарларында ийнениг жалтырт эткени де оймоктыг кыжырт эткени угулат.

— Акыр, бу не мындый санааркаш, уулдар? Штурмовой батальоннын рядовойы жалтанчак ла уул эмес болгон ошкош эди, — деп. Борлой Чотпорович күлүмзиренип, араай унчукты. Үйи ол жаар кайкап ла чочып көрди. «Бу мынызы неме атазын куучындайт. Санааркашка бош ло сагыжы энделе берген эмес пе?» — деп, ол бойында сананды. Же өбөгөнүнүг чырайы токунаалу ла керек дезе сүүнчилү болды.

Эртен тура таг ыраакта кажайып ла келерде, ончо улус бут бажында болды. Жер текшилей жарыды. Борлой Чотпорович болушчы уулдарыла кожо изү чайдаг тойо ичип алала. тышкары чыгып, ишти көндүктирип, кайнады ийди. Кар күрөп, кары жука жерлерге уйларды айдап, арык-торык немелерди айылда азырап, түймөп-чаксырап турдылар. Борлой Чотпорович кемге де амыр бербей турды. Күн өксөп турарда, деремнеден кар арчыжарга комсомолдор ло бир трактор келди. Турлуда талтабыш, каткы, кожоң күүлеп чыкты. Карган

өбөгөн сүүнгенине арай да болзо ыйлап ийбеди. Ол өлөңи калың кажу жерди жинттерге көргүзүп берди. Тал-табышту жинттер ле күркүрөгөн-күзүрөгөн трактор айылдың жанынаг ырай берди... Мындый кату жылда жүс жирме беш тын немени жылдаг чыгым жок чыгарып алары жеңил керек эмес ине. Оның учун быжыл бар жок күчти салып иштебегенче, ончо эп-арганы тузаланбаганча неме болбозын Борлой Чотпорович жарт билип турды. Былтыр жакшы жыл болгон, же ондый да болзо, бир-эки торбокты куйруктап жадып жылдаг чыгарарга келишкен эди. Быжыл та кандый немези бологон болбогой.

Уйлар жаан карга ичкери баспай, мөөрөшкилеп, турлудаг ырабай, шакпыражып турдылар. Олор, мындый жаан карда отоордон болгой, базарга да күч дешкендий, ыгыраныжып, жаан тосток көстөри алырандажып, ары-бери көрүп турдылар. Же эки уулдың ачу кыйгылары ла олордың бич камчыларының жарсылдаганы олорды ичкери бастыртты.

— Ол жеерен торбокко тийбе, мында, айылдың жанында, артып калзын — деп, Борлой Чотпорович Андрейге кыйгырды. — Ол көөркий бу карга базып та болбос. Жарт па? Божогон. Арткан уйларды айдагар! Олорды карын күрөп салган жерге жетирер керек. Анда бүгүнче жемзенгедий неме бар ошкош эди! — Онон кем де жаар көрбөй арбана берди. — Бу шилемирдинг салкыны, тегин де болзо, үзүги жок үрдүрүп жадат ине. Эмди канайып тунуп туруп калды. Эмеш ле тың салкын согуп ийген болзо, кар бу бойыла артпас эди!

...Учы жок немедий, уур күндөр улалып өдүн

турды. Ас уйуктайган ла көп иштейтенинен улам уулдар бош арыгылап, мойындары чичкере берди. Борлой Чотпорович те бойы эмештен борорып жүрди. Же ол бойының арыганын, чылаганын кемге де көргүспей, азыйдагы чылап ок арга жокто кокурлап жүрди. Же, арт учында эң ле коркушту өйлөр малчылардың кийин жанында артып калды. Борлой Чотпоровичтиң чаңкырзымак өгдү көстөринде мулмус одычактар ойто ло суркуража берди. Оның кунугып билбес тарпак азу сагалдары там тарбайыжып, учтары саң өрө сарбайыжа берди.

Жер чоокырайа карантылап, ак кардыг алдынаг кебистей калыг өлөгдү одорлор саргарып көрүнүп келди. Уйлар узун, жалбак тилдериле койу өлөгди орой тартып, мыжылдажып отогылап жүргүлейт. Уйларды бүгүн Байзын кабырып жүрди...

Борлой Чотпорович уйларга өлөгнөг жайып береле, чеденге такталанып, фуфайказының кармаынаг тагкызын чыгарып, жанына базып келген узун сынду, күрең чырайлу уулды папиросло күндүлөп, күлүмзиренип сурады:

— Же, Андрей, иш кандый эмтир, уул?

— Комудап турганым жок ло — деп, уул база күлүмзиренип айтты. — Албанла келген бедим, бойымның акту күүнимле келдим ие. Же каа-жаада айылым санаама кирип жат. Энем та кандый жүри болбогой.

— Мындагы жүрүм городтогызындый кайдаг болзын, андый ба, Андрейка? — деп, папирозының чаңкыр ыжын ару ла серүүн кейге буркурадып, Борлой Чотпорович кокурлады. — Андагы улуста мал-аш бар эмес, ка-

лаштаг тойо јип алала, јылу тураларында ла отургылап јат ине. Андый эмес пе? Бисчилеп тўште соокко калтырап, тўнде мал керегинде санааркап турган кижии анда јок болбой, а?

Уйлар өлөнгди кидиреде чайнагылап, мы жылдажып турдылар. Ачу баргаа өлөнгниң ле өтөктің кычкыл јыды јытанат. Тегери айас, чап-чапкыр болды. Апрельдиң чокту күни карды кайылтып, шүлүредип, сооктоң эрик келген јерди, агаштарды, кырларды мылырадып турды. Кей ару, је тынарга уур, чыкту болды.

— Бу киреге јеткенисте, эмди алдырышпас болбойыс — деп, Борлой Чотпорович айтты. — Сен бүгүн мында мениң ордыма артатан турун. Бүгүн партийный јуун дешкен. Деремнеге барар керек. Өлөнгди уйларга эмештег бер. көптөң бербе, тепсегилеп ийер. Байзың одордонг уйларды айдап келзе, ончо уйларды ајыктап көрүгер. Төрөөргө јелдеп келген кунајын бар болбозын. Арык немелер эмчектери јаангылабай да јүрүп төрөгилеп ийер. Је эгирде радионы јазап тыгдап ук. Солун-собур неме айтса, эртен куучындап береринг.

— Меге анда письмо бар эмеш пе, почтого кирип, угуп ийзегер — деп, Андрей айтты. — Айылымнанг письмо келбегени удай берди.

— Айылымнанг эмеш пе?

— Айылымнанг...

— Та, та, билбей ле турум.

Борлой Чотпорович адына минип, деремне јаар јортып ийди. Уйлары јакшы турганы оны каранга сүүндирип, санаазын сергидип турды. Уур өйлөр өдө берди. Је Борлой Майманов

уурдан жалтанып, кандый бир иштеп мойногон беги. Ол иштиг кўчин, каруулузын жылбиркеп бўдүрөтөн. Оног башка ол председателдиг заместители болуп, эмезе бригадир болуп, эмезе кладовщик болуп, жеңил иш иштеп, алдынаг бойы амырынча жүрер эди. Жирме жылга колхозтыг председатели болуп иштегенин, башкараачы иште ченемелдү болгонун тузаланып, ол ажыра жажына берер эди. Ого үзсери узак ойгө жамыда иштегеч, бежен жаштаг ажа берген кижини уур ишке бар деп кем база тидинип айдатан? Же коммунисттиг уйады, онын күүни недег де бийик болуп жат. Коммунист кайда партияга ла албатыга көп туза жетирип жат, анда иштеер учурлу. Шак онын учун Борлой Чотпорович председателден чыгып, пастух болуп иштеп барган. Оны ижинди ташта, мындый ишке бар деп кем де албадабаган. Ол акту бойынын күүниле барган. Эмди пастух болуп иштеп баштаганынаг берн үч жыл өтти. Онын јединген једими ас па? Јок. Онын ады јангыс ла аймак ичинде эмес, је бастыра область ичинде јарлу. Онын магы да азыйдагы магынаг чик јок бийик...

...Јууннаг јанып келеле, Борлой Чотпорович калаптанып, арбанып турды. Ол чайна да токунаалу ичип болбой барды. Изү чайга оозын өртөдөлө, там кородоп айтты:

— Мен ол уулга кыштыг талортозында айткам. Сен, Чорпай, арык-торыкты эмдештег ле азыра, өлөңди, саламды колыштырып, кичинектег де болзо, кичееп бер, карамдаба. Оног башка мал көдүртип, јилиги үзүлзе, конфет-сахарла да азыразаг, неме

болбос дегем. Же учкан укпаган. Эмди онын торбокторы бош көдүрткөн дежет. Эмдештег куйруктадып жаткан мал ол нениг малы, нениг немези болор? — Борлой өбөгөн, сүзеген бука чылап, бажын булгай согуп ийеле, төмөн көрүп отура берди.

— Ол кижиге болужар керек — деп, Байзыг орынга такталанып, фуфайказын чечип айтты. — Оног башка канайдар оны. Колхозтын малы өлүп жатканын канайып көрөр.

— Жуунда андый эрмек болгон — деп, Майманов аягын туура жылдырып, үни эмеш жымжап айтты. — Кажы ла пастых бир эмештен болужар эдип жөп чыгарган. Сен, Андрей, эртен онын турлузына бир жарым чанак өлөң апарып бер. Жол каранты, же тошло жүрүп ийер болбойың.

Андрей неме айтпай, жагыс ла бажын кекип ийди. Оног өрө туруп, тонын кийип, көкөринин кулагына нени де шымыранып ийди. Оног экилези араай каткырыжып ийеле, чыга бердилер.

Бүгүн төнөжиндердин бирүзи төрөп салган эмтир. Азайы жетире кургабаган бозу туранын толугында, жымжак, жажыл өлөгнннн үстүндө кара көстөри мөлтүрөп, ары-бери көрүп жатты.

— Эмди кунајындар, төнөжиндер ээчий-деечий ле төрөйтөн эмтир — деп айдала, Лалаа өрө туруп, тонын кийип, бөс курын тыгыда курчанды. — Учугы бош уйлар бар. Акыр, барып көрүп ийейин. Көөштө эт кайнадып салгам, көрүп отур, ажа бербезин.

Туранын ичи изү ле жыду болды. Бозунунг сидигининг кычкыл жыды ла тере уужаарда

сүрткен буурдыг кандый да саң башка каксу, јерсү жыды јытанат. «Уулдар изүден качып барган болбой кайтсын — деп, Борлой Чотпорович серүүн полго сунаадап сананды. — Кандый жылу, кар бүгүн түниле кайылатан эмтир». Ол бор-ботко немеги сананып јадала, арыган-чылаган кижиниң терең уйкузылашык уйуктап калды...

... Мынайып да шакпырап, уйларды төрдөдип, бозуларды телчидип турганча, күндөр узап, кар чек кайылып, жылу јажыл јас једип келди. Агаштың бүрлери торсойыжып, меестер, јалангдар јажарды. Булуттар көпчип, жылу јаш јап ийди. Оноң тегери ойто ло чаңкырайа айазып, изү күнниң чогы јерге төгүлип, чыкту јер кургап, карарып барган јолдор булап јатты. Бозулар куйруктарын чычайткылап ийеле, отоп жүрген энелерин эбире текшилежип, ойногылап, сүзүшкилеп турдылар. Ээрлү јеерөн ат кулагын сертейтип, күүктин өткүн үнин тыгдап турды. Оноң ойто ло јагы чыгып клееткен јажыл өлөгди тыдырада отой берди. Борлой Чотпорович күнниң жылузын јакшызынып, јалбак јардын күнге изидип јатты. Оның јанында кыскачак јендү фуфайка, кирзовый сопок кийип адган чодыр күрен чырайлу уул отурды.

— Сен бисти таштап баратан кижиги турунине? — деп, Борлой Чотпорович айтты. Оноң унчукпай сананып јадала, сүмелү күлүмзиренип, сурады: — Сеге кижиги алып берзе кайдар? Ол тушта јаражай үйинген айрылып кайдаар да барып болбозың! Хе-хе-хе!

— Јаражайды кожо алып барзам, не болор? — деп, Андрей удурасурады.

— Қолхозник кыстан алып берерис, колхозтон кайдаар да барба деп жакып саларыс. Ол сени, торбокты чылап, чалмадайла, кўлўп салар! Хе-хе-хе — деп, Борлой ары-бери тоолонып, ичин жаба тудунып, бууры кўжигенче каткырып жатты.

— Армакчы онын колында эмес, менин колымда болзо не болор? — деп, Андрей аржандап каткырды.

— Јок, јок, нўкўр, эмдиги ўйдў армакчы ўй улустын колында, хе-хе-хе! Сени олар качан бир тўней ле чалмадап алар!

— Јок, чалмадап болбос.

— Эх, ол кыс сендий иштенкей буканы чалмадап, јобожыдып алатан болзо, мен ого јўс трудкўн бичип берзин деп правлениедег сураар эдим, хе-хе-хе!

Андрей колын жагып, туура кўрди.

— Чындап та, бу сўрекей јакшы шўўлте эмтир. Ол бир суркураган, мўлтўреген кара кўстў кысты сўстўп кўрзў кайдар? А? — деп, Борлой Чотпорович Андрейди андып айтты. — Јараар ба, Андрей? Акыр, мен эртен ле барып, баланын ада-энезине айдып салатам. Сен жагыс ла сакып отур. Јаражай јанында болор. Эх, той-јыргалды калык-јон кайкаар эдип эдерис. Сен јўп пў, нўкўр?

— Бу кандый кысты айдып турган кижиди, уулдар, — деп, Андрей Борлой ўбўгўн јаар кўрбўй, тўмўн кўрўп айтты. — Менде јуук таныш кыс јок.

— Кандый, кандый — деп, Борлой Чотпорович оны ўткўнди, — кулугурды кўрзўн, билбеечен болуп араланып турганын.

— Андый неме санаада да јок — деп, Анд

рей каткырды. — Мен үренип баратан кижги. Онын учун кижги алып, ыргаар күүним жок. Жакшы кыс болзо, саказын..

— Же ондый болзо, канайдар база — деп, Борлой Чотпорович каткызын токтодып, сыр бак сагалын сыймай тудуп, улу тынды. — Сендий уулды божодорго ачу эмей. Жакшы болушчы табылбаза, меге күч болор. Бу үй деп немени кичеери, кабырары жеңил неме эмес ине. — Ол бир эмеш ойго учукпай, көк чанкыр тегерини аыктап жатты. Онон өрө өндөйип айтты: — Урен, Андрей, үрен. Уредүден артык не бар? Уредү эмес болзо, бис жылдыстарга спутниктер ийип болор бедис? Сен жаан ученый бол, Андрей. Акыр, ол Венера деп жылдыстын ады не? Мен бодозом, ол Таг чолмон деп жылдыс ошкош. Эмди бистинг спутник ого жеткен бе? Сен бүтүн энгирде радионы сүрекей жазап, лаптап тында. Мен сендий канчын жинт болзом, кайдадым! Эх! Же мен түнгей ле айдары жок сүүнип жүредим, ненинг учун дезе — мен улу партиянын члени. Ол партияга баштадып, бистинг албаты бойынын ойгор, улу керектериле бастыра телекейди кайкадып жат!

* * *

Жай билдиртпестенг түрген өдө берди. Агаштардын бүрлери саргарып, тайгалардын баштарына ак кар жаап ийерде, Борлой Чотпорович Кызыл-Тыттагы жайлузынан Ортолыктагы кыштузуна түжүп келди. Жум өлөңдү тайганын одорлорында салдым жүрген уйлар килеи семиргилеп калды. Энезин эмип, салдым жүрген бозулар торт ло торбоктордый

— Колхозник кыстаг алып берерис, колхозтон кайдаар да барба деп жакып саларыс. Ол сени, торбокты чылап, чалмадайла, күлүп салар! Хе-хе-хе — деп, Борлой ары-бери тоолонуп, ичин жаба тудунуп, бууры көжигенче каткырып жатты.

— Армакчы онын колында эмес, менин колымда болзо не болор? — деп, Андрей аржандап каткырды.

— Жок, жок, нөкөр, эмдиги өйдө армакчы үй улустын колында, хе-хе-хе! Сени оло качан бир түней ле чалмадап алар!

— Жок, чалмадап болбос.

— Эх, ол кыс сендий иштегкей буканы чалмадап, јобожыдып алатан болзо, мен ого јүс трудкүн бичип берзин деп правлениедег сураар эдим, хе-хе-хе!

Андрей колын жагып, туура көрди.

— Чындап та, бу сүрекей јакшы шүүлте эмтир. Ол бир суркураган, мөлтүреген кара көстү кысты сөстөп көрзө кайдар? А? — деп, Борлой Чотпорович Андрейди андып айтты.

— Јараар ба, Андрей? Акыр, мен эртен ле барып, баланын ада-энезине айдып салатам. Сен јангыс ла сакып отур. Јаражай јанында болор. Эх, той-јыргалды калык-јон кайкаар эдип эдерис. Сен јөп пө, нөкөр?

— Бу кандый кысты айдып турган кижн эди, уулдар, — деп, Андрей Борлой өбөгөн јаар көрбөй, төмөн көрүп айтты. — Менде јуук таныш кыс јок.

— Кандый, кандый — деп, Борлой Чотпорович оны өткөнди, — кулугурды көрзөн, билбечен болуп араланып турганын.

— Андый неме санаада да јок — деп, Ант

рей каткырды. — Мен үренип баратан кижн. Онын учун кижн алып, јыргаар күүним јок. Јакшы кыс болзо, саказын...

— Је ондый болзо, канайдар база — деп, Борлой Чотпорович катказын токтодып, сырбак сагалын сыймай тудуп, улу тынды. — Сендий уулды божодорго ачу эмей. Јакшы болушчы табылбаза, меге күүч болор. Бу уй деп немени кичеери, кабырары јенгил неме эмес ине. — Ол бир эмеш өйгө унчукпай, көкчанкыр тегерини ајыктап јатты. Онон өрө өндөйип айтты: — Урен, Андрей, үрен. Уредүден артык не бар? Уредү эмес болзо, бис јылдыстарга спутниктер ийип болор бөдис? Сен јаан ученый бол, Андрей. Акыр, ол Венера деп јылдыстынг ады не? Мен бодозом, ол Таг чолмон деп јылдыс ошкош. Эмди бистинг спутник ого јеткен бе? Сен бүтүн энгирде радионы сүрекеј јазап, лаптап тында. Мен сендий канчын јиит болзом, кайдадым! Эх! Је мен түней ле айдары јок сүүнип јүредим, ненинг учун дезе — мен улу партиянынг члени. Ол партияга баштадып, бистинг албаты бойынынг ойгор, улу керектериле бастыра телекејди кайкадып јат!

* * *

Јай билдиртпестенг түрген өдө берди. Агаштардын бүрлери саргарып, тайгалардын баштарына ак кар жаап ийерде, Борлой Чотпорович Кызыл-Тыттагы јайлузынаг Ортолыктагы кыштузына түжүп келди. Јум өлөндү тайганын одорлорында салдым јүрген уйлар килеје семиргилеп калды. Энезин эмип, салдым јүрген бозулар торт ло торбоктордый

болды. Олорды өзөккө түшкен ле күн энелеринен айрыла, Майманов өскө пастухка табыштырып берди. Ол кыштузун эбире базып, айдары жок сүүнип турды. Колхоз мында эки кып жагы тура тудуп салган эмтир. Кажакан-чеденниг де жазалы бек, чыгдый болды.

— Быжыл жагы турада кыштайтан турубыс — деп, Борлой Чотпорович үйине сүүнип айтты. — Эптү, жакшынак тура болуптыр. Жагыс ла онын көзнөктөрин, эжигин жагыдан жазаар керек. Эски тураны бозулардын туразы эдип аларыс. Же сен бир-эки күнге уй кабыратан туруг. Мен бу тураны жазайтам...

...Баштапкы кар жаап ийди. Сооктор башталды. Кечүлөр тогуп, күскүдүй күрлер жалтыражып жада берди. Энгиргери түште кечүденг таг атту эки кижиги жортып келди. Олордын бирүзи шагжаак үндү аар-калап Лодро Ивановна эмтир. Экинчиси кандый да орус уул болды. Олор аттарын чеденниг толугынан буулап койоло, кажакан-чеденди эбире базып көрдилер.

Солун-собурды суражып, танкылагылап отурганча жаан от салып койгон печкедеги чай шуулап кайнап чыкты. Танкынынгы ыжы туранынгы ичине чанкырайа тура берди.

— Жаан колхоз, албаты-жон до, мал-аш та көп, иштеерге күч болуп жат — деп, партийный организациянынгы качызы Лодро Ивановна Кергилова айтты. — Ончо турлуларды эбирип келгенче, бир ай өдүп калар. — Ол түлкү бычкак бөрүгүн уштыла, столдыгы үстүне салып койды. — Же слердинг ижеер-тожоор кандый болуп туру, Борлой Чотпорович? Мал-аш кандый?

— Эм тура кем жок ло —деп, Борлой Чотпорович Майманов айтты. — Же кыш быжыл база ла кату болорго јат. Тожон јыл. Бу јууктардагы эш кереги жок јылуга кар кайылала, оног ойто сокторло кожо јер килейе тогго берди ине. Кардыг алды тош.

— Өлөг-неме једер бе, Борлой Чотпорович? — деп, райкомның инструкторы сурады. — Слердин ижигердинг ченемелин тузаланын көрөр деген шүүмте бар.

— Же менде нениг ченемели келетен эди — деп, Борлой Майманов колын јангыды — Слер он, јирме јылдың туркунына иштеп келген мглчылардан сурагар. Мениг стажым ас. Јүк ле үч јыл.

— Же быжыл слердин малыгар јылдаг кандый чыккылагай не? Партийный организация слерге иженип јат — деп, Јодро өткүн үнеле айтты.

— Јылдаг малым та кандый чыгар, билбей турум, — деп, Борлой Чотпорович Јодро јаар кылчайып айтты. — Ончозы јакшы болор деп күн эртедег канайып айдайын? Мактанарга мен тенок уулчак эмезим не? Албаты нени эдип јат, мен оны ла эдип јадым. Же коммунист болгондо, — ол күлүмзиренип ийди, — јаман атка түшпес ле. Јетијылдыкты өйинег озо бүдүрер деген амаду кажы ла коммунисттиг эг јаан амадузы эмес пе? Ол амадуны бүдүрерге мен кичеенип ле јадым. Таг эртенег ала карагуй эгирге јетире эткен ижим, кажы ла торбокты, кажы ла уйды кичеегеним, олор тойу, семис турзын деген күүним — јетијылдыкты өйинег озо бүдүрерге ууландырылган эмес пе? Слер не деп сананып туругар? Мен

бойымнын алдымда турган задачаны шакмынайда ондоп жадым.

— Онызы ондый, Борлой Чотпорович — деп, Јодро айтты. — Ончо коммунисттер бойлорынын алдында турган задачаларды шакмынайда ондойтон болзо кайдар.

— Отуруп чайлагар — деп, эрмек-куучынга киришпей отурган айылдынг ээзи үй кижн айтты.

— Столго јууктагар, айылчылар — деп, Борлой Чотпорович өрө туруп, азу сагалын сыймай тудуп, айтты. — Бистинг Ортолыкка кижн јүрер эмес, онынг учун каа-јаада кижн түшкенде, оны јаан айылчыдый уткыйтаныс...

Ортолыктын үстүндө карагуй койылып, кара-куу булуттар тегерини түй тартып ийди. Коммунист Борлой Чотпоровичтингуразынын көзнөктөринде лампанын оды таг жарыганча өчпөй, жарып турды. Јелбер кара нит кулактарын сертейтип, кажаканнын үстүндө сергек јадат. Түн тымык ла соок болды.

ТҮНДЕГИ ЖЫЛДЫСТАР

Жайдың изүү, тынчу күнүндө Кадынның суу-зын жакалай чөйүлүп барган кумақта жалбак жолды өрө бир кижини араайын үрбедеп базып браатты. Онын кийими коомой эмес те болзо, же чек уужалып, кирленип калган болды. Кара ботинказынын чоңчойы жантайып элеп, түмчугы бош карталып калган, жеңил баалу боро пиджагы ла боро штаны бош кирленип, тоозыга туттуртуп салган эмитир. Бу кижини узак жол өткөн ошкош. Ол кийимин уштыбай, келишкен ле жерде уйуктаган болбой кайтсын. Жүктенип алган ак кеден таары баштын алдына жастык болгон болбой кайтсын. Ол бийик сынду, арык, орто жашка жууктап келген кижини болды. Онын алтамдары жаан, же базыды араай болды. Ол тазада кайчыла-дып койгон бажын канкайтып, шуулажып, жажыл бүрлери элбирежип турган кайындардын ла карагайлардын баштарын айкап, санааркап калган базып браатты. Тууразында кобы-

да күүк жаңкылдада эдин турды. Тут болорын сезип турган болбой кайтсын. Бийик жардыг алдында чаңкыр толкулары бойы-бойын ака-лаарга мендеп, ак-көбүгү анданыжып, Кадын-нын суузы үзүгү жок шуулап жатты. Эбире ар-бүткен: кырлар, агаштар, чечектер, өлөгдөр, оок быыраш булуттарлу чаңкыр тегери, изү күнниң чогына мылырап, амыр үргүлөп турды. Билдирер-билдирбес жылу эзин кайындардыг жалбырактарын тылырадып, чечектердинг бай-бак, жараш баштарын ары-бери жайкап турды.. Жойу кижиги Кадыннын сай кумактуу жарадына тўже басып барала, таарын жерге салып кой-ло, суунунг ол жанында паромчыга коо ло өт-күн үниле кыйгырды:

— Э-э-э-эй! Э-э-э-эй! Ке-е-е!..

Паромнынг жачында бир де кижиги көрүнбей турды. Кыйгынынг жаңылгазы кырлардыг көк-сине торгулып, араайлап, араайлап, жыгырап, жылыып калды. Терлеп, арып-чылап калган кижиги ару соок суула маказырап жунунып ала-ла, изү кумактыг үстүне отура берди. Ол жымырап, агып жаткан чаңкыр сууданг көзин албай, сүүнип ле санааркап калган отурды. Ажарга брааткан күнниң изү чогы онынг тас-житкезин изидип турды. Таардыг түбинең чы-гарып келген калаш ла чырчыйа кадып кал-ган колбаса тиш тыгынбас катуу болды. Же ару ла соок сууга колып-телип жип аларда, аштаганы да, арыганы да жылыяа берди.

Суунунг ол жарадында паромнынг жанында кижиги көрүнбейт. Күн кырданг чылбыр бажы бийик турды. Агаштардыг көлөткөлөри та-бынча узундап турды. Бериги жаратта отурган кижиги энчигип болбой, өрө туруп, кыйгырды:

— Э-э-э-эй!

Анча-мынча болбой, паромның ары жанында агаштардыг ортозынаг бир кижичыгып келди. Ол паромды кынжыдаг чечип, оның жаан кемелерин сууның агынына удуратургузып ийди. Паром жалбак сууны кечире араай жылып клеетти. Ол сууның жарадына једип келеле, агаш пристаньга јөлөнип, тура берди... Паромның элбек үстүне жаан алтамдарла чыгара базып келген бийик сынду, уужалып калган боро костюмду, колында таарлу кижини паромчы Махайла озо баштап таныбай, оның кыймык јок соок чырайын ајыктап турды. Таныш эмес кижичыгып Махайланың жанына јуук базып келеле, жаңыс ла эриндериле күлүмзиренип, кара көстөриниң түбинде сүүнчилү одычактары бийележип, узун ла шаршак колын ичкери сунды.

— Јакшы ба?

Махайланың жүреги борт эдиң, ол бойы јана болды. Ол тизезинде јамачылу кара штанының карманына колын сугуп ийди. Бойы албаданып күлүмзиренип, аргазы јокто оныла јакшылажып, чала туктурулып, сурады:

— Кайдаг чыктың, Карамай?

— Түрмеден.

— Бис сени божогон туру деп санаып жүргенис.

Карамай ого удураттени де айтпай, кайра бурылып, паромды эбире туткан чеденге чаганактанып, унчукпай тура берди. «Айдарда, улус ол керекти эмдиге јетире ундыбаган турбай. Је ологго мен нени айдарым. Түңгей ле бүткилебес. Кижичыгып өлтүрген неме дежер. Ондый болзо, он жылга түрмеде не отурдың де-

жер. Он жылга түрмеде отуратаны ол жеңил керек эмес. Жүрүмнүн эң ле ырысту өйи ондо өдүп калган». Эмди Карамай жирме сегис жашту, же онын тыш бүдүмин көргөн кижини оны төртөн жашту эр кижини деп бодоор. Уур жүрүм тегин өтпөй жат. Ол бойынын изин, бойынын тагмазын артырып салат.

Карамай паромноң түжеле, жатыра бийик жарды өрө арып-чылап калган кижининг багыдыла араай база берди. Карган Махайла онын кийининен ары көрүп, бажын жайкап, улу тынала, араай айтты:

— Жер Алтайына жанбаган болзо, торт болор эди. Эх, жүрүм, жүрүм!

...Жүрүмде база кижини кайкаар учурал болуп жат ине. Ол күн эртен тура Карамай он жыл түрмеде отурарым деп сескен бе? Эгирде коркушту жеткер болор деп бодогон бо? Он жыл мынанг кайра, шак ла мындый жылу, аяас күнде, онын жүрүми талортозынанг сына берер деп ол бодогон бо?.. Ол тушта Карамай омок жимек, кутус-шулмус уул болгон эди...

Олөң ижининг бригадазына эртен тура чыгарга керек болгон. Ишке чыгардаг озо Карамай ла Жинжи чат-мат керижип ийгендер. Жинжи Таныбай ла Карамай керегинде кандый да коп божодып ийген. Карамай айдары жок ачынып, нени де сананбай, өкпөөрин айткан:

— Акыр ла болзын, Жинжи. Акыр ла болзын...

Жинжи ого эрмек те айттырбай, оны удурат аайы-бажы жок талай берген.

Карамайдын шак мынайда кекенип турганын бригаданын ончо улузы база уккан. Же ого кем де ажару этпеген. Керижип, өөркөжип

турала, кижн база нени айдып ийбейтен эди? Же ол айткан сөзин, кекенген кекедүзүн кижн качан да жүрүмдө бүдүрбей жат ине. Же Карамайдыг айткан сөстөри арт учында чын болуп каларын кем билген? Карамай бойы да билген бе? Жок... Күн изип, чалын кургай берерде, өлгөн ижинин бригадазы чалгыларын агаштардын көлөткө, серүүн жандарына илгилеп койоло, бойлоры өлгөн жуурга баргандар. Өлгөндн жууп турала, Жинји ле Карамайдын ортозында ойто ло кернш, чугаан башталган. Жинжинин тили сүрекей коронду ла курч болгон. Ол бойынын өштүзүн торт ло ийт жибес, ийнеге келбес эдип айткылап турган. Карамай мыны угуп, чыдажып болбой, алдында жаткан жарым аршын куу будакты карбас эдип ала койоло, Жинји жаар мергедеп ийген. Ол оны өлтүрердег болгой, согорго до сананбаган. Же ол жаар учуп клееткен будакты Жинји канайып та көрбөй калган. Ол туура көргөн ошкош, онон башка кичинек ле бөкөйип эме-зе тууралап ийген болзо, будак ого тийбей өдө берер эди. Же жеткер жен алдында деп кеп сөс бар ине. Обурлап мергедеген будактыг курч учы Жинжинин топшуурынынг үстүне, мойынынг учына кадала берген... Жинжини тургуза ла абрага салала, деремне жаар тарткандар. Ол дезе деремнеге жетпей жүрүп, божой берген..

Эмди жолды өрө басып браадала, Карамай не болгонын ончозын эске алынып браатты. Качан Жинји божой берерде, онын ага-карындаштары, төрөөндөри очин алып, Карамайды өлтүрерге коркушту албаданган эди. Оны айдаарга келген милиционерлер оны корулап, карануй тун кире берерде, деремнеден качыр-

гай аайлу апарган эди. Аймак жаар баратан жолдо ло бу паромнын јанында олорды кетеп тургандарын билип ийеле, милиционерлер оны өскө јерле апарган, паромло кечирбей, кемеле кечирген эди. Оног бери он јыл өткөн, је јазап сананып көрзө, бу кече ле болгон немедий. Эмди деремне, көрүш-таныш улус, адаэне, ага-карындаш канайда уткыгай не? Јинјининг төрөөндөрининг өштөгкөй амадулары өчти не? Айса оны уур корголжын, курч бычак сакып јады ба? Он јылга письмо до јок, суру чап та јок. Улус оны өлгөн, барган болор деп бодогылап турган болор. Эне-ада, ага-карындаш самышка чөкөп, сананышка бууры түгенип калган болбой. Байа Махайладаг олор эзен-амыр јүри бе деп сурап угар керек болгон. Је Карамайдын јүреги энези де, адазы да, ага-карындаштары да эзен-амыр јүргенин каранга сезип турды.

Удабас эбирилчиктинг ары јанынаг деремне таныш туралар, айылдар көрүнип келер. Је Карамай мендебей турды. Ол деремнеге көкө түште кире базып барарынаг јалтанып, тидинип болбой турды. Анда оны ас сүүмји, көп јеткер сакып јатканы ого јарт болды. Онынг учун ол јолдог туура базып барала, байбак кайыннынг көлөткөзине, койу ла узун өлөгдөрдинг ортозына јада берди. Бүрүнкий эгир киргенче амырап, токунап алза кайдар?

* * *

Суунын ол јанында койу агаштарга бүркеп кен каскактынг бажына күн отура берди. Туунынг көлөткөзи там ла узап, сууны кече конуп, деремненин талортозын бүркеп ийди.

Јагыс ла деремнениг эжик алдында эгчейишкен кызыл кайаларлу, корум таштарлу кыр ажып брааткан кўнниг чогына там кызара берди.

Бачымов Ырыстыг малтазы кўнниг чогына жалтырт эдип, тоштый мызылдап, коо жадыктыг сарызымак такпайларын чачылтып, Ырыстыг жаан, ийделу колында кичинек мўгун томырткачактый ойноп турды. Малтазыг чатылдаган табыжы коштой турган жылым кайага жагыланат. Жагы чапкан агаштыг чаганазыныг чала кычкылтым жыды жытанат. Ырыс чылай берген белин амырадарга оро ойгдойип, белин тўзетти. Оног жандап турган жадыгына такталанып, колпладыла жаагын. магдайын, жоон кызыл мойыныла жолдой агып тўшкен терин арлап ийеле, карманынаг напирозын чыгарып, бырчыт сабарларыла кандый да эп жок капсай тудуп, напиростыг учын бек, сары тиштериле кезе тиштеп, жаан тынды. Оног напиростыг ыжын тынып, тарнак тумчугыныг жаан уйттеринег чапкыр ышты буркурада чыгарып, кози жашталып, маказырап, тапкылай берди. Ол беш агашка чыгара тудуп койгон эки кып тураны аыктап, тапкылай берди. «Мыны кижы быжыл божодо тудуп болор бо, жок по — деп, бойында сананып отурды. — Тура жаан да болзо, анда эки биле жадарга тапчы неме болуптыр. Ого узеери Байзын база чыдап келген. Удабас кижы алатам десе, ого удур неши айдар? Бу тура Байзын ла биске болор эди. Ол турада Эрелдей жагыскан жатсын. Бала-барказы коп неме. Же ортон уул... — Ырыстыг журеги чымылдажы берди... — Ол божогон кижы болбой».

Карануй энгир кире берерде, деремнени өрө узун сынду, кичинек жүктенчиктү кижн базып браатты. Ого јолуккан улус оны таныбай. онын јаныла унчугушпай өткүлей берет. Кажы базып жүрген неме, оны кем билер. Карамай дезе улус јаар чике, удур кәрбөй, бажын бөкөйтп, базыдын түргендедип ийди. Је деремне чек өскөрип калган учун, ол сүре ле тура түжүп, јангы тураларды таныбай ајыктап. адазынын туразы турган јерди эске алынып браатты. Ол адазынын кичинек, болчок туразын јангы туралардын ортозынан жүк арайдаг бедреп таап алала, туранын јабыс эжитин жүреги шимиреп, ача тартып ийерде, онын јаагынан кем де адырманду, изү тилиле јалап ийди. Карамай чочыганына јана болуп, ары-бери алырандап көрди.

— Слер кемди бедреп тураар?! — деген адазынын үни кийин јанында угуларда, Карамай атпас эдип, кайра көрди. Ол нени де айдып болбой, кыймык јок тура берди. Ырыс уулын танып ийеле, көстөри јаанап, чырайы кугарып, јана болды:

— Кайдаг келдин? — деп, араай сурады.

— Јанып келдим. Јакшы ба, ада?! — деп, Карамай жүк арайдаг айтты. Онон тунгак үниле сурады: — Энем кандый жүри? Уулдар эзен-амыр ба?

— Эзен-амыр. Је, јакшы ба, балам? — деп айдала, Ырыс ичкери алтап, уулынын колынан тутты. — Бис сени сакып, чөкөп калганыс.

Олор бир кезек өйгө унчугушпай турдылар. Онон Ырыс араай айтты:

— Је, үйге кирели. Мында не турар...

...Уулын көрүп ийеле, энези унчукпай, араай ыйлай берди. Онын көзинин жаштары чырыш жүзүн төмөн жолдолып агып, өмүрине тамып турды. Кичү карындажы Байзын оны айдары жок сүүнип уткыды. Эзелдей дезе санааркап калган, унчукпай отурды. Ырыс бойы тонын кийип, тышкары чыкты. Байла, лапка жаар барган ошкош. Карамайдын энези Айбычы жегининг уштугыла көзининг жажын арлай согуп, казан-айак азып, ары-бери жүгүрүп, катунынг јеринег јанып келген уулын күндүлөөрге бары-јогын јуунадып турды.

Карындаштар унчугушпай отурдылар. Эзелдей кандый бир неме сураарынаг јалтанып отурды. Је нени сураар? Кандый жүрдинг деп сураар ба, айса нени көрдиг деп сураар ба? Катунынг јеринде жүрген кичи болуп јат. Күүни бар болзо, бойы куучындагай. Је унчукпай отураарга база уур, шыралу болды, онынг учун Эзелдей өрө туруп, айтты:

— Мен мылчага от салып ийейин. — Ол Карамайга удур көрүп, бурулу күлүмзиренип ийди. — Сен јунунарын ба?

— Эйс. Тобрак-тоозын деп неме тудун салган...

Ортон уулы Карамай эзен-амыр јанып келгенин Ырыс тал-табыш та јок, јаан сүүмји де јок байрамдады. Олор орой түнге јетире столды эбире унчугушпай отурдылар. Куучын чек улалбай турды. Јагыс ла Айбычынынг чырайы јарып, көстөри ырысту ла сүүнчилү суркурап турды. Ол уулын бар јогыла күндүлөп, онынг терег чырыштар кечире тартып койгон мандайын, көп шыра көргөн кунукчылду көстөрин, кичинек кулактарын ајыктап отурды.

— Эмди сен нени иштеер кижн? — деп, Ырыс уулы жаар көрбөй сурады. Оног стол-дын учы жаар өбөгөниле коштой отурган кел-дине айтты. — Жагарай, барып мылчаныг одын көрүп ий.

Жагарай чыга берди. Ойто ло тал-табыш жок боло берди. Жагыс ла калбактардыг калырт эткен, вилкалардыг шыгырт эткен табыштары ла экинчи кыпта уйуктап жаткан балдардыг тумчуктарынын сыгырганы, улааргылап кыгзышканы угулат. Карамай адазынын сурагына каруу бербей, бир кезек өйгөнени де айтпай отурды.

Адазы ошкош жаан тарпак тумчукту, жаан көстү, таларкак сынду Эрелдей де, энези ошкош жалакай көстү, кичинек, тегерик ак чырайлу, бийик эмес сынду, шуурак бүдүмдү Байзыг да ортон карындажына түггей эмес болдылар. Олордыг кылык-жагы да башка болды. Эрелдей адазы ошкош унчукпас, соок бүдүмдү, Байзыг десе жалакай, омок, энези ошкош керсү. Же ортон уул Карамай олордон тыш та бүдүмин, кылык-жагын да тег алган деп айтса, жастыра болбос. Онын көстөри адазынын көстөри ошкош жаан да болзо, же соок, кату эмес, жалакай, керсү болды. Чырайы энезине де түггей болзо, же сыны, адазынын сыны ошкош, узун болды. Кылык-жагы да жагынаг ол ондый. Кезикте кату, кезикте керсү, кезикте соок, кезикте жалакай...

Адазынын сурагына каруу бербеске эп жок болды. Онын учун Карамай куучындаар кууни жок то болзо, база өрө көрбөй, төмөн көрүп айтты:

— Колхоз иш берзе, иштеерим...

— Амырап, токунап албай, не иштеер — деп, Байсынг айда салды. — Бис ончобыс иштеп жадыбыс...

— Сенен эрмек сурабай јат — деп, Эрелдей кабагын јемире көрүп айтты. — Јаан улустыг куучынына не кирижер?

— Мен јаш бала эмезим — деп, Байсынг кедерлеп айтты. — Билениг ичинде ончо сурактарды шүүжер тушта мен ондо кожо туржар учурлу.

— Байсынг зооветтехникумды божодоло, иштеп баштаганынаг ла бери коркуштанган — деп, үйге кирип келген Јагарай Байсынгнын куучынын угуп ийеле, айтты. — Мен јогынаг нени де шүүжерге јарабас деп айдар. — Ол оног ары база нени де айдарга сананды. Је өбөгөненинг кылайып калган көстөрин көрүп ийеле, айдарга турган сөзин кайра ажырып, экинчи кып јаар кире конды.

— Онызы бойында туру — деп, Ырыс кем де јаар көрбөй айтты. — Је мен бодозом, сеге мында артарга јарабас.

— Качып кайдаар да барбазым — деп, кенетийин Карамай катуланып, кезем айтты. — Оштөгилезе, оштөгилегей, кайдалык.

— Бу мындый куучынды сен не баштадың? Олбөй јүрүп, эзен-амыр јанып келди деп сананбас! Ит-татай, ыра-јорозы јаман шилемир — деп, Айбычы арбанды.

— Јаман эдерге сананбадым — деп, Ырыс туура көрүп, айтты.

Керек чала коомойтып, тал-табыш болорго турарда, эрмек айтпас Эрелдей энчигип болбой, куучынга киришти.

— Адам чын айдып јат. Сеге бу јерде ар-

тарга жарабас. Же сен жаман сананба. Бисти сүрүп туру деп бододың. Чалчык уйазы өштөңкөй немелер, бойың билеринг ине.

— Сени эмди ле чык, жүр деп айтпай жадым. Бойың сананып көр — деп, Ырыс айтты. — Жеткер жег алдында ине.

— Мен кайдаар да барбазым — деп, Карамай арып-чылап калган үниле айтты. — Кызыл тынымды карамдап, жажынар күүним жок...

Ырыстың ортон уулы түрмеден жанып келген деп табыш эртенгизинде тургуза ла деремнеге жайыла берди. Ол керегинде жүзүнбазын куучын жүрди. «Ийт анда, түрмениң түбинде, чирип те калбас — дежиң, Чалчык уйазы калаптанып турдылар. — Жаман немеде өлүм де жок». «Закон оның тынына жетпеген болзо, мен жедер болорым ба» — деп, Чалчыктың жаан уулы, Жамантай кекенген дежет. Качан Карамай контораның жанына басып келерде, ондо турган улустың ортозынан ого кемде колын бербеди. Олор оныла соок жакшылашкылайла, туш башка таркай бердилер. Кожо өскөн, кожо үренген, алдында антыгарлу нажылар да болгон уулдар ого жолугарынан коркыгылап, онон тууралап турдылар. Уй улустар ла оок балдар оны тууразынан ажыктагылайт.

Колхозтың председатели Чыбыков Лашкорбо оны база соок уткыды. Керек десе ол оны таныбаачы, билбеечи кижини болуп араланып турды. Кижини өлтүргөн кижиге, он жыл түрмеден отурган кижиге канайып бүдер дегендий, колын жайып, бажын жайкап турды. Же онон улу тынып, айтты:

— Эм тура келишкедий иш жок. Бор-ботко иш эдетен турун. Кузнецтин болушчызы болзонг, кайдар? Бу иш сеге таныш болбой?

— Меге кандый ла иш таныш — деп, Карамай өөркөп айтты. — Мен слердин колхоз электростанция жазап туру деп уккам. Мен — электрик.

— Андый ишчи бисте бар — деп, Чыбыков айтты...

...Неделени ээчий недеде өдүп, айды ээчий ай өдүп турды. Күренг күс једип келди. Карамай нөкөрлөр дө, најылар да јок сок јангыскан иштеп јүрди. Кузнец өбөгөн Чалчыковтордын төрөбни болгон, онын учун ол оныла керек дезе куучындашпай да турды. Деремнени өрө-төмөн јап-јангы төнөштөр тура берди. Аймактаг келген электрик уулга баштадып, колхозчы уулар төнөштөнг төнөшкө эмик тартты, лампочкалар тургузып турдылар. Бу јнит уулардын бирүзи Күндүбей бийик төнөшкө чыгып алала, кожондоп, лампочка кондырып турды. Ол уул Карамайла куучындажып, онын јолынаг качпай, кыйышпай турган уулардын бирүзи болгон. Карамай иштин кийининде, айылы јаар базып браадала, бийик төнөштин бажында отурган уулга кыйгырды:

— Эй, Күндүбей, мында нени эдип отурунг?

— Јылдыстарга уја тудуп јадым, Карамай, удабас мында јангы јылдыстар суркуражып күйер — деп, Күндүбей омок, јардак үниле айтты.

— А ол јылдыстарынг качан күйер?

— Октябрьдын байрамында, байла, күйер болбой.

— Жылдыстардың уйазы. Сүрекей жакшы айтгың — деп, Карамай унчукты.

Күндүбейдин төңөштин бажынан түжүп келерин сакып, Карамай сан өрө көрүп алып, нени де сананып турды. Онын санаазына түрмеде жүргени, шак мындый бийик төңөштөрдүн бажына чыгып, эмиктер тартканы, ол эмиктер ондор километр жерлерге чөйилип барганы кирди. Жилбүлү иш эмес болзо, ол санааркаштап ла карыгыштап улам бош жүүлө берер эди. Иш кижининг эн жуук нөкөри болуп жат. Иш кижини уур шүүлтөлөрдөң айрып жат... Күндүбей жерге түжүп келерде, Карамай онын жардына колын салып, айтты:

— Эх, Күндүбей, сен ырысту ла уул! Эртең меге инструменттеринди берсен, ого жүк бир катап столмонунг бажына чыгып көрөйин.

-- Слер бу ишти билереер бе? — деп, Күндүбей сурады.

— Э, Күндүбей, кижн түрмеде де жүрзе, жакшы ишке, жакшы керекке үренип алар күүндү болзо, неге ле үренип алар. Мен электромонтёр до болгом, электрик те болгом! — деп, Карамай айылы жаар базып айтты. Күндүбей онын жаан алтамдарына једишпей, оныла коштой жүгүре базып барып јатты.

— Баштап бис бор-кар иш эдип туратаныс. Онон бистинг ортобыстан бүдүмчилү ле иштенкей уулардан талдап алала, бисти кандый бир специальность аайынча иштеерине үреткендер. Мен озо баштап электромонтёрдын болушчызы болуп иштегем, онон таң алдынаң... мынайда ок электриктинг ижине үренип алгам, — Карамай куучынын токтоды, унчукпай барды.

— Эштең электриктиң ижин јетире бил бес — деп, Күндүбей айтты. — Акыр, мен слерди јакшынак электрик деп колхозтың јаандарына айдып көрөйин.

— Ондый ишти меге улус бербес эмей — деп, Карамай улу тынып айтты. — Түрмеден келген, бүдүмји јок неме дежер. Јашкорбо качан да јаратпас.

— Мен мыны бистиң парторгко, Казанчыга, айдарым — деп, Күндүбей јана болбой айтты.

...Бу күн эгирде Карамай энезиле кожо үйде артып калды. Эрелдей адазыла кожо өлөңгө барган. Байсын койлор ылгаарга пастухтарга атанган. Јагарай балдарын алганча кинолой берген... Карамай энезиле экү унчугушпай, чайлап отурдылар. Тышкары караңгуй койыла берди. Лампаның сарылтым жарыгы элбек, јаан кыпты өчөмик јарыдып турды. Кенетийин эжик кайра ачылып, Таныбай кирип келди. Ол комнатаны кечире базып, Карамайдың колынаң тудуп эзендежеле, күлүмзиренип айтты:

— Онөтийин сеге јолугарга келдим. Бу ла келзем, үйде јок болор. Је иш-тош кандый? Сен, Карамай, озогы ла бойың турбайың.

— Сен кандый јүрүң? — деп, Карамай төмөн көрүп сурады. Ол Таныбайды көргөн лө бойынча, өткөн өйлөрдү эске алынды. Карамай оны бош карып, үрелип калган болор деп сананып јүретен. Је көрөр болзо, ол озогы ла јараш, омок-седен бойы эмтир.

Таныбай бай-баш јогынаң Карамайга одоштой отурып алаала, коо үниле наарылта айтты:

— Јакшы јүрүм. Озогы ла кара-күрен бой-

ым. Эжебис, койу чайаардан уруп ийзеер, суу-
зап турганыма торт ло ичи-буурым жалбырап
күйүп браады ошкош. — Онон столго чаганак-
танып, он колыла жаагын тайанып, торт ло
суркурап, күйүп турар кей-кебизин кара көс-
төрүн шуурып, Карамай жаар шулмус көрди.
Бу көрүштөгү Карамайдын жүреги кандый да
санг башка чарчалып, жаактары, чырайы куга-
ра берди. Ол азыйдагызынан жаранып калган
ошкош. Магдайы түс, кичинек те чырыш жок,
кара кабактары ол ло сологыдый жараш бойы.
Жаңгыс ла шулмус көстөрүнүн учында оок чы-
рыштар бар. Тишкек эриндери де озогызын-
дый ок кызыл, ару болды. Бу эриндерди кө-
рөлө, качан да оны мөңүн жылдысту тегери
алдында, жараш жытту чечектер ортозында ок-
шогоны санаазына кирерде, Карамайдын жү-
реги шимиреп, эмеш чымылдай берди. Ол эп
жоксынып, Таныбайдын көзине удур көрүп
болбой, туура көрдү.

— Бүгүн кино келген дешкен. Же бойдон-
бош кижини киного до кычырар кижин жок!
Көрмөстөр жаңгыс ла карамданарын билги-
леер — деп, Таныбай айтты. Онон, кыжыкыла-
дып турган кижин чилеп, каткырып ийеле, Ка-
рамай жаар сүмелү көрди. — Азыйда калапту
ла уул болгон эдинг... Эмди мени ого жүк ки-
ного кычырып болорун ба?

Карамай ненин де учун озо баштап энези
жаар суракту көрди. Энези дезе керектинг
аайын сезип ийген ошкош. Ол жаңгыс ла көстө-
рине күлүмзиренип, токунаалу үниле айтты:

— Бар, бар, балам. Карган кижиле кожо-
незин отурады. Бала-барка жуулган, ойын-
жыргал болгон жерге барбай...

...Эжиктег чыгып ла келеле, Таныбай Карамайды колтуктай алып, клуб жаар баспай, туура, төгди өрө базып ийди. Карамай бойы да клуб жаар барар күүни жок болгон, онын учун нени де айтпай, төмөн көрүп, мойношпой уккур базып браатты. Ай чыккалак, онын учун карануйда оморды кем де көрбөди. Ого үзеери Таныбайдын улустаг жажынар күүни жок болды. Ол жаактап куучындап, өткүн үниле шыгырада каткырып браатты:

— Бу сен кайттыг, Карамай?..

Омор деремнеден анча-мынча ырып, сөөктөрдүн тууразындагы тектир жерге чыгып бардылар. Таныбай кимиренип кожондоп, жерди карануйда энчейип сыймап көрөлө, отура берди.

— Отур, бут бажына сирейе көөжий бердинг. Отур, Карамай.

Карамай ого коштой отуруп алала, эки тизезин узун колдорыла кабыра кучактап, унчукпай барды.

— Сен көп шыралаган, көөркий, мен билерим — деп, Таныбай онын койыла өзүп келген кату, атырак чачын сыймап, ого жапшынып, онын жаагына жылу тынып, айтты.

Азыйда омор шак ла мында жолугужып туратаны, омор экилези чала тенексү болгоны Карамайдын санаазына жап-жарт кирип келди. Ол тушта Таныбай жагыс ла колхоз ичинде эмес, же аймак ичинде эн жараш кыстардын бирүзи болгон. Лиит уй саачы кыс керегинде газетке бичигилеп, портредин Культуранын тууразында кадагылап туратан...

Карамай мыны ончозын эске алынып, жүрүмининг эн ле ырысту, эн ле сүүнчилү өйлөри

түрмеде өдүп калганына кородоп отурды. Ол жеткерлү учурал эмес болзо, олор туку качан айылду-јуртту, бала-баркалу болуп калар эди. Же жүрүм мындый уур јолло барарын ол тушта кем билген? Эмди оны өлөрдиг өлгөнчө улус кижиг өлтүрген неме деп айдар. Онын өлтүрөөчи деп ады јангыс ла оныла кожо өлөр.

Же Таныбайдыг тыг ла кунугып, санааркап турганы билдирбейт. Ол бир эмеш унчукпай отурала, ойто ло омок-јимек кылыгы тудуш. араай кожондоп, оног кожонгын токтодып, каткырды:

— Бу сен кайттыг, Карамай? Не кунуктыг?

...Ыраакта таг јарып келгенче, олор куучындажып отурдылар. Таныбай Карамай јаар көрбөй дө, өткөн жүрүмин, ол түрмеде жүрерде, мында канайда јатканын куучындап отурды:

— Сени мен төрт-беш јылга сакыгам. Суручап угулар болор деп иженип жүргем. Же оног бош чөкөп, сени өлгөн болор деп бодогом. Эх, тирү жүрүм деп, бир-эки сөс бичип ийзе кайдар? Мен сени јирме де јылга болзо, саккыр эдим. Же өткөн неме өткөн, канайдар база? Јангыскан жүрерге күч болгон. Кижиге баргам. Же ол неме аракызак, согушчанг неме болгон. Айрылып калгам. Эмди мен бойдон-бош кижиг. Уч јашту уулым бар. Оны ла кижиг эдип чыдадып алзам, болотон...

Карамай онын куучынын унчукпай тыгдап отурды: «Ого удур ја нени айдар? Он јылга көргөн шыраны оосло кижиг айдып болор бо? Јок, ол керегинде унчукпаза, торт. Ол керегинде ундып салатан арга бар болзо кайдар. Деремнениг талортозы оны көрбөй јат. Олор

оны эмдиге јетире өлтүрөөчи деп бодоп јат. Је олор бир тушта бойлорының јастырып тургандарын билер. Ондый өй кыйалтазы јок келер». Карамай өрө туруп, айтты:

— Је, јаналы. Таг јарып келди...

...Октябрьдың байрамынан бир күн озо деремнениң ончо тураларын, оромдорын, клубты, контораны, магазинди, јети јыл үредүлүшкөлдү электричество јарыдып ијди. Түндеги јылдыстар бийик төгөштөрдиг баштарында бойлорының уйаларында суркуражып, мызылдажып турдылар. Бу јылдыстар көк теңеридеги јылдыстардый ыраак, соок эмес, кажы ла кижиге јуук, јылу болдылар. Олор деремнениң кеберин чек өскөртип ијди. Эмди азындагы өчөмик, карангуй деремне эмес. Эмди кандый да карангуй түнде деремнениң оромдору јарык, туралардың көзнөктөри сүүнчилү болды. Улус та Карамайды кыйа көрбөс болды. Јаңыс ла Чалчык уйазы ла олордың төрөөндөри оны кыйа көрүп, истеп, јамандап турдылар. Парторганизацияның качызы Казанчы, комсомольский организацияның качызы Күндүбей оны бир күн конторага алдырып алала, оныла куучындажып, иш-тош керегинде сурагылап, арт учында Казанчы мынайда айтты:

— Јүрүмди јаныдан јүрерге сеге кем де чаптык этпес. Чындык јолды таап аларга сеге коммунисттер де, комсомолдор до болужар. Кунукпа. Сен керек эткег, эткен керегинг учун кезедү өткөг. Је ол сениң мынан арыгы јүрүмине чаптык этпес учурлу. Кижини көмө базарга јенил, је оны өрө тартып аларга күч.

Казанчы мойнына јетире шык этире тоя-

чылап алган ногон гимнастерказынын үстүндөгү топчызын чечип ийеле, үкүниң көстөри ошкош тегерик, сары көстөриле Карамай жаар жылу көрди. Ол кыскачак сынду, кыскачак коркок тумчукту, желбер кара чачту кижиге болды. Бу кижиге өскө жердег келген кижиге ошкош. Же ол бу жердин улузын ончозын билетен эмтир. Кичинек кара чырайлу, кичинек кара көстү, узун сынду Күндүбейди Карамай кичинектег бери билетен. Ого бүдөргө де, ого иженерге де кем жок. Же бу да отурган селмек кара чачту чаптак кижиге жалакай кижиге ошкош.

— Энгирде клубка келип турзаар — деп. Күндүбей айтты. — Бис слерге кандый бир общественный жакылта берерис.

Электрик уул жана берерде, байрам күнү электростанция иштебей тура берди. Колхозчулар калактажып, арбаныжып турдылар. Олор электрик болуп артып калган Эштегди электегилеп, билбес болзог, керекке не кире жедин дежил, көмөлөгилеп турдылар. Эштег десе бажына ла жетире сүрткүш болуп калган, ары-бери жүгүрүп турды. Мындый түбек боло бергенин угуп ийеле, Карамай энчигип болбой, электростанция жаар базып ийди. Мында уулдар толуп калган эмтир. Трактористтер де, шоферлор до нени де ондоп болбой турдылар. Керек динамомашинада эмесе генератордо болор дежил, олор баштарын жайкагылап турдылар. Карамай динамомашинанын жанына базып келерде, Чалчыктын уулынын уулы Эштег оны туура ийде салып, мындайда кордоп айтты:

— Сенин, ийттин, бери жүткүп турган не-

мен не? Сен жаңыс ла кижн өлтүрнп билернне
неп башка...

— Эштеп! Уйалзан, уул! — деп, Күндүбей
олор экүннп ортозына туруп айтты. — Ары
бас! Эш неме ондобос болзон, улуска чаптык
этпе! Ары, ары бас.

Эштеп тууралап, өкпөөрнп айтты:

— Сен, Күндүбей, меге тыныба, жыдымар
тагма. Электрнктн тапкан ла эмтнрнп. Түр-
меден электрнктер чыгып турган деп кача
да укпагам. Же түрмеден өлтүрөөчнлер чыгып
турган деп угуп жүргем!

Уулдардын бнр кезегн Эштепге тап эттн-
лер. Бнйнк сынду, жаан жүдрукту Манзырай
онун жапына базып келеле, айтты:

— Тнлнпдн тнште, жыдымар! Онон башка,
у-ух — Ол жүдругын онун тумчугыннп ал-
дына жетнрнп келдн.

— Тнйбе, бойсын — деп, Карамай машинаны
шнпдеп, ажыктап айтты. — Айдар күүнн бар
болзо, айдып ла алгай.

Карамай ончо уулдардын көзнпче тоолу мн-
нуттардын туркунына үрелген жердн табала,
жазап нйдн. Онон днвнгательдн нштеднп, ру-
бнльнктн тартып нйдн. От жалт эднп, басты-
ра деремннн жарыдып нйдн.

Бу күн Карамайды адазы да, агазы да,
айылга кнрнп келген Казанчы да үйден божог-
пой турды. Чалчнковтор белетенгнлеп тур-
ганы олорго жарт болды.

— Бүгүн сен үйден чыкпазан, торт болор —
деп, Ырыс айтты.

— Таныбайдын туразынын жапына бнр кн-
жн үч күнге улай ла келнп, кемдн де кетеп
туру деп, энем айткан. Сен чыкпазан, торт бо-

лор. Адаг чын айдып јат. Аракы ичип алган кижинени ле эдип ийер ине — деп, Мангыраи айтты. — Ары-бери базар болзонг, јангыс ла бисле кожо бас. Јамантай тегин јерге кенбес. Онын тегин де олор кўни јууктап келген. Ондый улус ўрей јангданып ийетен ине.

Карамайчырайы кап-кара болуп калган, унчукпай отурды. Онын байрамдаар да, јыргаар да кўни келбей турды. Бир стакан аракыны тыныш та тынбай ичип ийеле, орынга барала, јада берди. Је столды эбире отурган кўрүнтаныш уулдар, адазы, аказы ого јадарга бербедилер.

— Ончо калык јыргап јат, балам, јырга, кожоғдо — деп, энези айтты.

— Кунукпа, Карамай, — деп, Мангыраи столдыг учынаг кўнўреди. — Сега тийген не мениг сегин де артырбазым.

Калай берген улустыг чырайлары кызаргылап, куучын-эрмектери кызыгылап, удабай кожоғ-комут чўйиле берди. Карамайдын адэнези коштой јаткан тороондорго кожоғ-комутла јургўлей бердилер. Турада Эрелдей ўйиле, Мангыраи ўйиле, Байсыг, Чектиш, Карамай артып калдылар. Байсыг баянды алала, кандый да сўнчилў кожоғды ойноп, калай берген бойы чала кейтип, кожоғдой берди. Је арткан улус унчугушпай отурдылар. Мангыраи ла Карамай араи куучындашкылайт. Јагарай эстеп ийеле, экинчи кып јаар кире берди. Је эжикти кем де калырадын ийдди. Оног Таныбайдын откўн ўни угулды:

— Эй, Карамай! Эжигинди ач, оног башка кўзнөгинди оодоло, кирип келерим! Ха-ха-ха! Тал-табышту, омок-јимек Таныбай, оны

ээчий Клара ла Жозычы кирип келерде, ойынкаткы, кокур көйлөп чыкты. Таныбай ончо улусты байрамла уткып ийеле, өткүн, омок үниле айтты:

— Бу кайткан уулдар, бу кайткан кыстар! Туйук турада отуруп жадар! Клуб жаар баралыктар. Анда доклад болор, онын кийининде художественный самодеятельность концерт көргүзөр. Концерттин кийининде кожондоп, жырғап аларыс. Эй, Байсың, чуранаңды алып ал, уул!

Жуиттер турадан чур-чуманак табышту, каткы-кожонду чыктылар. Олор жиркирежиң, клуб жаар базып ийдилер.

Октябрьдын байрамы шак мынайда тал-табыш жок, сүүнчилү өдүп калды. Кар күп этире жаап, соок кыш једип келди. Карамайдын да санаазы азыйдагызындый карануй эмес болды. Онын чырайы жарып, көстөринде түби жок эрикчил јоголып калды. Је Таныбай оны байрамнын кийининде таштап ийгениң, ол өскө кижии таап алганың ла Чалчыктың бала-барказы оны көрөр күүни јок болгонын сапаңарда, ого бир эмеш кунукчылду болды. Је канайдар база? Таныбай ого мынайда айткан:

— Сени көрөримде, сениле кожо жүреримде, өткөн жүрүмим, сениң шыраң санаама кирет. Је өткөн ой түңей ле кайра келбес. Өткөн ойлө кижии түңей ле жүрүп болбос. Мынаң ары тушташпайлы. Мен јаман-јуман өбөгөн таап алала, амыр јадар күүним бар.

Ол тушта Карамай кичинек те ачынбаган. Арт учында шак мындый куучың болоры ого туку күскиде јарт болгон. Онын учун ол токунаалу айткан:

— Сениг јолыга буудак болбозым.

Қарамай бойының сүүген ижине киргени өго уур санаалардан айрыларга база сүрекей жаан болужын јетирди. Байрамның кийининде колхозтың председатели Чыбыков Јашкор бо оны бойының кабинетине алдырала, айткан:

— Сени уулдар јакшынак электрик дежет. Манзырай сениг билеринди керелеп, айла, күнле чертенип туру. Оның учун колхозтың правлениези ле партийный организациязы бу ишти сеге берер эдип јөп чыгарып алган. Күчиг једер бе? Айса, Эштег чилеп, эш-неме билбей тура берершиг бе?

— Иштеп көргөй лө — деп, ол тушта Қарамай айткан.

Је бу табышты угуп ийеле, Эштегнинг энези, өлгөн Јинјининг аказының ұйи, аайы-бажы јок калаптанып чыккан эмей. Ол иштег јанып брааткан Қарамайдың јолын туй алып, оны, торт ло ийт чилеп, торсуктап айткылаган:

— Сен, эдү, баламның эјезин өлтүргег, эмди бойын өлтүрерге бе?! Балдарыгның балдарына мениг каргыжым јетсин, тьфу! Өлүми јок ийт! Кижиниг канын ичкен тагма! Ада-энегнинг, ага-карындажыгның эдин ји!

Чалчыковтор өштөп, электростацияны өртөп, эмезе ондо иштеп турган Қарамайды өлтүргилеп салбазын деп, Чыбыков ло Қазанчы чочыгылап, электростанцияга каруулчык тургузып салгандар.

Эмди кажы ла энгир сайын Қарамай тундеги жарык күйетен јылдыстарды күйдүрип, бастыра деремнени јарыдып турар болды. Ол ке

ре тўжине электростанциядан чыкпай, јилбиркеп иштеп, машиналарды ўзўги јок шиндеп, агаш јаратаи пилорама ўзўк јок иштеерин јеткилдеп турды. Энирде дезе рубильникти тартып, бастыра деремнени јарыдып, электростанциянын кўзнўгинен деремнени сўўнчилў кўрўп турар болды. Уулдар кокурлаган айас оны тўндеги јылдыстардын ээзи деп адап туратаны ого база јарап турды. Колхозтын правлениези ого бўдўп, мындый каруулу иш бергени база сўрекей јакшы болды. Ол јакшынак, јалакай улустын ортозына јўрўп, уур јўрўмин, ўткўн ўйин табынча ундып браатты. Јакшынак улус эмес болзо, кижн јағыскан не болор деп, ол ичинде сананып јўрди. Кўндўбей Мағзырай керегинде энирде электростанцияда отурала сананарда, онын јўреги сўўнчилў согулып, ологго кандый бир јаан јакшызын јетирер кўўни келип турат.

Декабрь айдын учы јаар, эртен-сонзун јағгы јылдын байрамы болор дежип, улус белетенгилеп турарда, бир кўн Карамай он эки частын кийининде электростанциянын ижин токтодып ийеле, каруулчык болуп турган Қарман ўбўгўнгў клўчти табыштырып береле, кўрчектенип алыгар, тышкары чыгып, ары-бери базар кўўнигер келзе, эжикти сомоктоп туругар деп јакыйла, айылы јаар базып ийди. Кап-карағуй тўн болды. Је ак кардын јарык тагдагына јол иле кўрўнип, туралардын сомдору јарталып турды. Карамай таныш јолло тўрген базып браатты. Онын будынын алдында кар кыјырт-кыјырт эдип, кыјырап, чыкырап турды. Је кенетийин кажаганнын толугынын ары јанынан кем де ого чурап келди. Кейде

бычак па, айса малта ба, је курч, соок неме жалтырт эдип калды. Јеткер једип келди деп јүрек шимирт эдип, Карамайдың куйка-бажы јымырап, соой берди. Ол турган јерине јада тўжерде, бычактын курч бажы оның фуфайказынын тўжин јара кезип ийди. Табару эдип турган кижии оны тал-табыш јогынаг божодын салар деген ошкош. Ол јыгылып калган Карамайдың үстүне чурап барды. Је Карамай оны эки будыла канайып та капсай тебеле, бажынан ажыра чачып ийди. Эштег карга бажыла суксура барып тўшти. Оног экилези теп ле тег туруп чыктылар. Эштег бычагын салбай база ла чурап келди. Је Карамай оның карызынан ала койып, колын толгой тудуп ийерде, ол онтоп ийеле, бычагын карга ычкынып ийди.

Олор экү удур-дедир көрүжип, унчугушпай турдылар. Карамай карда јаткан бычакты ырада чарчада тееп ийеле, Эштегнинг колын божодып ийди. Оног токунаалу үниле кичинек те ачынбай айтты:

— Јан, уул. Јаш бойыг тегине ле керекке кирериг.

— Акыр, өч алар күн түней ле келер, ийт — деп, Эштег өкпөорип айтты. — Курч бычак тыгынбагай, корголјын тыгынар болор бо?

— Онызы бойында туру — деп айдала, Карамай бура согуп, кайра да көрбөй, чөйө-чөйө база берди.

* * *

Ойто ло јажыл јай једип келди. Кадынның тумантып, јарадынан ажынып турган суузы јабызап, јарын, ойто ло тенеридий чап-чанкыр

боло берди. Ырыс уулы Эзелдейле, келди Жапарайла кожо өлөг ижиниң бригадасына чалгы неме таптап, айрууш-тырмууш жазап берерге, жүре берди. Айбычы Эзелдейниң оок балдарын кичееп, эки-жагызын саап, үйде артып калды. Зоотехник болуп иштеп турган Байсыг аймакка түк табыштырарга жүре берди. Деремне де ээнзирей берди. Карамай аяс изү күнде электростанцияны бөктөп салаала, Кадынның серүүн жарадына барып, изү кумакка жадып, жардын изидип, уйкузырап жатты. Кече өлөг ижине барарга суранарда, Жашкорбо оны божотпогон. Кой кайчылаары божогончо, эрмек те жок болзын деп айткан. Же калганчы отараны бүгүн эртен тура кайчылап салгандар. Эмди нени эдер? Же Жашкорбо деп шилемир база ла шылтакты таап ийди. Тургуза ла жос жарар, пилораманы ойто ло иштедип баштаар деп айдар. Же жарар десе, белен агаш жүк ле эртен болор дежет. Эмди мынайып ла жалкуурып жадатан неме болды ба. Куучындажар да кижжи жок. Күндүчи ле Маңзырай өлөг ижине жүргүлей бергендер. Байсыг ла Эзелдей база үйде жок.

Карамайдан эмеш төмөн жаан таштарлу жаратта үч үй кижжи сууга кийим чайбап турдылар. Олордын жанында чамча жок жылагаш балдар чарбандажып жүгүргилейт. Алты ба, айла жети бе жашту эки уул сууныг жарадында кумакта күрешкилеп, ойногылап турдылар. Бийик жараттыг үстүнег көбөлөк сүрүп жүргүрген балдардыг шагжашкан табыжы угулат. Уч үй кижиниң бирүзи Эштегниң энези, экинчизи оныг келди, Эштегниң үйи Жылымчы, Сортойдыг үйи Куйкачы болды.

— Јашкорбо деп неме тойоло, база да көкый берген ошкош — деп, Жылымчы шыпылдап турды. — Эштегди ижинен чыгарала, ол бир кижиде өлтүрөөчи немезин ишке кийдирип алган.

— Онойып турала, онызы бир ле күн ачынала, төбөзүн ойго чаап салатан болзо, чок деп айдар эдим — деп, Эштегнин энези айтты.

— Таныбайды көдүрткө дежет не — деп. Куйкачы айтты. — Же балазы Токтойдын балазы эмес, Карамайдын балазы дежет.

— Курту кадытка андый керек.

— Токтой оны таштап ийер болбой.

— Суудан кезде баскыла, учкандар! Күрежер жер тапкылабадын ба?

Ордо туруп, өскө жерге качар десе, Карамайдын жалкузы келип турды. Же үй улустын эшикереги жок куучындарын, жескинчилүү кокторун угарга база эби жок неме болды. Үй улустар унчугушпай барарда, Карамай бажын көлөткөкөгө сугуп, үргүлөп, уйуктай берди. Кадынын суузынын шуулаган табыжы, онын серүүн тыныжы, күннин изүү чогы онын бастыра бойун мылырадып турды. Бийик жардын ары жагында опчовой чеденди жазап, жаңы агаштар салып турган улустын малталарынын чатылдаганы, балдардын шагжакын чуркураганы алгыс-телгис угулат. Та улус күлүр-калыр куучындажып турган, та толкулар, чакпындар колырап, койтылдап турган — Карамай уйку аразында аайлап болбой жатты. Түш жеринде ого кенетийин түрменин бийик чедени ле темирле чарып салган көзнөктөрлүү туразы көрүнүп келди. Онон ачу, ачу кыйгы угулды:

— Бал-а-ам! Ой! Ой, улустар! Болушка-ар!
Балам! Балам!

Озо баштап Карамай бу кыйгыны тўш жеринде угуп јаткан турум деп бододы. Је оног кенетийин тал-табыш көптөй берерде, ойгоно чарчап, тура жүгүрди. Јарды төмөн улустар кыйгырыжып, жүгүрип клееттилер. Эштегнин үйин кайын энези ле Куйкачы жүк арайдаг тудуп турдылар. Јаратта улус жуулып та келген болзо, суу јаар кемизи де калыбай турды. Суунын талортозы кирезинде уулчактыг бажы бирде карас эдип көрүнип, бирде көмүлип, ол агынга удур жүзүп болбой турды. Карамай штан јок, жагыс ла майкалу ла трусту болгон. Ол јаратты јакалай жүгүрип барала, суу төөн күп калып ийди. Озо баштап соок сууга онын тыныжы чыкпай барды. Је ол бар јок күчиле толкуну јаара кезип, агып клееткен уулдын јолын кечире жүзүп ийди. Јаратта турган эр улус кыйгырыжып, чуркуражып, үй улус багырыжып турдылар. Карамайдын жуук јанында уулчактыг бажы калганчы ла катап карас эделе, јоголып калды. Јаратта үй кижинин ачу кыйгызы Карамайдын жүрегин курчкылышты чийе тартып ийди. Ол уулдын кийиннен суунын түбине чөңүп барала, нени де таппады. «Агын төмөн апарган туру» деген санаа онын бажына јалт эдип кирди. Ол суунын үстүне ойто чыгып келеле, терең тынып, төмөн жүзүп ийди. Онын эки ле метр алты јанында уулчактыг жүк ле төбөзи карас эдип калды. Карамай бажын саң төмөн эдип, чурап ийди. Оног үч метр кире суунын алдыла жүзүп барала, уулчактыг өштинен тудуп алды, арай ла болзо, суу јудунып, тыныжы үзүлбеди. Ол

сууның үстүне эжинип чыгып келеле, жаратта улустың сүүнген кыйгыларын угуп ийди. Суу соок, агын түрген. Сыгар колло эжинерге сүрекей күч. «Соокко колым ла курулбайтан болзо кайдат» — деп, ол сананды. Уулчак суу жүдунала, талып калган ошкош. Ол кыймык та этпейт. Онызы торт, оноң башка ол чакпыланып, эжинерге чаптык эдер эди. Оның чыдалы там ла чыгып, колы, буды жүк арайдаң кыймыктап турды. Улус десе сууны жакалай жүгүрүп, кыйгырыжып, колдорыла жаңыгылап турдылар. Жаратка жетире ыраак, сүрекей ыраак немедий билдирет. Сууның агыны там ла түргендеп турды. Жүс—жүс жирме метрдиг бажында жаан таштарлау, чакпынду жер болор. Ого кирген кижичыгарым деп сананыш та жок. Карамайдың кулагына улустың кыйгылары угулбай барды. Көзи де карануйлай берди. Же агын оморды канайып та жаратка жууктадың келди. Карамай калганчы бар жок күчин салып, жаратка жетире жүзүп келди. Улус оны ла уулчакты жаратка чыгара тартып алдылар. Талымзырап калган Карамай бут бажына туруп болбой, таралжып турды. Уулчакла искусственный тыныш эдигер деп жүк арайдаң айтты. Уулчакты бажын саң төмөн эдип тудала, силкигилеп ийерде, оның оозынаң, тумчугынаң, кулагынаң суу төгүле берди. Оноң жерге жатырала, искусственный тыныш эдип ийерде, ол көзин ачып ийди. Энези сүүнгенине ыйлап ла каткырып турды. Улус ончозы бир кезек ойгө уулчакла уружып, Карамайды ундып салдылар. Оноң улустың ортозынаң кем де айтты:

— Карамай кайда?

Ончозы ары-бери көрдилер. Карамай сууны жакалай үрбедеп базып браатты.

— Карамай эмес болзо, баламды кем аргадаар эди — деп, Жылымчы өксөп, уулыныг үлүш эдин кургада арчып, айтты.

— Салым андый туру — деп, Эштегнинг энези жеңил тынып айтты. — Бистинг уяаныг алдында эмди оныг кичинек те бурузы жок. Салым андый туру...

«Кижининг эжинин билери база жакшы» — деп, Карамай тургуза ла жанып барала, спирттег ичеле, спиртле дүрткүштенеде, калыг жууркайныг алдына кирип алала, жаңгы-жаңгы ла эди-каны жылып, тыны кирип, сананды...

Бу учуралдыг кийининде Карамайдыг магы жаңгыс ла колхоз ичинде эмес, же бастыра аймак ичинде жайыла берди. Оныг өткөн жүрүми, түрмеде болгоны, кижини өлтүргени тургуза ла канайып та түргөн ундылып калды. Жакшы керек эткен ат-нерези, жаман керек эткен ат-нерезининг чик жок акалап, оны көмө базып салды. Азыйда Карамайдаг тууралагылап, оны кыйа көрүп туратан уулар эмди эп жоксынгылап, кемзингилеп турдылар. Уулчак сууга түжер тушта олардыг экүзи Карамайдаг озо жаратта болгон, же кемизи де суу жаар калыбаган. Экилези сууга эжинин билбес болгон. Кандайдар база!

Колхоз ичинде эмди оны бир де кижини кыйа көрбөй жат. Оныг бурузы, кинчегин чечилип, жоголып калган. Оныг учун Карамай омок-сегдег, ал-санаазы жарык жүрди. Ада-энези де албаты-жонныг көзине чике көрөр, уулы учун кемзинбес, санааркабас болды. Күндүбей десе бу ат-нерелү керекти ол бойы, Күндүбей,

эткен чилеп, айдары јок оморкоп, сүүнип турды: «Карамай сүрекей јакшы, јалакай уул деп мен айтпай кайттым».

Бир күн Карамай энирде электростанция јаар базып браадарда, ого Эштегнинг энези јолукты. Ол оныла јалакай јакшылажып, кандый да эп јоксыныи айтты:

— Сен айылга не кирбейдинг, Карамай? Кир, казан ич.

— Бош јок, өрөкөн. Бош тушта айдыжы јок кирерим — деп, Карамай күлүмзиренип айтты.

Ол бүрүнкий кирип келерде, машиназын күүледип, рубильникти тартып, түнде күйетен жылдыстарды күйдүрип ийди. Карангуйга бастыртып брааткан деремне жарый берди. Карамайдын санаазы да жарык, жүреги де сүүнчилү болды. Ол электростанциянын көзнөгинен жарык көзнөктөрлү тураларды, бийик төнөштөрдиг баштарында мызылдажып күйүп турган электрический лампочкаларды айкаптап, күлүмзиренип айтты:

— Жылдыстардын уязы... Түндеги жылдыстар.

АБАИ

С өөктү тайганың таскыл бажынан жатыра түшкен ак тепсенниң учында, эки кырлактын белинде, чөйбөк ак јалан јайа салып койгон токумдый јадат. Јаланның чипчике өзөгин төмөн кичинек кара суу коркурап агат. Јаланды эбире байбак, кангыл мөштөр араайын шуулашкылап, онбос јажыл бүрлери элбирежип, озогы-озогы жүрүм керегинде санаалар экелет. Јайдын изү күни тымык ла амыр. Таскылдан келген серүүн салкын кара сууны јакалай өскөн јажыл балтыргандардын јалбырактарын кыјыкайлап, араай шылырадат. Бу бийик, серүүн тепсеннен Чуйдын, Кадын-Бажының, Јаламан-Бажының ак карлу мөңкүлери, теңерини түрткен сүмерлери арсылкорсыл ак корумдый көрүнөт...

...Байбак мөштиң төзинде, чаңкыр ышту кичинек одуда эки кижии отурды. Олордон ыраак јок ак јаланда үүрлү јылкы мал тебелеп турды. Ажып брааткан күнниң кыскалтым чогы ак карлу тайгаларды кандый да

кыскылтым өңдү эди жарыдат. Тал-табыш жок, тымык. Жагыс ла каа-жаада ачап таралдыг калактаганы ла көк айапта айланып турган жускунның куркулдаганы угулат...

Бажы текшилей буурайа да берген болзо, же, буканын мойыны ошкош, жоон, кызыл мойындуду, күртектөгүстү, арсыл-корсыл кызыл тыт ошкош, өбөгөн жаш кайыштаг колог өрүл стурды. Күнниг жарык ла изү чогына оттыг чокторы ла жалбыжы кандый да ак-боро өңдү болуп көрүнип турды. Аскышка арта азып койгон чөйгөндө эликтинг семис эди бортулдап кайнап турды.

Абай тоозы жок сурактарын токтодоп, учукпай барарда, кере түжине таг атту жортушка бош ло арып-чылап калган Жагылдай байбак мөштиг көлөткөзине чөйбөйө жадып, амтанду ару кейди тынып, амырай берди. Ол чалкойто жадала, мөштиг жажыл бүрлери өткүре чагкыр тегерини, ыраакта кажайыжып, мызылдажып турган сүмерлерди аыктап, өткөн өйлөрдү, кичинек тушта бу ла отурган карган таадазыла кожо малдап жүргенин эске алынып, серүүн жерге сыны сергип, амырай ла маказырап жагты. Сөөктү тайганын корумду, таскыл бажы азыйдагыдый ок жаан жажытту ла кайкалду болды. Бу тайга керегинде онынг таадазы жүзүн-жүүр чөрчөк айдып туратаны, тайганын бажында кижинин, аттыг сөөктөри кажайыжып жадатаны онынг санаазына кирди... Ол сонуркап, жегестинг алдынаг көрүнип келген ак сөөктөрдү казып, татап калган үлдүнүг жемтигин таап алган эди. Же таадазы ого терег шигжү өткүрерге бербей адылып туратан. Бу тайганын бажында не

болгон? Мында кандый улус сөөгин салган? Мыны өткөн өйдиг карагуй туманы туй тартып салды. Жагыс ла жарты жок элбизиндү, кубулгазынду чөрчөктөр жүрет. Мында өткөн кыйгылу жуулардыг алыс табыштары, үлдүлөрдиг шыгырты эмдиге жетире жыгырап, ырап калган немедий билдирет. Монголдордыг кааны Чадак кан Алтайды жуулайла, тонойло, шак мынайда ашкан деп каргандар айдыжып жат. Адазы Чуйды өрө барган, уулы жол кыскартып, Сөөктү тайганы ажатам деген. Ол Сөөктү тайгага жууктап келеле, өрө турган кудайынан быйан сурап, оны такырга олжого алган кыстардыг эг ле жаражын, он алты жашту, шагкылу кысты, мойынын кезеле, тайып салган дежет. Ол жаан эмес боочы эмдиге жетире Кыс Тайганы деп адалып жат.

Бу, байла, коркушту өйлөр болгон болбой кайтсын. Чындап та, бирлик государство жок болгонынаг улам, Алтайды жүзүн-базын немелер тоногону да чын болор. Жагыс ла орус государствого биригеле, Алтай жуудаг-чактаг айрылып, амыр жада берген деп, каргандар эмдиге жетире айдыжып жат. Же Чадактыг черүзи Сөөктү тайганыг бажына чыгып барарда, аайы-бажы жок жоткон-шуурган болгон, жүдруктый таш мөндүрлер түшкен, ал черүни, олжого алдырган камык калыкты, таш мөндүр кырып салган, Чадак бойы тоонин ичин жара кезеле, ого кирип тынын алган дегени тогүнге жуук неме болгодый. Сөөктү тайганыг кырына улус кырыларын кырылган, же недег улам кырылганы жарты жок. Анда жаан жуу-согуш болгон деп айдарга керек. Мыны ученылар келип, шигдеп көрзө кайдар?

— Жанылдай, эт бышты, балам, тур — деп, таадазы Абай карара ышталып калган чөйгөнди чыгарып, какылдада жөдүлдөп, унчугарда, Жанылдай чочып, жебрен өйлөр жаар жүре берген санаазынан айрылып, өрө өңдөйиң келди.

— Сен, ол Москва керегинде жетире куучын-дабадың ошкош, Жанылдай, солун-собурды төгүп отурзан кайдар? Мен сени једип келер деп каран ла иженип жүргөм, балам. Былтыр база ла бу киреде јанып келген эмес бедиг? Эттен тойо ји, ийдег кожулар, күчинг көптөөр. Айса чокко быжырып јийттен бе? Ондый болзо, бойың быжырып ји, экем.

Абайдың сок жаңыс уулы Јылдаш јууга барала, өлүп каларда, карган өрөкөнниң колында оның бир јашту уулы артып калган. Уулчактын энези јууның өйлөринде уур иштерге бастырып, буудайлу таарды көдүреле, ичи кыймыктап, шыралап жүреле, база јада калган. Оның учун уулының уулы келгенине карган Абай айдары јок сүүнип отурды. Ого үзеери Жанылдай ыраак јердег келген ине. Ол јаан үредүде үренип јат. Оны чыдадып, үредип, эр кемине јетирип аларга Абай ас иштеген бе? Ол эмди де иштеер, эмди де болужар. Жаңыс ла Жанылдай јакшы үрензин, јакшы жүрзин. Быјыл күскиде тийиңдер көп болзо, ол Жанылдайга жаңы костюм, жаңы тон садып аларга акчаны јеткилинче таап берер...

Эгир кирип келди. Қойылып келген каранујга тайгалар баштары јылыыйп калды. Уүрлү мал одорлу јерлерге, сууның анжандарына, араайын бышкырыжып, алануштарды шалырадып, чубажып, коңколоры канкылда-

жып, барып жатты. Жаан жалбышту оттыг жа-
нында сексек кара чачту, чөкпөк мандайлу.
жалакай көстү уул таадазынын жылу некейин
жабынып ийеле, тазалап алган отурды. Карган
өбөгөн оттыг жанында кыйынынаг жадып ийе-
ле, тагкылап жатты. Ол Жагылдайдын куучы-
нын унчукпай тыгдап, каа-жаада сурак берип
салат. Жагылдай үренип турган институту кере-
регинде, Москва керегинде, жерди эбире учуп
турган кайкамчылу спутниктер керегинде көө-
рөп куучындап отурды. Онын куучынын таа-
дазы ондоп болбой турган болор деп, ол кор-
кып, кенетийин куучынын токтодып, таадазы
жаар суракту көрөт. Меге ончозы жарт деген-
дий, Абай жагыс ла бажын кекип, күлүмзире-
нип ийет.

— Институтты божодоло, бир жыл иштейле,
иштеп алган акчамды жууяла, слерди, Абай,
Москвага апарарым. Ол тушта слер бойоор-
дын көзөөрлө көрөрөөр, — деп, Жагылдай жа-
жытту амадузын чыгара айдып ийди. — Өлгө-
лөктө жер көрөрөөр, өчкөлөктө жон кө-
рөрөөр.

— Бу узак неме болбой — деп, Абай чада
бүтпей, алаңзып айтты. — Ого жетире кижин
жүрүп болор бо?

— Жүрбей кайткан. Мен эзенде институтты
божодып саларым, соңы жыл дезе Москва ба-
рарыс.

Күйген тобогонын жыды жытанат. От тызы-
рап, жалбыштар элбендежип, кызыл тоозын-
дый чедиргендер буркуражып, туш башка ча-
чылып турды. Тенгериде кара булуттар койы-
лып, ат кулагы көрүнбес ай карагуй тура бер-
ди. Жагмыр жаарга турган ошкош. Же байбак

мөштинг төзинде отурган кижн жагмырдаг көркөйтөн бедн.

— Кремльди, жаан театрды көргүзөр эдим. Эг жакшы ресторанда ажанар эдис. Слерге жүзүн-базын аракылар амзатар эдим — деп, Жагылдай сүүнчилү куучындап отурды.

— Мындый бор-ботко немелерге болуп, мен ондый ыраак жерге барбас эдим — деп, Абай куулы бооколду кагзазын турунга кагып, бажын жайкап, сүмелү көстөрүн эбире тоозы жок чырыштар жуулып, унчукты. — Ондый немеге болуп кижн ыраак барар ба? Сениг карган энег аракыны канайып ла азып билер: ара да тартып билер, жылымзу да эдип билер, кандый ла эдип билер. Керек болзо, жакыдын ий. Театр-матр меге база керек жок. Ондо мен нени эдетем? Бијелейтем бе, айса кожондой-том бо?

— Көрөрөөр, Абай, көрөрөөр, — деп, Жагылдай каткырды.

— А оны көрүп алып кайдар? Түнгей ле ондоп болбозыг ине? — деп, Абай чала чончып, сооп сурады. Оног бир кезек өйгө кайдаар да туура көрүп, унчукпай отурды. «Тааданы өөркөдип ийдим бе, айла кайттым — деп, Жагылдай бойында сананды. — Театрлар, ресторандар керегинде кейтибей, ВСХВ керегинде куучындаган болзом кайдадым. Эх, аамай көрмөсти сени!» — деп, ол бойын арбады.

— Сок жагыс амадуум, санаа-күүним бар. Ол жүрегимде төртөн жылдыг туркунына жүрүп жат — деп, Абай өрө өңдөйип, койу кара кабактарынын алдынаг кара көстөри суркурап, жүрчүп, көдүригилү айтты. — Ол амадуум — Ленин деп ойгор баатырды, улу башчыны көрө-

ри болгон. Оны тирү жүрерде көрүп болбодым. Же өлүп те калган болзо, бойы тирү кижиди онбой, мөңкүлик артып калган дежет. Уйуктап ла жаткан кижини ошкош дежет. Бу чын ба. Жаңылдай, жартын айт.

— Чын — деп, Жаңылдай таадазы жаар кайкаганду көрүп, айтты. — Мындый санааны кажы жылдаң бери сананып жүрөөр?

— Жирме жылдаң бери — деп, Абай нени де терен сананып, айтты. Байла, өткөн жүрүмнө эске алынып отурган ошкош. Онон бойынык куучынын жаңыс ла Жаңылдайга эмес, же баштыра Алтайга, ол тайгага, агаш-ташка уулап тургандый, эбине ажыктап көрөлө, кызыл жаабыштар ажыра, Жаңылдайдын бажы ажыра кайдаар да көрүп, куучындап баштады: — Жаштаң ала мени нени көрбөди, пени укпады дейзинг, уулым. Өткөн өйгө кайра көргөмдө. эбине ончозы карануй. Ол тушта жер үстүндө кижидий ле чыдалы жок неме жок болгондый болгон. Оны ла истебей, оны ла коркытпай, оны ла базынбай жүрген неме жок. Кичинек турумда көрмөстөр, тургактар, сүнелер керегинде коркушту куучындар угуп жүрөтөм. Эгирде айылдаң чыгарынаң коркып туратам. Ол өйлөрдө тургагы жок, көрмөзи жок жер жок болгон. Кижини кажы ла карануй кобыда, кажы ла таштың, төңөштин ары жанында көрмөс, эмезе эдү сакып отуратан. Тууның, сууның ээзи туйук санаа санандырып, жаантайын ла коркыдып туратан. Адам десе Алтай ичинде жарлу жаан кам болгон. Оны улуе ээлү, кубулгазынду жаан кам дежетен. Түгүрин түпүлдеде согуп, камдап божойло, үстүүстө турган үлген кудайга, алдыста жаткан адаң

Эрликке барып жүрдим, канча түмен элчилеримди, канча түмен көрмөстөрүмди божодып ийдим деп айдатан. Же Алтайга түймеен-каймаанду жыл келди. Албаты-жон чаксырап чыкты. Жаңыс ла бистин адабыс санааркабай отурар болды. Мен ол тушта бирме эки жаштууул болгом.

Бир күн кызыл энирде адабыс түнгүрин алала, ийиктелип камдап турарда, таң атту, мылтыкту улус келеле, адабысты айылдыг төрине апарала, адып салган. Кам адабыска алкаган кудайы да, айбылаган көрмөзи де болушпаган. Ол күн мен баштапкы ла катап кудай да, көрмөс тө жок болор деп бойымда санангам. Кийининде угуп жүрер болзом, адамды өлтүргөн улус актар болуптыр.

Баштапкы кар жаап ла нйерде, өзөкти өрө кызылдар једип келдилер. Олор мени јол баштап бер дештилер. Менде не болзын, јөлсинип ле ийбей база. Адам учун өч алар туру деген санаа меге тегин де амыр бербей турган.. Отрядтын командири алтай тилдү, јалакай, јакшынак кижн болды. Ол мени үредер, менин тенек бажыма јаан шүүлтелер салар деп шүүген ошкош. Же бош ло өй болгондо, меге коштой отурып, совет јан керегинде, јайым, ырысту жүрүм керегинде, анчадала Ленин деп улу кижн керегинде куучындаар болды. «Јуу божозо ло, ого барып јолук, уул» — деп, командир айткан. Мен ол тушта Москва јаан ла ыраак эмес деп бодоп жүретем. Онын учун чындап та барып көрөр туру деп сананатам. Арыктын санаазы тууда деп неме ол туру. Онон ло бери бу амадуу, бу санаа бажымнаг чыкпас болды...

Абай турундарды ичкери жылдырып, жалбыштарды жаанадып, ол кызыл жалбыштардан өткөн өйдөги жүрүмин кычырып отургандай, бир кезек өйгө унчукпай отурды. Куучыны мында ла үзүлгөн туру деп, Жаңылдай бойында сананды. Же ондуй да болзо, ол таадазына бир де сурак бербей, база унчукпай, кыймык жок отурды. Карган Абай бир канга тапкыны тартып божойло, кангазын турунның учына кагып ийеле, кончына сугуп алды. Онон, кенетийин ойгонып келген кижичилеп, ары-бери аяктап көрөлө, куучынын онон ары көндүктирди:

— Туралунын бажына үделеп тужеристе, командир ак кыйраларга ороткон кичинек мөжичекти көрүп ийеле, менен сурады:

— Сен кудайга бүдүп жадын ба?

Ол тушта мен ненин де учун ого мынайда айткам:

— Кудай эмезе көрмөс бар болгон болзо, адам тирүү артып калар эди. Ол кудайга ас бажырган ба, ол кудайды ас күндүлеген бе? Менин адам жаан кам болгон.

— Сүрекей жакшы айттын, карындаш, сен материалисттин бойы эмтиринг — деп, командир чаңкыр көстөри сүүнчилүү суркурап, жаркырада каткырып, айткан. — Бис, коммунисттер, шак онойдо сананып жадыс.

— Ленин база ба? — деп, мен сурагам.

— База — деп, командир каткызын токтодып, жылу күлүмзиренип айткан. — Бис, коммунисттер, кудайга бүтпей жадыбыс. Улус кудайга билбезинен улам бүдүп жат. Же келер өйдө көрмөстөр дө, кудайлар да байларла кожо жоголып калар.

Бистин отряд актарды истежин, тайга-ташка, капчал-кайырга чыгып барган. Же једер јерге једип барала, актарды таппай калдыбыс. Та кайдаар барган, кижии кайкаар. Јап-јангы јаап салган карда ис те јок, не де јок. Капчал өзөкти өрө база берген сок јангыс кижининг балбак изи јаткан. Же бис нени де сеспей, капчалды өрө учуртып ийдибис. Јангыс бандит бүдүн отрядты база канайып ийеттен эди? Же кенетийин бистин отрядты, чалгы өлөң кескен чилеп, изүү корголјын кезе берди. Актар кол пулеметтордоң, мылтыктардаң аткылап турдылар. Бистин отрядтаң тоолу ла кижии тирүү арткан. Олор аттарынын јакшызынынг шылтузында курчудаң блаап чыккандар. Мени ле база эки орус уулды олјого тудуң алдылар. Кийининде көрөр болзо, јангыс кижининг изиле, јүске шыдар кижии өзөкти өрө јүре берген болуптыр... Мени нениг де учун бууп өлтүрер дештилер. Кырланнынг бойына бууп салзын деп, командир Карман айткан дештилер. Мени буурга апаргылап јадарда, актардыг ортозынаң бир алтай кижии мениг јанымла өдүп јадала, араай айтты:

— Тонымды кийбе, јангыс ла јабынып ал. Бу немелер јакшы адып билбес! Эптүү өйди божодып ийдин.

Өлзө дө, ок бажынаң өлбөй деп, ол тушта бек сананып алгам. Мени айдап брааткан улустардын экүзи, «Мыны, кызылдардын күчүгин, не ыраак апарар, мында ла божодып салбай» — дежиң, кимиренин арбангылап турдылар. Же мен кенетийин тонымды олордын үсти јаар чачып, јыраанын ортозы јаар калып ийдим. Кийинимнег ары мылтыктар јызырай

берди. Кулагымнынг јаныла октор сыйт, сыйт эдип калды. Кийинимнен ары каргап, тўжўрип турдылар..

Ол учуралдыг кийининде Туралу Бажында мўшкў сўре ле кыйра буулаар болдым. Сўрекей јараш мўш. Торт ло шанкылу бала ошкош.

— Абай, акыр, чындап та бу не, кудайга бўтпей турган кижии кыйраны не буулап турганаар? — деп, Јаңылдай ичкери энчейип сурады.

Абай кандый да јажытту кўлўмзиренип, ойто ло јаан башту, куулы бооколду канзазына танкыны тыгып, араай айтты:

— Неде не маат јок...

* * *

Абай Јаңылдайды одуда артырып койоло, бойы өзөк тўжерге тергене берди. Ол јаан кынду бычакту, отыкту јалбак бўс курын јени кўйўп калган фуфайказынынг ўстўненг тыгыда орой тартынып, јут өтпўс резиновый плащын адына бўктўрип, шыйралу мылтыгын јўктенип ийди. Јаңылдай дезе мўштинг тўзинде амыргы тартып, ойноп, соодоп отурды.

— Кўн изий берзе, мал ойто ло таскылга чыгып келер. Сен малды эбире јортып тоолоп, јоктоп сал, балам. Мен эртен энирде эмезе сонзун тал тўште једип келерим — деп, Абай айдала, јелбер јалду јобош боро адына мине согуп, ары болуп какпайтып јортып ийди. Онынг чала эскире берген ээри чыкырт эдип, кайыш ноктонынг тегеликтери шынгырт эдип турды. Тал тўш киреде Абай Туралу Бажынынг кертеш боочызына једип барды. Ол

нени де көрүп ийеле, кайкаганына, адынын оозын токтодо тартып, кенетийин тура түшти. Серүүн эзинге шуулап, жайканып, ак кыйралары элбирежип туратан байбак бала мөшти кем де өртөп салган эмтир. Онын карара күйүп калган будактары кунукчылду арсайыжып калган турды. Мыны көрүп, Абай айдары жок ачынды. Ол адын жырс этире камчылап ийеле, боочыны төмөн болчойтып, болчойтып мантадып ийди. Бу карган шилемир жүүлө берген бе дегендей, боро ат эки кулагын сертейтип, элий-селий тудуп браатты...

...Абай айылына једип келеле, үйиниг аскан чайын ичпей, чончып, арбанып турды.

— Бу не бу? Чай ба айса кайнадып койгон суу ба?

— А бу чайды көп лө салган ошкош эдим — деп, кичинек чырчык жүстү эмеген айылдыг ичиле ары бери шылырт-шылырт этире базып, нени де бедреп, кайкап айтты.

— Эмдиги бала-барканыг баштагы тынган. Ол Туралу Бажында байбак мөшти жемиши де өртөп салган эмтир. Та кемнинг ле балазы болбогой. Салкынду күн болгон болзо, ол бастыра тайганы өртөп салар эди. Мөш агаштын күйгүри үсле түнгей ине — деп, Абай айакта чайын да ичпей, арбанып отурды.

Абыјы кичинек колыла кичинек чырчык жүзин шылырада уужап, нени де эске алынып, ичкери энчейип, айтты:

— Ол кыйралу мөшти бала-барка өртөгөн эмес, аймактаг келген агитатор уул өртөгөн дежет не! Кандый да пережитке деп немени жоғолтып жүрген дежет. Сен тегин јерге балдарды арбаба. Бу олордын шогы эмес.

Абай тойо чайлап алала, бели де оорып турган болзо, энчигип болбой, өрө туруп, тел-тек тере тонын кийип, белин жүктенип, колхоз-тынг конторазы жаар кокпойтып базып ийди... Күскери жайдыг серүүн эгири турды. Иштег жанып клееткен үй улустыг кожоңы угулат. Айылдары жаар тарап-таркап жанарын ундып, орой эгир киргенче ойноп жүрген балдарын энелери арбагылап, айылдары сайын апарып турдылар. Айылдардыг ортозында анда-мында тойу уйлар тестейижип калган кепшенгилеп, күчилдеде онтогылап жадат. Чөйилип барган узун оромныг тураларыныг көзнөктөри жарыгылай берди. Оромдо, контораныг, магазинниг, школдыг жанында турган узун төңөштөрдниг бажында электрический лампалар жалт эдип күйе бердилер. Жап-жаңы жаан контораныг эжигиниң үстүнде «Жаңы-жол» колхозтынг правлениези» деп бичип салган сөстөрдди эки жанынан электрический лампочкалар жарыдып турды.

Абай контораныг жанына араайын жайпайтып базып келеле, кирейин бе айса кирбейин бе деп сананып, жарык, жаан көзнөктөр жаар көрүп турды. Көзнөктөрдди кечире тартып салган ак көжөгөлөрдниг ары жанында улустыг элбегдешкен кара көлөткөлөри көрүнөт... Абай колын жагып ийеле, кайра бурылып, ичкери базарга ла жүрөрдө, онын кийин жанында кемниң де жардак үни угулды:

— Жакшы ба, Абай? Кандый жүреер?

— Жакшы ла, сенде жакшы ба? — деп, Абай кайра бурылып, алдында турган кыскачак сынду, торт ло уулчак ошкош сырзак, арык, же жалтырап турар жаан очкалу, арсак тиштү

кижини соок ајыктап, онын эзендежерге ичкери сунган колын тутпай, айтты.

Майчиков Бачыш эп јоксынып, эки колын штанынын кармандарына сугуп, ары-бери кӧрди. Оног каткырып ийеле, колын штанынын карманынан ушта согуп, Абайды жеңиен тартып айтты:

— Абай, барып, лекция угалы. Сӱрекей солун лекция дежет.

— Јок, экем, мен сенинг элекциягды ондоп болбойтон кижиде болбойым. Мен бичик-билик билбес, карануй кижиде инем — деп, Абай кордоп турганын кичинек те јажырбай айтты. — Оны угатан улус слердий билер-тудар, бичикчи-биликчи улус болбой, Бачыш. Мени тӱнгей ле ӱредип, тӱзедип болбос болбойын.

— Јок, јок, Абай, бу лекцияны слердий... м-м-м, слердий улус уксын деп эдип јадыбыс. Лекция кудай јаңы тӧгӱн јаң деп тема аайынча болор. Ончо карган-тижендерди клубка јуузын деп јакару бергем.

— Анайдарда, карануй улусты јарыдарга ба? — деп, Абай ӧчӧп лӧ андып сурады. — Кудайга бӱтпей турган кижиде барбаза да, кем јок по? Андый болзо, мен барбайдым.

Колхозтын партийный организациязынын качызы Бачыш Иванович Майчиков карган ӧбӧгӧннинг казырланып, ачынып турганын ондоп болбой, тижиде кажанда каткырып, каралга кӧзиле Абайдын кара-кӱрен чырайын ајыктап, сӱӱнип айтты:

— Э-э, ондый болзо, сӱрекей макалу, Абай. Лектор куучындап божозо ло, слерге сӧс берим. Слер јаан эмес те болзо, кудай јок деп куучын айдып ийеер. Бу антирелигиозный

пропагандага јаан јөмөлтө болор эди. Канчыи
јииттер де, карган-тижеңдер де слердин куу-
чынаарды угуп алза, ологго сүрекей тузалу
болор эди.

Абай унчукпай, бир эмеш нени де сананып
турды. Ол койынынан бос калтазын чыгарып
келеле, кангазына жалбыракту ачу таңкызын
тыгып, кангазын камызып алала, табылу
үниле айтты:

— Ондый болзо, мыны, чындап та, не тын-
дап укпас? Солун-сорокой эрмек-куучын бо-
лор бо? Карагуй жүрген бойысты жарыдып
ийер болор бо?

Чек ле орой тун киргенче, клубка улус жуул-
бай турды. Бачыш Иванович школдын оок
балдарын айылдар сайын ары-бери жүгүртп
те турза, эш ле неме болбойт. Јашөскүрим
жуулып та келзе, јажы јаанай берген улустар
клуб јаар келеринен мойногылап, арбаны-
жып турдылар. Арт учында ол жаңы ла клуб-
ка кирип келген јаан, жалбак жүстү, јардак
үндү, колхоз ичинде атту-чуулу кожончы Са-
рыбайга јакарган аайлу айтты:

— Сарыбай, чыга жүгүреле, бу уйуктап јат-
кан деремнени агыртып ий, уул. Кыйгыр, бар
јок күчинге кыйгыр, лекцияга жуулзын деп
кыйгыр!

Сарыбай јарјас эдип күлүмзиренип ийеле,
клубтан чыга конды. Онон тургуза ла оның
коо, өткүн уни өзөктин ичине јыгырап, дерем-
неге јайыла берди.

— Э-э-эй! Улуста-аар! Э-лек-ци-ияга жуул-
зын ди-ичийт! Бачыш а-арба-анып ту-у-ру-у!

— Э, учканның үнин көрзөөр. Ого амыргы
ойноткон кижиге — деп, Абай айтты. Ол баш-

тапкы рядта кедейе отурып ийген, тапкылап отурды. Сарыбайдын кыйгызынын ла Бачыш Ивановичтин элчилеринин шылтузында, улус клубка жүк арайдан жуулды. Аймактаң келген кайлык бүдүмдү, калапту кеберлү жиит лектор сценала ары-бери базып, залда отурган ас-мас улусты айкап, жүзин чыргыйтып турды. Оноң Бачыш Иванович сценага чыгып келеле, залда улусты тым отураар деп, колын көдүрүп, өткүн, чичкечек үниле айтты:

— Нөкөрлөр колхозчылар! Бүгүн слерге аймактаң келген лектор нөкөр Чибичеков «Кудай жаңынын каршузы» деп лекция кычырып берер. Бу лекцияны жазап тыгдап угугар. Кандый бир сурак јарт эмес болзо, лекциянын кийининде сурагар. Баштагар, Николай Михайлович. — Ол кызыл бөс јаап койгон столдын ары јанына јакпас эдин отура берди.

Лектор трибунанын јанына базып келеле, калын папкасын трибунага јайа салып алала, улустын тымырын сакып, бир кезек ойгө тунзүйип калган унчукпай турды. Абай кичинек көстөрин шуурып, лекторды айкап отурды. Лектордын айдып турган сөстөринин бир кезеги ого јарт эмес болды. Кандый да кудайдын энези керегинде, кудайдын балазы керегинде, агару улустын жүрүми керегинде сан башка немелер куучындап турды. Оноң алтай улустын жүрүмине көчти. Јалама буулайтаны јаман кылык деп айтты. «Јаманы да јок, јакшызы да јок — деп, Абай лектордын сөстөрин јарадып, бажын кекип, сананды. — Је бу лекция кычырып турган кижии јаламалу мөшти өртөгөн дегени төгүн неме болбой? Эх, көрмөс тө јок, кудай да јок деп, сүрекей чын ай-

дып јат! Куучынды шак ла мынаг баштаар керек болгон ине!» Абай ичкери энчейип, кулагын трибун јаар төгөп алган тындап отурды... Јаан да улус, јаш та улус лекцияны јил-бүлү тындап отурдылар. Тал-табыш јок. Лектордын үни элбек клубтыг ичине јагыланып турды.

Лекция божоды. Колчабыжу јызырай берди Терлей-бурлай берген лектор, мандайын, чыткыдын төмөн агып клееткен терин арчып, ырысту күлүмзиренип турды. Көзнөктөрдиг ары јанында јайдын көө карангуй түни шык эдип калган турды. Улус клубтан чыгарга эжик јаар тап эдерде, Сарыбай олордын јолын түй алып, эки колын тарпайтып, кыйгырды:

— Јарабас, јарабас! Бачыш Иваныч божотпо деп айткан!

— Нөкөрлөр, нөкөрлөр! Лекторго кемде сурак бар? — деп, Бачыш Иванович тура јүгүрип, кыйгырды. — Отурыгар, бу кайткан улус эди, уулдар! Эй, Јарманка, сениг эжиктин јанында јажынып турган немең не? Неге менг деп туруң, Јыламашты база чүрче аразына не јип ийер болор деп? Сарыбай, сен оны өчөжөрдө божотпо.

Клубта каткы јиркирей берди. Улус күүн-күч јок, бойларыныг јерлерине отургылап турдылар. Энезинин койынында амыр уйуктап калган бала ойгонып, ачу ыйлап ийди. Бачыш Иванович колын јагып, ичкери энчейип, сурады:

— Бу кемнинг балазы сыктап туру?

— Менин — деп, бир јинт келин балазын јайкап, арбанды. — Бир Сарыбай деп көрмөс-

тинг кыйгы-кышкызына чыдабай келдим ине!
Оноң башка келбес эдим.

— Жан, Желебей, жан. Сарыбай, ол келинге
буудак этпе, уул.

Бир минуттын туркунына сурак берер киж
чыкпай турды. Же Абай нени де шүүнип, кү
лүмзиренип отурды. Ол сурак берерге жаан,
арсак колын көдүрип, онтоп, өрө турды. Ончо
улус оосторун ачып алган, мыны кайкажып
көрүп отурдылар. Абай бөрүгин колтугынын
алдына кыстап ийеле, азу сагалын сыймай ту
дуп, төп лө жалакай үниле араай, табылу
айтты:

— Айткан куучыныңды сүрекей жарадып
уктым. Жакшы куучын, тузалу куучын. Бажы
ма шүүлте кожулды, балтырыма ийде кожул
ды деп айтсам, жастыра болбос ошкош. Же куу
чыныңнын баштапкы бөлүгин жакшы ондоп
болбодым. Онызы орус улустыг кудай жагы
керегинде болгодый, экинчи бөлүги сүрекей
жакшы, — Абай төмөн көрүп, ыкчап, унчукпай
барды.

Ол бажын араай жайкап, нени де сананып
турды.

— Куучынаар божоп калды ба, Абай? —
деп, Бачыш Иванович сурады. Оның жаан оч
казы жалтырап турды.

Абай оның сурагына колын жагып, айтты:

— Акыр, Бачыш, акыр, нени де айдарга са
нангам, таппай калдым ине. Же кайдалык! Мын
дый неме айдайын, улустар. — Ол зал жаар
бурылып, корчок кара сабарыла өрө уулап
айтты:

— Өрө дө, — оноң ус сабарын төмөн уула
ды — төмөн дө кудай деп неме жок, көрмөс тө

деп неме жок. Менинг сөзиме, карган Абайдын сөзине, бүдүгөр. Электрга быян айдыгар.

Каткы, колчабыжу жызырай берди.

Улус тарап-таркай берерде, Абай лектордунг жанына базып келеле, сен кажы жердинг кижизи, угы-төзинг не кижиге, ада-эненг кем деп сурап укты. Оног сүмелү күлүмзиренип ийеле, бажын чала тыртыйтып, айтты:

— Же, бистинг айылга баралы. Бир куучын бар. Көстинг көскө куучындажарга турум.

Бачыш Иванович лектор жаар суракту көрдү. Онызы бажын кекип, күлүмзиренип ийди.

Солун кижиге келерде, карган эмеген айылдынг ичиге ары-бери жүгүрүп, азар-тудар немезин таппай турды. Абай айунынг желбер түктү терезин алкынынг үстүнег антара тартып, төр жаар жайа төжөп ийди.

— Сөөгис жагыс туру ине! Карындажым турбайын — деп, эмеген айылчы кижининг сөөгинг, ада-өбөкөзин сурап угала, айтты. Телегир чөйгөндө чай шуулап, кайнап чыкты.

Абай ла Николай Михайлович Чибичеков мал-аш, өлөң-чөп, иш-тош керегинде анчамынча куучындажып отурдылар. Же Чибичеков калганчы аяк чайды ичип, тойгон-ток, былар, деп айдала, папирозын камызып, тагкылай берерде, Абай бажын бөкөйтүп, көзин сыккыйтып, араай сурады:

— Сен ол Туралу Бажындагы кыйралу мөшти кем өртөгөнин билеринг бе?

— Мындый сурак болор деп, каран сезип жүрген эдим, — деп, Чибичеков айтты. Онынг тегин де күрең чырайын оттынг кыскылтым жалбыжы там кызарта жарыдып турды. — Лекцияда андый сурак болорын сакугам.

Абай ол жаар суракту ла соок көрди. «Чындап та, бу отурган кижиге өртөп салган эмес пе?» деген сереништег онын санаа-күүни соой берди.

— Кыралу мөшти бу жердин коммунисттериниг бирүзи өртөгөн — деп, Чибичеков араай айтты. — Онын ады-жолун мен жакшы билерим. Ого партийный кезедү эдилер.

— Керек кыралу мөштө эмес ине — деп, Абай лектордын жаан мандайына чике көрүп айтты. — Алтайдын агажын түңгей ле ончозун өртөп болбозун. Улус кыра буулаар агашты ошкош ло таап алар. Же улустын шүүлтезин өскөртөр керек... Мен де бу күндерге жетире кыраларды буулап жүрөтөм. Сениг лекциянын кийининде андый немени этпезим, нениг учун дезе, жарт эмес сурактарды жартап алдым, билбес немени бир эмеш те болзо, билип алдым. Кудай жагын жоголтор керек, оны тазылыла өртөөр керек...

— Кыралу агаштарды өртөбөй, улустын санаазында эш кереги жок чүр-чүмүшти, пережитканы өртөөр керек — деп, Чибичеков айтты. — Слер сүрекей чын айдып жадаар, Абай.

— Тымык, салкын жок күн болгону жакшы, оног башка ол алдамы тагма өрт тө салып ийер эди. Чаганалу мөш — ол үс ине! От ло камылза, тир-р эдип калар — деп, Абай айтты. Оног бир эмеш сананып отурала, кошты: — Слердий билер, бичикчи улус келип, сүре ле албаты-жоннын ортозына куучун өткүрүп турза, жакшы болор эди, тузалу болор эди.

— Онызы чып-чын, Абай, бу бистин ижи-бистин једикпези, — деп, Чибичеков айтты. — Бис албаты-жоннын ортозында болор учурлу.

Жон-калыктын санаа-күүнүн, амадузын билер учурлу.

— Мен ол кыйралу мөшти аймактан келген кижиге өртөгөн деп угала, айдары жок ачындым. Бу кайткан улус деп санандым. Бистинг Бачышка да байа чала кизирт эткем, эмди торт ло эп жоксынып отурум. Же бу керекти Бачыш башкарбаган да болзо, жөбин берген болор — деп, Абай табылу айтты. — Мен серенип турум.

— Бис онын аайына чыгарыс.

— Слер кандый бир журтка келеле, карган-тижендерле, мендий немелерле куучындажып алзаар, элекциягар эки катап жылбүлү өдөр эди. Сеге мен бир мындый учурал куучында берейин. Баланка эмегеннин жеен уулы оорыган. Же эмеген баланы доктырга апарбай, камдарга, жарлыкчыларга апарып, баланы бош өлтүрерге жеткен. Арт учында колхозтын жаандары, коммунисттер оны торт ло албанла доктырга ийген... Бир айдын бажында уул больницадан кап-кадык чыгып келди. Доктор уулуныг ичин сөгө кезеле, куугынаг кандый да таш алып таштаган дежет. Онойдордо, кудай деп немени чек жок деп айдар керек, — деп, Абай куучындап отурды. — Мындый учуралдарды улуска куучындап берзе, улус керекти жакшы ондоор эмес пе?..

Бир карган ла бир жиит таг кажайып келгенче куучындажып отурдылар.

...Эртенгизинде Абай оорып калды. Ол жаан оттон салып ийеле, төөлөнип, изидинип, араай оттоп жатты. Же эжик калырт этти, контораныг ичин жунуп турган уй кижиге солыктаганча кире конуп келди.

— Аймактаң кижі келген, Абай, слерди тургуза ла келзин дийт — деп, Капшагай айда салды — Бачыш Иванович база анда!

Конторада, колхозтын председателиниң кабинетинде, Бачыш Иванович ле кандый да бир таныш эмес кижі отурды. «Бу Бачыш мени кайдарга турган болотон? — деп, Абай бозогони алтап сананды. — А бу отурганы областытаң келген жамылу, эмезе газаттын ба, айса рајыбаның ба ишчизи болбой кайтсын». Бачышла кожо белбек чырайлу, жаан тосток көстү, тестек кара кижі отурды. Ол күрең костюмду, жалтырап турар ботинкалу эмтир. Чырайы да ачык-жарык, көстөри де жалакай, керсү ошкош.

Жакшылажып, солун-собурды суражып божогон кийининде, Бачыш Иванович бажын жайкап, айтты:

— Абай, слер кыйралу мөш өртөгөниң жаратпай турганаар ба? Мен андый табыш уккам.

— Кулагың бар болзо, угуп жүргейиң — деп, Абай айтты.

— Бу куучынды улус жуулган јерге айтпай жүрзегер, јакшы болор эди — деп, Бачыш Иванович айтты.

— Ээ, Бачыш, куучын болгон. Је мен райкомнын ишчизиле куучындашкам. Коп јайып баспагам. Сен, јиит кижі, ол уулдан бир эмеш үренип алатан болзон, јакшы болор эди. Ол тушта карган кижиге калырууш, эш кереги јок неме айтпас эдиң. Алтайдын агажын түнгей ле ончозын өртөп болбозың... — деп, Абай чала өөркөп айтты.

— Слер, өрөкөн, тарынбагар — деп, тестек

кара кижн айтты. — Бистинг уулдар эмеш ажа конгылай берди ошкош, је бу куучынды ундып салалы. — Ол Бачыш Майчиков јаар соок көрди. — Карганныг айдары јолду, Алтайдын агажын ончозын өртөп болбозын. Ол кыйраларды отло өртөбөй, сөслө өртөөр, јалбышту сөслө өртөөр керек.

Бачыш Иванович алаг кайкап, айдар сөзин таппай, јангыс ла бажын кекип, канайып та курбыйып калган отурды. Јастыра неме айдын ийгенин билип ийген ошкош. Ол тегин де кичинек бойы чек кичинере берди.

— А мен слерди билерим, Абай, — деп таныш эмес кижн күлүмзиренип, чала шыйкынап айтты. — Слердин портредеер областтын Күндүлү доскозында туруп јат. Мал ижиңде канча јыл иштеп јадаар? — деп, ол сурады.

— Јылкы малды одус төрт јылдан бери кабырып келдим — деп, Абай табылу айдала, таныш эмес кижининг болчок колынаг папиросты алып, тагкылай берди. Койдын, малдын тойыныжы керегинде, өлөг ижи керегинде куучын билдиртпезинен чөйнле берди. Анча мынча отурала, Абай өрө турды.

— Кедери уулымнын уулы артып калган. Бүгүн азык-түлүкти белетеп, јазап алала, эртен атанар керек. Балдар ол балдар ла ине — деп, ол айтты.

— Колхозтын эн јакшы малчызы — деп, Бачыш Иванович Майчиков мендеп айтты. — Быјыл күскиде Абайды Москвага ийерис.

Абай ол јаар көрбөй дө, эш кереги јок эрмек айтпа дегендий, колын јангып ийеле, кабанеттен араай чыга берди. Ол белин јүктенип ийеле, јөдүлдеп, туура шыйт этире түкүрис.

деремнени өрө жайпайтып, атка минишке тый-
рыйып калган буттарыла, талтайтып базып
браатты.

Абай айылына жанып келеле, ол конторада
отурган таныш эмес кижинин эрмеги керегин-
де сананып, кыйралу мөжичек керегинде кы-
зыл командирдин айткан ойгор сөстөрүн эске
алынып, соок өткөн буурун отко изидип жат-
ты. Ол турундарды ичкери салып, отты жаана-
дып ийеле, карган эмегенине айтты:

— Чайыгнаг база азып ийзег кайдар? Изү
чай ичкенде буурым жымжай берет ошкош.

— Доктырга көрүнер керек — деп, үйи ка-
зан-айагын калырадып, арбанды. — Буурын-
ныг чемеди жаанап турган болор бо?

— Тегин жерге калыраба, кадыт, — деп, Абай
кимиренеле, ирге жаар көрүп, жада берди. Ол
жардын, белин изидип, изүге маказырап, араай
өнтөп жатты.

* * *

Эртен тура кызыл күн кырлардын ары жа-
нынан чыга конуп келерде, Абай азык-түлүк
коштоп, жакпак боро адына мине согуп, тайга-
ташты көстөп, жортып ийди. Карган эмеген бир
эмеш туйказынан шикпеерип салган эмтир.
Айла ачу да тагма болуптыр. Эртен тура оног
бир эмеш ичип ийерде, Абайдын оору бели
тургуза ла жазыла берди. Ол жолой араайын
кимиренип кожондоп, койынында болуштопты
чыгарып келеле, каа-жаада ууртап, сүүнчилү
барып жатты. Орөкөнгө ой дө өткөни билдир-
бей турды. Боро ат дезе чичкечек кара жолло
топылдада базып браадат. Томонокторды, кө-
гөндөрдү үркүдип, бышкырып турат.

Абай одуга једип келзе, үүрлү мал тус төккөн јалаңда тебеелеп турды. Јаңылдай дезе байбак мөштинг төзинде токумды јайа салып ийген, кандый да калыг бичик кычырып јатты. Ол Абайды көрүп ийеле, бичигин туура чачып, тура јүгүрди. Тал-табышту городко теми-гип калган күлүк эки күннинг туркунына бош эригип калган ошкош. Чала калагы Абай адынаг тўжўп, ырысту күлүмзиренип, бажын араай јайкап турды. Јаңылдай оның адының ээрин алып, армакчылап койоло, телегир чөйгөнгө чайдаг азып ийди.

— Деремнеде солун неме болгон, балам, элекция болгон — деп, Абай сыңар көзин сыкыйтып, имдеп айтты. — Акыр, айла энгирде мен сеге ончозын куучындап берерим. Эмди эмеш амырап алайын. Мал ончо бо? Сен тоолодыг ба?

— Тоологом, ончо. — Јаңылдай одуда отты көңжүде үрүп, айтты. — Кече энгирде Кызыл Таштыг алдынаг барып јууп экелгем.

Абай мөштинг көлөткөзине сунаадап, тургуза ла козырыктап уйуктай берди. Өрөкөн бош арыган-јобогон ошкош. Ого үзеери бир эмеш ачу неме амзап ийген болзын... Јаңылдай калыг бичигин алып, өй өткүрерге ойто ло кычыра берди. Јагыс ла оның көзи талып, көстинг алдында кара тегеликтер айланыжып турды. Бу, байла, күннинг ак чаазынга тийген жарык жаркынынаг болуп турган болбой кайтсын. Тайга амыр ла тымык, је удабас күрен күс келер. Ол тушта сыгындардын сыылаган јараш үни угулар. Тайгалардын үстүле үүрлү турналар учуп барар. Олордын каа-јаада куркулдаган табыжы угулар...

Сүрекей айас ла соок түн болды. Жылдыстар жуук ла соок немедий билдирет. Мөштөр араай шуулашкылап турат. Тайгага күс жууктап клееткен ошкош. Же Абайдын одузында карганның ла јииттин јыргалы болды. Абай өзөктөг бир эмеш ачу неме экелген. «Карган энегиниң кара «заводы» јазаган неме ошкош. Же тушташты байрамдап ийер керек.» Тиштеген эттин амтанду јыды јытанат. Абай аракыны бир ууртамнан уруп отурды. Ол деремнеде не болгонын көөрөп куучындап, бойынын куучынына бойы каткырып, колын јангып турды. Јаңылдай эмеш калай берди. Абай мыны көрүп, ырысту каткырып, сурап турды:

— Же, јаананның аракызы кандый эмтир, балам? Эрестереннин аракызынан кандый? Э, хе-хе-хе!

— Чик јок артык, Абай, — деп, Јаңылдай база каткырды.

Олор экү узак кейлежип, бирүзи карган, бирүзи јаш та болзо, бойы-бойын јакшы билижип отурдылар. Јаңылдайга олорло кожо бастыра телекей: тайгалар, агаштар, өрө турган јылдыстар јыргап, сүүнип тургандый билдирди. «Бу отын јанында сок јаныс кижии јок. Ол мында болгон болзо, кандый јакшы болбос эди» — деп, уул бойында сананды. Ол ыраакта, тал-табышту Москвада, артып калган сары чачту, тегерик чанкыр көстү кысты эске алынып, јиит јүреги чымылдай берди. Же тегериде көк јылдыстар сүүнчилү имдегилеп турдылар. Карган мөштөр дө эрке шуулашкылайт. Карган таадазы да јиит кижидий омокјимек куучындайт. Ыраакта малдыг киштегени, конконын шыңыраганы угулат.

Абай кенетийин сүүнчилү куучынын токто-
дып, улу тынып, араай айтты:

— Быжыл чала уйдап жүрүм, Жанылдай. Сарзу-сабым сыстаар, сайылар болды. Ол сооктон табылган оору ине. Жирме алты жыл-
дын туркунына жылкы малды кабырып жүрери
кайдан жеңил болзын. Жайгыда ла жайым, же
кышкыда, э, адазы айтсын оны, бойың биле-
ринг ине. Сен база ученыйдын уулы бедин? Же
канайып, канайып жыгылып калзам, каргап
эненди таштаба, балам. Эш нөкөрлү болорго
турган болзонг, сүрекей санан. Ойиненг өткүрө
чекчиркек неме алба.

— Жок, жок, Абай, слер эмди де узак жүр
бей — деп, Жанылдай мендеп айтты. — Бис үчү,
азыйдагызы чылап ок, эптү-жөптү, ырысту жа-
дарыс. Мен... мен... кижин албазым, Абай.

— Э, сурайтан туруң — деп, Абай сүмелү
күлүмзиренип айтты. — Сөстү, болжулу кижинг
бар ла болбой?

Жанылдай куучынды өскөртөргө, мендеп
айтты:

— Эзенде институтты божодорым, соңы жыл
Москва барарыс. Эң ле озо Лениннинг Мав-
золейине барарыс.

— Ого ло жолугатан болзом, онын кийинин-
де өлзөм дө кем жок — деп, Абай чала жаажып
айтты. — Чек ле тирү кижин ошкош, чырайы-
бажы онбогон деген, бу чын ба, Жанылдай?

— Чын, чын, Абай.

— Ол чындап та баатыр уйкузыла уйуктап
калган болор бо? Качан бир өрө өңдөйип кел-
зе, ол тушта не болор?

— Ол бойы өрө турбас, же онын үреткен
үредүзи, эткен кереги, төзөгөн жаңы мөңкү-

ликке артып калар — деп, Жаңылдай көөрөн айтты. — Андый ойгор кижиге өлүм деп сөс келишпес.

— Же ого јолугатан күнди мен он до жылга болзо сакырым — деп, Абай айтты. — Жагыс ла ол күн келер деп сен мени ижендир, балам.

— Соны жыл барарыс деп мен айттым не?

— Э-э, э-э, сеге иженбесте, мен кемге иженетем?

Абайдын күнге күрере күйүп калган чырайын, оның ак саамайларын оттың кызыл жаркыны там кызарта жарыдып турды. Ол Жаңылдайга бырчыт кызыл тыттың тазылду арыс-корсыл төңөжиненг кезип эткен немедий көрүнди.

— Абай, удабас өзөк түжер керек. Слерди солыырга кижиге келер бе?

— Келер. Карман келер, балам. Мен сени тергеп-түргөп, узак јолго, ыраак јерге аткарып ийерим...

...Бир неделениң бажында одуга јакпак сынду, бойындый ок јакпак алтай бөрүктү кичинек, сыкык көстү Карман келип түшти. Ол не-немезин артыганча келди. Шыйралу узун мылтыгы база бойыла кожо болды. Карман ары-бери јакпаңдап базып, адының ээрин алып, армакчылап, түрген-түрген куучындап турды.

Бу ла күн Абай ла Жаңылдай атанып ийдилер. Тайгага јүрүп, бош эригип калган Жаңылдай сүүнип, аттың оозын бош салып ийеле, өзөкти төмөн учуртып ийер күүни келип турды. Оның јелмер кара чачын, куу плащының эдегин салкын элбиредип, сынын сергидип

турды. Туралунын бийик боочызынан туку төмөн, жабыста айры-тейри түшкен өзөктөр, кобы-жиктер, Кадыннын чаңкыр суузы, быжып клееткен кыралар, чөйбөк кара обоолор, жажыл жажангду эчке-эчке жалаңдар көрүнип жатты. Абай карара күйүп калган мөштин жаңыла карыкчылду санаалар сананып, ары-бери көрбөй өдө берди. Ол өзөккө түжүп келгенче бир де эрмек айтпады. Жаңыс ла каа-жаада улу тынып, бажын араай жайкап турды. Бойы-бойыла куучындажып брааткан ошкош. Жаңылдай ого чаптык этпей, база араай жортып браатты. Же Абай өзөккө түжүп келеле, жолдын жаңында ак жалаңда кой кабырып жүрген кысты көрүп ийеле, адынын оозын токтодо тартып, чырайы жарып, жалакай үниле айтты.

— Жакшы ба, Жаңар, койлорун кандый туру, балам?

— Жакшы турулар. Слердинг малаар кандый туру, Абай? — деп, жүк ле көзинин учыла Жаңылдай жаар көрүп ийеле, кыс койу ак тиштери кажайып, карара быжып, жаңмырга жүндүрүп салган казылган ошкош көстөри суркурап, айтты. Ол кыскачак боро платъелү, өдүк жок жылагаш эмтир. Кандый да күргүл өңдү, узун жоон кејегезинин учы жазылып калган эмтир. «Бистинг јерде мындый кыс жок ошкош эмес беде — деп, Жаңылдай бойында сананды. — Акыр, бу кемнинг балазы болотон?»

— Бу менингуулымнынгуулы болор, Жаңар. Москвада үренип јат. Же кандый күлүк ошкош? — деп, Абай камчызынынгуучыла Жаңылдай жаар уулап, каткырды. — Э, озогызы бол-

гон болзо, нени эдерин мен слер экүдент сура-
бас эдим.

Жаңар чырайы кызарып, туура көрди.

— Адаңга эзен айт, балам. Же жакшы бол-
зын — деп айдала, Абай адынын оозын бура
тартып, өзөкти төмөн желдиртип ийди.

— Абай, бу кемнинг балазы, мен таныба-
дым — деп, Жаңылдай айтты. — Бистинг ле жер-
де ондый кыс жок ошкош эди.

— Э, сен бойыннын жеринди билбес тур-
байын, балам. Бу Актемирдинг балазы ине.
Кандый эмтир?

— Же, кем жок. Жараш деп те айтса, жастыра
болбос.

— А сен жараш кыстар жаңыс ла Москвада
деп бодогон бединг? Бисте де бар ла, экем —
деп, Абай торт ло көкүп айтты. — Бу бала-
нын ада-энези жакшы улус. Бойы да жалакай,
жараш бала. Алтай улуста мындый кеп сөс
бар: «Көзи жарашты көрүп алганча, угы жа-
рашты угуп ал» деп.

— Актемир деп кижги бистинг жерге кайдан
келген?

— Актемирле мен ада-жаштаң ала таныш.
Ол Ташкечүнинг колхозында жаткан. Эки жыл
мынаң кайра эки колхозты жаңыс колхоз эдип
бириктирип ийерде, ончо улус сообырылыжа
берген ине.

Абай ла Жаңылдай айылдын эжигинде ат
буулайтан жебрен чакыга келип түшкүлеерде
ле, карган Абыҗы айылдан чыгып, чылбыран-
тый берген көзи карануй айылдан чыгып ке-
леле, күннинг жарык жаркынына кылбыгып
турарда, көзин алаканыла тандактап, чакыда
түжүп жаткан улусты аяктап көрди.

Олор айылга кирип ле келерде, Абы́ы чай-
дан уруп, тепшиден салып, тыркырууш үниле
айтты:

— А бу сени једип ле келзе, конторага кел-
зин дешкен. Јуунда кандый эрмек айдып
ийген? Қарып-чирип те браатса, бажына са-
наа кирбес кайткан бу? Айда ла салып ийген
турар.

— Је, је, калыраба, калыраба — деп, Абай
чайды шөлүреде ичип, айтты. — Эрмек айтпас-
ка мен үни јок эрестант па?!

Јаңылдай каткызы келип те турган болзо,
каткыраарынан јалтанып, каткызын бадырып
болбой, төмөн көрүп алган бастыра бойы се-
лендеп отурды... Абы́ы база унчукпай барды.

Је Абай тойо чайлап алала, оттыг јанында
јаткан айуныг јымжак терезине кыйын јада
ла берерде, эжик калырт эдип, база ла Кап-
шагай кире конуп келди.

— Абай, слерди Бачыш Иваныч ла Сергей
Чөйгөнөвич конторага тургуза ла келзин деш-
кен эди.

— А бу мени кайдарга турган? Көк јара-
мас! Бу јуукта конторадан айрылбас болдым!

— Билбезим — деп айдала, Капшагай шый-
быс эдип чыга конды.

— Тилди бош салбас керек болгон! — деп,
Абы́ы арбанды.

— Је, болды, болды — деп айдала, Абай
үйден чыкты. Јаңылдай оны ээчий чыкты.
Олор экү унчугушпай контора јаар базып
ийдилер. Председательдин кабинетинде Ба-
чыш Иванович ле Сергей Чөйгөнөвич отурды.
Олор Абайла јакшылажып, күлүмзиренгилеп
турдылар. «Бу не боло берген болотон? — деп,

Абай кайкап сананды. — Мени көмө базар дешкен улус болбой...»

— Же малдараар кандый туру, Абай? — деп, колхозтын председатели күдүрек мойынын там күдүрейтип, жоон, күнгүрүүш үниле сурады.

— Жакшы — деп, Абай соок айтты.

— Бойоор кандый жүреер? Су-кадык кандый? — деп, Сергей Чөйгөнөвич сурады.

— А не болды? Мени солдатка ийерге бе? Не шылап турун? — деп, Абай чала тарынып, бажын селендедип сурады.

— Жок, жок, Абай, слерди солдатка ийерге турган эмезис, Москвага ийерге турус. Озо чыл малчылардын бирүзин Москвага ийигер деп областтан бичик келген. Колхозтын правлениези бу суракты шүүп көрөлө, слерди ийер деп жөп чыгарды. Онын учун су-кадыгаарды сурап турубыс—деп, Бачыш Иванович очказы жалтырап, айтты.

Абай бир эмеш өйтө унчукпай отурды. Оног алаатып ла кайкап сурады:

— А мен ого барала, нени эдетем?

— Көрөрөөр, Москваны көрөрөөр, ВСХВ-ны көрөрөөр — деп, Сергей Чөйгөнөвич күлүмзиренип айтты.

— А жакшы иштү жаш улустаг не ийбес? Мен, ого жүк Жаштураны көрбөгөн кижжи, Москвага канайып баратам? Аза берзем, не болор?

— Жаш улус не мендеер? Жаан кижжи слер барып келеер. Өлгөлөктө көрүп алыгар — деп, Бачыш Иванович айтты. — Азарым деп коркыбагар, слерди баштап жүретен кижжи болор.

— Мен база барып жадым — деп, Жангылдай айтты. — Таадамды барайын деген жерине жетирерим ле.

Абай Жаңылдайга суракту көрди. Мындый жаан, солун табыштан өрөкөн бош ло амай-тый берген ошкош.

— Ленинниг Мавзолейине барарыс — деп, Жаңылдай онын кулагына айтты. Абайдыг чырайы жарый берди. Ол мендеп, бажын кеккип, туктурылып айтты:

— А барбай, уулдар, а барбай, уулдар. -- Оног тура жүргүрүп, эжик жаар басты. — Кижи бүгүн оройтып калгай... Бот жакшы, бот жакшы.

Бачыш Иванович, Сергей Чөйгөнөвич ле Жаңылдай сүүнчилү каткырыштылар.

АК ЧЫРАЙЛУ КУДАЙ

»Э-э-э-э-эй, ге-е у-у-у» — деген табыш
Таайдыг кулагына бирде угулып, бирде
угулар-угулбас болуп ырап, түнгүрдиг «түп-түп,
түп-түп» деп үнгүр түпүлдегени, күзүңилердин
каа-жаада өткүн шыгырт эдип турганы кандый
да алыс-телис угулып турды. Онын үстүне кан-
дый да ак кийимдү, ак чырайлу кижин эңчейип
келди... «Улген кудай сүнөмди алып, көк те-
нериге чыгарарга келген эмес пе?» — деп, Таай
эс-бос сананала, араай онтоп ийди:

— О, кайрак-о-о-н, улу кудайыс.

— Эздиреп жат... Тургуза ла операционный-
га! — деп, хирург Борис Сергеевич жанында
турган сүттий ак халатту жиит кыстарга айт-
ты. Онон эжиктег чыгып жадала, бажын жай-
кап, унчукты. — Бек карганак болуптыр, бек.
— Ол операционный жаар мендеди, же кем де
тепкиш жаар чыккан эжикти ача тартып, тыр-
кырууш үниле араай айтты:

— Нөкөр доктор... Борис Сергеевич!

— Жарабас, жарабас, кирерге жарабас, нө-
көр, — ак халатту кыс онын жолун туй алды.

— Энем, энем јаан оору, көөркий, божот.

— Жарабас.

Борис Сергеевич тура тўжўп; кайра кўрди.

— Слер Чатпакованынг тўрөөни бе? — деп, ол бура согуп, эжикте турган кижиге удурга басты.

— Мен онын уулы, Борис Сергеевич, — деп, эжикте турган кара сагалду, бежен жаштаг ажа берген бўдўмдў, кара чырайлу кижиге кўзининг жаштары мўлтўрежип, араай унчукты.

— А-а, слер карганактынг уулы ба? Ол слердег јиит те, бек те, јўреги сўрекей јакшы иштеп јат.

— Кандый? Неме болор бо?..

— Эмди ле кезер керек. Бир час өтсө, орой болор. Карган кижини кезерге јеткерлў ле неме, је слердинг энегер чыдажар. Је мендеп турум, карындаш. Санааркаба, сакы. Сен, байла, јоп болбойынг?

— Ј-јоп... — деп, Јорукчы тёмөн кўрўп айтты. — Аргадагар, Борис Сергеевич, карган неме деп кыйа кўрбөгөр...

Кенетийин Таайдын кўзине база ла кам јап-јарт кўрўнип келди. Ол ийиктий айланып, тўнгўрин тўпўлдеде согуп, кўзўнгилери шыгыражып: «Э-э, э-э, э-э-э-эй! Уч курбустан кудайыс, ўч булунду алтайыс. Кату сөөккө тын берген, кара башка чач берген. Э-э, э-э!» — деп, кыйгырып, алкап турды. Онын бөркин, јакзын эбире таккан мўнўн акчалар, јыламыштар шылыражып, содон бөрўктинг бажында боро ўкўнинг јун-канады элбиреп, курлаазын, эдегин, тонынын уштуктарын, кўксин эбире таккан кўзўнгилер ле кўзўнгичектер шыгыражып турды. Бала кам сўрекей јиит эмтир.

Ол—Таай бойы да он үч—он төрт жашту ту-
жы эмтир. Ада-энези, айылдаштары, карын-
даштары мында ок болуптыр. Бир сананза, бу
бала камнын камдап баштаганы сүрекей, сү-
рекей удап калган ошкош, база бир сананза,
ол бүгүн жаңы ла келген ошкош. Күн кызарып
ажып браатты. Узун шердеде тайылганын
терези талбайып калган турды. Кам кыс сү-
рекей жараш эмтир. Онын чийик кара каба-
гын ак жыламаштар ла мөнгүн акчалар бөктөн
турды. Кара көстөри суркуражып, эрке кү-
лүмзиренет. Ол оны эбیره куйундый айланып,
үнин бирде бийиктедип, бирде жабызадып ту-
рала, кенетийин онын жаңына жалбас эдип
отура түжерде, күзүңилери шыгырт эдип кал-
ды. Онон бала кам онын ичин тыдырада тыр-
май берди. Таай өңдөйип те, колын да көдү-
рип болбой жатты.

— Ичегеннен армакчы жазайла, хи-хи-хи,
көрмөстөр чалмадарым, ха-ха, хи-хи—деп,
кам кыс каткырып, онын ичегезин чөйноп, ар-
макчы чылап түрүп турды. Онон бала кам
жылыып, база ла ак кийимдү, ак чырайлу ки-
жи көрүнип келди. Озо баштап ол туман-
нын ортозынан, булуттардын ары жаңынан
көрүнип келгендий билдирди. «Улген кудай
сүнөмди аларга келген туру» — деп, Таай
сүүнип сананды. Же көрүп жатса, ол кудай
эмес, ак халатту, ак бөрүктү, боро көстү жиит
орус уул эмтир. Оны эбیره ончозы ак кийим-
дү уулдар, кыстар турдылар. Ол бойы десе
кандый да бийик столдо жатты. Таай ончо
улусты эбیره аҗыктап, больницада жатканын
жаңы ла ондоды. Же андый да болзо, ол бу
улустын ортозында турган чичкечек кара ка-

бакту, кара көстү, жаагында кара мендү кыс
жаар көрүп араай сурады:

— Бу мен кайда жадырым, балам? Бери ме-
ни кем экелген?

— Жаана, слерге көп куучынданарга жа-
бас.

— Мени кескен бе?

— Ээ.

— Олөрдин алдында кижн кестиртип, та-
мыртып алала, өлөтөн туру — деп, Таай ки-
миренип, туура көрди.

— Алдырбас, жаана. Удабас жазылараар.
Мен ус кижн, Кардаарды жырс этире шидеп
салгам. Эмди онон чай да, талкан да төгүл-
бес — деп, ак кийимдү доктор алтайлап кө-
курлаарда, Таайдын санаазы жарый берди.

— Көрсөн, учканды. Кижн кескенин чыч-
кан да кескени кирези бодобойтон туру ине?

— Экинчи палатага — деп, ак кийимдү док-
тор уул айтты. Таайдын жаткан столы араай
жыла берди.

— Бу орус деп неме нени сананып таппас.
баш ла болзын — деп, Таай үшкүрди. Ол жү-
рүминде баштапкы ла катап мындый жаан,
жарык, жараш турага кирген. Онын учун ол
бийик потолокты, чөйилип барган узун кори-
дорды, жаан көзпөктөрлү кыпты ширтеп, азык-
тап браатты. Качан оны сүттий ак жабынчы-
лу жымжак орынга салгылап койордо, ол үр-
гүлөп уйуктай берди. Уйуктап браадала, «Je
салым-конок келбеген деп неме бу туру» деп
бойында сананды.

Чатпакова Жалчы, байлап адаган ады Таай.
жетен јашка једе берген карган өрөкөн. Онын
јиит тужунда јараш чырайы эмди торт ло

чырчыйа кадып калган чочогойго эмезе тыг тыг чобразына тўнгей болды. Жагыс ла онын шулмус кўстори чочогойдыг кабагалары ошкош кабактарынын алдынан омок суркурап, ары-бери суртулдап, бу чорчыйа кадып калган жалбырак ошкош эмеген эмди де ийде-кўчтў болгонун керелеп турды. Жетен јашка једижип те јўрген болзо, онын тиштеринег бир де тиш тўшпеген, чачынын бир де кылы буурайбаган. «Катан ла кадыт база, коокы-майына болуп карыбай-чирибей турган ине»— дежип, бир кезек карган эмегендер кимирени-жип јўргўлейтен. Је мынызы Таайга керек бе-ди? Ол озогы ла омок-јимек бойы. Иштезе. иштеп те ийер, јыргаза, јырғап та ийер. Јыр-гал-мўтўлдин кийининде оорып турум, јўден турум деп качан да айтпас. Колхоз тўзўлўр-дўн ала койчы болуп иштеген. Одус јети жыл-да озочылдардын јуунына брааткан улусты тартарга «Таг-Чолмон» деп колхозко кош-тартар машина келген.

— Јалчы, темир атка мин, телекейди кай-кат! — деп, ол тушта колхозтын председате-ли кокурлаган эмей.

— Темир атка минерден болгой, тегин де атка ас мингем — деп, ол ўйлўрдў орто јаш-таг ажа берген эмеген оморкоп айткан.

Качан машина кўркўреп, кўзўреп ары бо-лордо, Јалчы кўзин јумала, кўнкўрў јада бер-ган, ары-бери јайканарда, ачу-корон кыйгырып, јаман сўстўр айдып, белиндегенин жагыс јер-дин улuzu эмдиге јетире эске алынғылайт. Онын ла кийининде ўрўкўн машинага качан да отурбазым деп чертенген дежет. Је кече оны машинала бери экелерде, ол билинер-би-

линбес оору жаткан. Билинер болгон болзо, машинага отурбазым деп, мойножордон до айабас эди... Ого үзеери ырыс болуп, онын дермнеге келеле, оорыганы жакшы, оного башка турлуда жаткан болзо, тустай да берерден маат жок болгон..

* * *

Борис Сергеевич бу алтай аймакка келгенинен бери көп ой өтпөгөн до болзо, онын тоомжызы сүрекей бийик болды. Ол ондор, жүстөр тоолу улустын тынын өлүмнен айрып алган ине. Мынан агару, мынан улу керек жер үстүндө бар ба? Борис Сергеевичтин ады-жолун бала-баркадан ала бажы кажайган каргандарга жетире ончо улус билер. Андый жалтанбас, билер, жалакай хирург каа-жаадала учурап жат ине. Ол кандый ла уур операцияларды жеңил өткүрүп салатаны керегинде мак бастыра аймак ичинде журттан журтка, айылдан айылга көчүп жүрөт. Керек десе чек чөкөп тө калган улусты жазып турган дежиң, улус бойынын докторына айдыжы жок бүдүп, ол керегинде оморкоп куучындагылайт. Ого үзеери бу сүрекей чүм-чам жок, жалакай кижини. Чүмеркеер, чекчиркеер деп неме чек билбес. Алтай улус мындын кижини сүрекей тооп до сүүп жат.

Операциянын кийининде Борис Сергеевич коридорго чыгып келеле, Жорукчыга күлүмзиренип айтты:

— Же, карындаш, энең эмди алдырбас. Туйук ичегезин кезеле, туура чачып ийдим. Көгөрө жыдый берген эмтир. Эмеш ле болзо, өрөкөн ада-өбөкөзине атана берер эди, —

ояыг көстөри сүүнчилү суркурап турды. Бу та боро, та сур, та күргүл, кижиге јарт ондол болбос ондү, курч көстөрдөң кандый да кероу шүүлте јайылып тургандый билдирет. Ол карманынан мөңүн портсигарды чыгарып келеле, папирозын камызып, чанкыр ышты буркурадып ийди.

— Је, Борис Сергеевич, алкыш-быйаным јеткей—деп, Јорукчы айдып, кату алаканду, јоон сабарларлу колын ого ичкери сунды. — Слерди анчы кижиге деп уккам. Бистин јерге келигер. Экү андаарыс.

— А, чындап та, макалу неме ол болбой, былар — деп, Борис Сергеевич көөрөп чыкты. — Сен јангыс ла андайтан јерлерди эмештенг көрүп ле сал, мен айдыжы јок келерим. А энег керегинде санааркаба.

— Эне ол — эне — деп, Јорукчы тунгак үниле айтты. — Өскө лө улуска јаман, ол өскө лө улуска карган, меге ол кемненг де кару. Энемди больницага апаратам деп председателге айдарымда, јыдымар тагма чала јаратпай турган. Карган неме өлзө өлзин деген санаалу ошкош. Кары-јажы јеткенче, катап сөөгиге катканча иштеди деп сананбай да јат. Је јер үстүнде кандый ла кижиге бар ине.

— Кату јүректү улус бар эмей, а — деп, Борис Сергеевич айтты. — Кижиге кижининг јүрүминенг артык не керек? Андый, карындаш, андый. — Ол Јорукчынын колын тыг силкип ийди. — Је, јакшы болзын, јакшы јет...

Бүгүн Борис Сергеевичке сүрекей уур операция эдерге келишти. Баштын сөөгин ойып,

меенин кабыгында иринди арутаар керек болгон. Ол операциядан терлеп, арып-чылап калган чыкты. Халадынын жеңиле мандайынын терин арчып ийеле, тыш коридорго чыгып барала, папирозын мендеп күүдүрүп, маказыранып, төрөнг тартынып, танкымай берди. Онон эмеш токунап, танкылап, амырап ала-ла, ойто ло оору улустарды көрөрпө барды. Ончо палаталарды эбиреле, экинчи палатага кирип келзе, карган эмеген потолок жаар көрүп алган араай кожондоп жатты.

— Жакшы ба, жаанак — деп, Борис Сергеевич оныла эзендежеле, онын орынынын жанына отуруп алды. — Же, кандый? Жазылып браады ба?

— О, кайракоон, кижинин ичин жара кезип салар, онон кандый деп сурап отурар.

— Неге комуздап тураар, жаанак?

— Чай ас.

— Көп ичерге жарабас, эмди көп ичерге жарабас — деп, Борис Сергеевич каткырды. — Чай барар жер жок, ичегеерди үзе кезип салгам. Хе-хе-хе.

— Же, мекелебе, учкан. Эмди де бир чөйгөн чай бадар жер бар ла — деп, Таай каткырды. — Кайран чайымды качан ичкейим не? Калак, калак! Чай да жок, куучындажар кижиде жок. Бу не жүрүм, бу не жадын? А бу мениле кожо жаткан көөркий төнгөштин ле бойы. Менин айтканымды ол билбес, онын айтканын мен билбес... Сен алтай тилге кайдан үрөнгөн?

— А бу ла ары-бери жүрүп, алтай улусла куучындажып, үренип албай база, — деп, Борис Сергеевич унчукты. — Жайгыда айылдап ба-

рарым, койу чайдаг азала, койдыг эдинең түлеле, сакыгар.

— Э, айылда, айылда, көөркий. Сендий ойгор көгүстү, ой санаалу эрди күндүлебесте, кемди күндүлейтен, кемди уткыйтан?

Күргүл чачту доктор уул жүре берерде, Таай эдер-тудар немезин таппай, эригип, эстеп, араай кожондоп жатты:

Бу-у-урумайлу-у өдүгим,
Буза баска-а-ан алтайым.
Еускалагду -у ой тушта
Тыным алг-а-ан алтайым.

Толукта жаткан орус келин кыжырантып, кимиренип, арбана берерде, Таай кожондын токтодоп, үшкүрди:

— О, кудай, бу мынын кыжырантып жаткан немези не? Угар күүни жок болзо, кулагын туй бөктөп алатан. — Онон стене жаар бурылып, көзин жумуп ийди...

«Өлбөгөн неме алтын аяктаг аш ичер деп неме бу туру. Мындый жүрүм жүрерим, мындый неме көрөрүм деп, кем билген, кем санган. О, жайла. Жалын жиит жаш та тужумда, жажы жеткен карган да тужумда өлүм деп неме меге чыдап болбоды». Таай баштап латын оорыганын, билинер-билинбес эдиренип жатканын эске алынды. Ол тушта ол он үч жашту, шагкылу бала болгон. Камдаарга алдыртып келген кам он сегиз пе, айса он тогуз па жашту жиит бала болгон эмей. Кам бала кызыл энирде камдап баштайла, таң жарып, күн чарчап тийгенче камдаган, онон күн тийип ле ийерде, чыдалы чыгып, түнүрин ычкынып, жерге меч келип түшкөн эди. Улус дезе онын камдаарда кийетен тонын чечеле, тө-

жөктөг салала, уйуктадып койгон. Тал түш киреде кам бала ойгонып келеле, тайылганын эдинен тойо жийле, жараш кара көстөри чокту суркурап, тын неме билген кижн болуп көрүнөргө, чийик кара кабагын жемире көрүп, аргай айткан:

— Баланын сүнезин көрмөстөр алып барган эмтир. Ол сүнени көрмөстөрдөг айрып аларга үстүүсте турган үлтенге чыктым, алдыста жаткан эрликке түштим. Эреп-жайнап турала, баланын сүнезин айрып алдым. Же баланын сүнези балага жууктабай туру. Кызыл энирге жетире сүне жууктабаза, бойынын ордына кирбесе, бала өлөр, кирзе, бала жазылар...

Билинбес жадар тушта кардын кезип турган докторды кам бала деп көргөни, ак жийимдү кижини үстүгн орооннон келген кудай деп бодогонь эмди Таайга каткымчылу ла соотту болды. Акыр, жазылып, ондолуп алзам ла, мыны ончозын доктор уулга куучындап берер туру. Нени айткай не?

Жаан көзнөккө жылу жаскы күн чалып турды. Тышкары кар кайылып, суучактар шоркыражып агып турган болбой кайтсын. Эх, арка туунын ару кейин тынган кижн. Мында дезе жүзүн-жүүр немелердин жыды-томы торт ло кижинин жүрегине өдөр. Там ла жазылган сайын, Таай айылы-журтын сананып, энчигип жадып болбой барды. Ол палатанын ичиле араай үрбеп базып, көзнөктин жанында жаныскан содойып калган отураp болды. Кар чоокырайа кайылып калган. Чанкыр кобыларда жиргилжиндер мызылдажып, жымыражып тургулайт. Көзнөктин алдында турган байбак

Јодроның аңкак будактарында кушкаштар
ўрпендежип секиргилеп, сўрекей ۆткўн чый-
кылдажып, јўзўн-јўўрленгилеп турдылар. Јер
эне јангы-јангы ла эрип, кышкы уйжудан ойго-
нып јаткан ошкош.

* * *

Кар текшилей кайылып, јаландар, кобы-
јиктер куукайыжып калган јаткылайт. Јангыс
ла тайгалардын баштары кўс кылбыгар ак
болды. Бўри јок ағаштар изў кўнге јылынгы-
лап, кўннинг јылузына сўўнгендий, мўнўн јаш-
тары араайын тўгўлип, тамчылажып тургу-
лайт. Јангыс ла јажыл чибилер ле мўштўр ўр-
гўлјиге јажыл бойлары байбайыжып калган
араай шуулашкылайт. Аркада калыг сары
ۆлўгнинг ортозынағ кандыктардын кызыл
баштары кызарып кўрўнип келдилер. Олор
јаан удабай аркада кызыл ۆрттий јалбырап
чыгар.

Меестерде чанкыр кўўк-тамандар кўгўрўн-
дўжип, салкынга ўрпейижип, јайканыжып, јас
једип келди дежип, сўўнчилў кожоғдошкылап
тургулайт.

Таай больницадағ чыгала, деремнеде кичи-
нек те оролышпай, Чанкыр Туудагы турлуга,
кичў кызынын айылына, јанып келди. Турлу-
да чур-чуманак, тал-табыш болды. Койлор-
дын кидим ле тўрўп турган ۆйи эмтир. Уре-
нип, темигип калган тал-табышка Таайдын
јўреги сўўнип, ол койдын тўгинин, ۆтўктин
кычкыл јыдын јилбўлў тынып, кўндўре ле ку-
раандар турган бўлўнти чеденге кирип бара-
ла, кураандарды сыймап, эркеледе берди. Ол
коркок, чичкечек сабарларыла кураандардын

сыртын сыймап, олардын ичин тудуп көрүп турды.

— Бу көөркий тойбойтыр ине, учкандар, бу нени көрүп турган? — деп, Таай кимиренип арбанды.

Онын једип келгенин чабандардын бирүзи көрүп ийеле, сүүнчилү кыйгырып ийди:

— Јакшы ба, Таай, ооругар јазылды ба? Ичеер кандый?

Таай чырчык јүзин там чырчыйтып, ол јаар соок көрди.

— Э, менин ичимде не болзын, јага кезеле, ойто көктөп лө салды. Ол керегинде санааркаарын да јок, экем. Сен менин ичимле сонуркаганча, онын ордына бу кураандардын ичин сонуркап көр. Мал аштап турум деп эрмек айдып болор эмес, көөркий куру да болзо, маарап салып туруп ла јат. Бу кураанды умчыла эмезе өскө сүттү койго эмис.

Јелечи старший чабан да болзо, је онын јүк ле ады старший чабан болды. Ончо керектерди карган Таай јашкарып, кызына јаан некелтелер эдип, кезикте онын эткен немезин јарадып, кезикте оны кезе көмөлөп турды. Онын учун энезинин эзен-амыр јанып келгенин көрүп ийеле, Јелечинин соок чырайы тургуза ла јарый берди. Ол сары азайга уймалып калган халадын чечип, јангыс ла көстөриле күлүмзиренип, энезинин јанына базып келеле, араай јакшылашты. Ого эш кереги јок сурактар да бербеди, неме де айтпады. Таай кайа көрүп, шыйт этире түкүрип ийеле, күжүлдин куйругы ошкош чичкечек тулундарын бөрүгинин алды јаар кыстап, кезем айтты:

— Ох, суузап-суузап, каным кадып браады.

Катшай чай ас. Мени жангы көрдинг бе? — Онон айылы жаар кокпойтып, түрген-түрген базып ийди.

Бир катап эниргери-түш аттыг тибирти угуларда, Таай айылдан мендеп чыкты. «Бу кем болотон?» — деп, ол санааркап сананды. Је чакыга адын буулап турган колхозтын председателин, Јажнайды, көрүп ийеле, айылы жаар ойто кире берди. Байалгак сынду, үкү-нин көзи ошкош тосток, сары көсту Јажнайдын озо баштап күскүдий јалтырап турар сопогы, оны ээчий конкок кызыл тумчугы эжиктен көрүнип келди. Ол јабыс энчейип ийеле, айылга кире конуп, ары-бери ајыктап, оттыг јанында чөмчөйө отурып ийеле, тагкылап отурган Таайды үстүненг төмөн ајыктап, араай күлүмзиренди:

— Јакшы ба, Таай, мал-аш, бала-барка эзен-амыр ба?

— Јакшы ла, јакшы ба? Сениг мал-ажын, бала-баркан кандый?

Удабай ак теленир чөйгөндө чай шуулап кайнап чыкты. Эрмек-куучын да көйлөй берди. Койлоп барган Јелечи койлорын айдаганча јанып келди.

Энирде Јажнай оттыг јанына јабыланып отурып алала, кызарып өчүп брааткан чоктор жаар көрүп, сабарларыла кончына тызырада чертип, акыр, бу карган өрөкөнди сүүндирер туру деп сананды. Текши јууннын јөбин ого јетирер керек. Бери келеримди билген болзом, ого беретен сыйды экелер эдим.

— Је, Таай, бу јуукта колхозтын текши јууны болды. Јажы јаанай берген улуска пенсие берер эттибис. Ол улустын ортозын-

да слер база бар, Таай. Эмди айына 10 сал-
ковойдон пенсие алараар.

Таайдын чырайы кубула берди. Жарык бол-
гон болзо, Жажнай мыны көрүп ийер эди.
Же айылдыг ичи бүрүнкий, карануй болгон,
ого үзеери карганактын чырыш жүзинен
онын санаазын кем кычыратан эди база.

— Айдарда, жанбайлыг болгоном бу ба? —
деп, карган өрөкөн тунгактый берген үниле
сурады. — Он салковойло мекелеп жүргенде,
элге-жонго туза жок болгоном бу туру...

— Жок, жок, Таай — деп, Жажнай ичкери
ыңчейип, колын жаңыды. — Бу менин эмес,
албатынын күндүзи, албатынын килемјизи.

Же Таай нени де айтпай өрө туруп, аяк-
казан жуучы кижиге болуп, иргеден кокпондоп
базып, көзинин изү жаңын колынын сыртыла
араай арчып ийди.

Бу күн сүүнчинин ле ачимчынын күни бол-
гон ошкош. Кенетийин ийттер ачу үргүлөп,
карануйда тибиреде јелип клееткен атту
улустарга удур мантадылар. Удабай ийттер-
динг үрүжиге токтой берди. Таныш кижиге келип
јаткан ошкош. Тайгыл ойто кайра эжиктин
јанына мантап келеле, кыңзып, айылчыларды
үйгө киригер деп кычырып тургандый, ары-бе-
ри секирип, байбак куйругун јайкап, сүүн-
чилү кыңзып турды. Улусты уткырга чыккан
Јелечи удабай айылга ойто келеле, энезинин
суракту көргөнине, бүрүнкийде жаңыс ла ти-
жи кажандап айтты:

— Акам ла база кандый да бир орус келди.

— Јорукчы келди бе? — деп сурайла, Јаж-
най тура жүгүрип, айылдан мендеп чыкты.

Јелечи турундарды ичкери јылдырып, кур-

гак одыннан салып ийерде, ак жалбыштар айылдын ичин текши жарыдып ийди. Жагыс ла карануй иргелерде жалбыштын жарык көлөткөлөри элбизиндешип турды. Төрдин бажында кийисле ороп салган күпте чеген шуулап, ачып, мыжылдап турды.

Айылга кирип келген улусты Таай озо баштап лаптап айкап та көрбөди. Кижинин айылына кандый кижиге кирбес. Же куу плашту, тайпак бөрүктү кижиге оттыганына жабыланып отурала:

— Мында улус эзен-амыр жаткан ба? — деп, сураарда, Таай онын үнин танып, сертес этти. Онон ичкери энчейип, онын чырайын айкап көрөлө, күлүмзиренип ийди:

— А бу мынызы Борис Сергеевич туруине! — Ол оттыганын жаркынынан кылбыккан көзүн алаканыла таптап унчукты. — Сен эзен-амыр жүрүң бе, экем? Бала-баркан, мал-ажыгандый?

Ол, жиит келиндий, тура жүгүрүп, чай азып, эт кайнадып, сандырай берди.

— Улуска чеген ур, нени көрүп турун — деп, кызынын кулагына шымыранды. — Бу келген солун кижиге менин докторым ине.

Чай кайнаган, эт бышкан, ого үзсери Таай кайдан да карануй толуктан чербек ичтү четперт чыгарып келген.

— Эмезе сүрекей солун кижиге келер, эмезе сүрекей жаан айылчы келер деп, жүрегим каранга сезип турган ла эди. Жастыра албайтырым, а?

Сүттин ачу аракызы тилдердин күрмүзүн чечип ийди. Јорукчы, Јажнай ла орус докторанга ла, балык ла дешип кейлениже берерде.

Таай база эмеш калай берген учун, кенетийин эмеш кезем айтты:

— Бу туунын-суунын курты керегинде куучыннан башка куучын жок по?

— Чындап та, бу бис карган кижининг куучынын тындап уксабыс кайдар — деп, Борис Сергеевич боро-сур көстөриле күлүмзиренип айтты. — Озогызын куучындап берзегер, Таай.

Тоолу чөөчөйдун бажында Таай бош калай берди. Ол больницада жатканын, операционный столдо жадала, эдирегенин, кам баланы көргөнүн, ак кийимдү Борис Сергеевичти күдкөйдүн элчизи деп бодогонын — ончозын куучындады.

— Бу отурган көөркий — менин кудайым, менин ак чырайлу кудайым — деп, Таай көөрөп, ары-бери жайканып айтты. Эр улус каткырышты.

Түн ортозы жеде берерде, Жорукчы өрө турды. Чөөчөйдө арака оттыг жанында мөлтүрөп артты.

— Атаналы, Борис Сергеевич. Тозуга же-дер керек.

Таай оттыг жанына отуруп алала, ары-бери жайканып, араай кожондойт:

Арчын жыту алтайга
Ак чырайлу айылчы келт...

Жорукчы ла Борис Сергеевич тышкары чыгып келдилер. Мөнгүн жылдыстарлу чанкыр теңери омордын үстүне көнкөрилe берди. Мөнкүлөрдө серүүн салкын согот. Олор аттарын ээртеп алала, ары болуп жортын ийдилер. Айылдан Таайдын коолодо кожондогону угулат...

Ж О Л Д О

Шофёрдын жүрүмүндий жеткерлү жүрүм жер үстүндө, байла, жок болор. Анчадала кайыр Кадынды жараттай эрелип, толголып барган Чуйдын трагында шофёрдын жүрүми сүре ле жеткердин алдында болот.

Чуйдын жолунын кумактуу куу тоозынын көдүрүп, ондор, жүстөр тоолу машиналар түндүгүштү чубажып жадат. Же ол темир аттардын тискиндерин ийделүү колдорула кезе туткан, курч көстү, жалтанбас улустын жүрүми керегинде бис нени билерис? Бис, жорукта жүргөн улус, олорло кожо городтон Кош-Агашка, эмезе Улаганга, эмезе Көк-Сууга жетире кожо жүрүп жадыбыс. Кезикте керек десе олордын ады-жолун да сурап укпайдыс. Олордын амадузы, акту бойынын жүрүми керегинде олорго кем сурак берген?

Шофёрлор кал-мал, аракызак немелер деп, калай шүүлтөлү бир кезек улус айдыжат. Мен бодозом, бу чек жастыра шүүлте. Же ичип ийетен бир кезек шофёрлор бар. Оны мен жажырбай жадым. Көп жылдарга иштеп келген,

чачтары буурайа берген, көп эрмек айтпас, төп шүүлтөлү шофёрлордыг жолдо эзирик жүргенин кем көргөн? Олор кандый ла уур ай-алгада кичинек те аланзыбай жадылар. Олор Чуйдыг жолында учурап туратан кажы ла жеткерлү бурулчыкты, кажы ла ойдыкты ончозын жакшы билип жадылар. Онын учун олор он беш, жирме, жирме беш жылдыг туркунына үзүк жогынан иштегилеп, бир де катап авария этпейдилер.

Мен Алтай ичиле ас эмес жоруктадым. Алтай ичинин кайыр каскак жолдорун да, кадал-гак боочыларын да жакшы билерим. Шофёрлорды да көп көргөм. Бу улустын кылык-жанын бачым билбезин. Олор меге кезикте торт ло кижн бачым сананып таппас уур табыскактый көрүнөтөн. Же жакшы сананып көрзө, кажы ла кижн алдынан бойы табыскак эмес пе? Туштаган ла бойынча, кижинин кылык-жанын, жүрген жүрүмин, амадузын билип ийдим деп, бир кезек улус айдыжат. Мен бодозом, мынайда төп шүүлтези жок, калай, тайыс санаглу улус айдып жат. Кажы ла кижн уур табыскак. Онын учун оны билерге жеңил эмес. Бойы керегинде чек жастыра неме айдар, эме-зе акту санаазын чыгара айтпас улус бар. Кажы ла кижинин күүн-санаазынын түбинде кижиге айтпас баалу, жаан шүүлте бар эмес пе? Мындый шүүлтезин кижн жуук та нажызына айтпай жат. Же азыйда качан да көрүшпеген улус кезикте жорук жүреле жолугышканда, ачык-жарык куучындажып, акту санаазын айда беретени база бар. Онызы, байла, санаа-күүни, кылык-жангы бир эмеш түней болгонынан болотон бо, айса кандый, торт ло билерге күч не-

ме. Је, мен бодозом, олор бойы-бойының жуук болгонын кыйалтазы јок сезип јат.

Бир катап мени редактор бойының кабинетине алдырала, ағылу јакеру берип, тургузала Кош-Агаш аймакка атан деди. Ол тушта мен областной газетниг корреспонденти болуп иштеп тургам. Февральдыг калганчы күндери болгон. Јашкан кар јаап, шуурган шуулап турган. Кече ле јас једип келгендий јылу, сүүнчилү күн болгон. Бүгүн дезе Соок Таадак калаптанып, јашкан карла, салкынла јиргилјиндү јасты кырлар ажыра ырада-ырада сүрүп ийди. Мен автобуска отурала, Маймага једип алдым. Оног јолдыг белтирине туруп алала, алдынаг өрө машиналар келерин сакый бердим. Јашкан кар жаагыма, магдайыма шыбалып, кайылып, јүзимди төмөн агып турды. Качажып, машиналар да келбейт. Мен чайныйга кирип барала, бир эмеш јылынып алдым. Оног чыгып келзем, алдынаг өрө карга шыбаткан бензовоз учуртып клеетти. Мен ого удур јүгүрдим. Је машина чайныйдыг эжигине тал туура тура түшти. Оның кабиназынан быјыраш сары чүрмештү, чагкыр көстү, бастыра бойы сүрткүш болуп калган уул чыга секирди. Ол мениг сурагыма каруу да бербей, колын жагып ийеле, чайный јаар кире конды. Мен оның кийининег кирдим. Ол бир стакан алып ийген, бут бажына ичип турды. Бойы калангы эзирик эмтир. Көс төрининг учы кандалып калтыр. Ол мен јаар кылчайып көрөлө, стаканды буфеттин стойказына тургузып, тунгак үниле сурады:

— Кайдаар?

— Кош-Агаш.

— База бирүни, Машенька — деп, ол стойканын үстин стаканныг түбиле токулдадып айтты.

Шелкек жаактарлу, семис буфетчица келинени де айтпай, жагыс ла бажыла кекип ийеле, болуштопты ача берди. Мен буфеттинг жанына базып келеле, стаканды туура тургузып койдым.

— Бу кижиге эмди бир де грамм аракы бербегер. Ол эзирик, көрбөй тураар ба? — деп, айттым.

— Кем эзирик?! — деп, шофёр уул кизирен чыкты. Ол менин өмүримнен ала койорго атпас этти. Же мен онын билегинег чыт кезе турдала, туура ийдип салдым.

— Сен кем мындый? — деп, ол көзи кандалып, сурады. — Менде сенин не керегин бар? Кожо барарынан коркып турун ба? Же мен сендий коркунчак күжүлди машинамын жанына да жууктатпазым. — Ол жаман сөстөр айдып арбана берди. Мен озо баштап милицияга телефон согорго санандым. Же тышкары машина күүлегенин угуп ийеле, чыга жүгүрдим. Кош тартатан «ЗИЛ-150» тагмалу машина алдынаг өрө араайын келип жатты. Онын мында токтоор күүни жок ошкош. Мен ого удур базып, колымды көдүрдүм. Машина жолдыг жаказына тура түшти, кабинанын эжиги карас эдип ачыла берди. Онон шофёрдын бажы көрүнип келди:

— Кайдаар, нөкөр?

— Кош-Агаш.

— Отур. — Ол кабинанын эжинчи эжигин ачып ийди. Мен жылу жымжак кабинага кире кондым. Соок салкын ла жашкан кар тышка

ры артып калды. Салкын неге де кородоп тургандый ачу сыгырып, кабинаның көзнөк-төрүн жаш карла шыбай согуп турды. Же көзнөк арчыйтан стрелкелар тырсылдажып, ары-бери жайканыжып, карды арчып турдылар.

Энгиргери түш. Күннинг сомы да көрүнбейт. Эбире боп ло боро болды. Шофёр тор-мозты кајырт этире божодо тартып ийди. Машина ыкчап, ичкери жайканып, оноң јолго киреле, күүлеп шугуп ийди. Тышкары салкынның шуулаганы, онтогоны угулат. Машина үчинчи скоростыло барып јатты. Шофёрдың јазн колдоры рульды бүдүмчилү ле јегил эбирип турды. Оның колдорының сабарлары сүрекеј јоон эмес те болзо, је кырлак учуктарлу, ээлгир, ийделү эмтир. Мен билдиртпезинег оның чырайын ајыктап көрүп отурум. Ол орто јаштаң ажа берген кижн эмтир. Саамайы эмештең буурайып калтыр. Же оның бастыра бүдүминег, күргүл көстөринег, оспо ойо јип салган чодыр чырайынаң, јаан тумчугынаң — оның токунаалу, айдары јок токунаалу болгоны, төп шүүлтелү болгоны јарт көрүннп турды. Ол јолдон көзин албай, эбирилчиктерди эптү эбире согуп, бийик төндөргө чыга конуп, барып јатты. Кара койдың терезинег эткен күртүшке тоны да, цигейковый бөрүги де, мойынын ороп алган шарфы да — ончозы сүрткүшке, төгөткө уймалбаган, ару эмтир.

Сускунын алты јанында биске кичинек бензовоз јаба једижип, јаныбыстаң торт ло аткан октый сурт эдип өдө конды. Ол тургуза ла боро шуурганга көмүлип көрүнбей барды. «Јорукка мендеп јүрген кижн шак мындый

машинага отурар керек» — деп ичимде санандым.

— Ол уул бүгүн божойтон эмтир — деп, шофёр жолдон көзүн албай айтты. — База ла жаңгы иштеп турган чимириктү кал-мал немелерден болбой кайтсын. Шилемир жарт ла эзирик болды ба?

— Онын жиит болгону кайдаг билип тураар? — деп, оноң сурадым.

— Жаан ченемелдү шофёр мындый күнде качан да түргөн жүрбес. Жаш кар, жаш кардын алды килең тош ине. Он жети жылдыг туркунына бу жолло жоруктап жадым. Же жүк ле бир катап шак ла бу өткөн уул чылап билинер-билинбес мантаткан болорым. Тенек болгом, чыбыктаар кижин жок болгон. — Онын токунаалу чодыр чырайы, күргүл көстөри кенетийин кунукчылду ла жалакай-жалакай боло берди. Онын жукачак эриндеринде кандый да сан башка күлүмзирениш тонуп калды. Ол бойынын жүрүмининг өткөн ойин, жиит тужын, эске алынып турган болгодый. Мен ого чаптык этпеске санандым.

Бистин алдыбыста шуурганду ак жол тыйрындап, бирде көк-чанкыр толкуларлу Кадынын кайыр жарадына, каскак тууларга жаба кыстадып, бирде оноң ырап, жаан эмес жаландарды кечире, бийик эмес төңдөрди ажыра барып жатты. Жап-жаңгы машинанын моторы ийделү күүлейт. Онын көзүнөгине «SU» деп бичип салган эмтир. Анайдарда, бу внештранстын Монголия жаар барып жаткан грузовиги болуптыр.

Себи-Оозына жетпей жүрүп, бистин жолыбысты кечире эки машина карчий-терчий тура

Берди. Олор удур-тедир сүзүшкен ошкош. Шофёр машинаны токтодып ийди. Бис жылу кабинадан карлу, шуурганду телекейге чыктыбыс. Эки машинаның ары жанында улустың Жаман сөстөр айдып керишкен табыжы угулды. Бис жеңибисле жүзибисти бөктөп, оноор жүгүрдибис. Анда эки шофёр кабыра-тебیره тулушкан, ак карга уймалган канавада жаттылар. Мениң шофёрым базып келеле, нени де айтпай, нени де сурабай, өштүзин айра минип алган шофёрды житкезинен тудала, бут бажына тургуза тартып, туура ийде салып ийди. Экинчизиниң жалмажына чыт этире тееп ийерде, онызы чыгырып ийеле, тура жүгүрди. Бу, байа ла Майманың чайныйында аракылап турган уул болуптыр. Ол өксөп ыйлап турды. Калапту кезер бүдүми де жылыып, калаңы эзириги де чыгып калган ошкош.

— Игнат Матвеевич, мындый күчүктерди жаңыс ла бууп салар керек! — деп, бийик сынду, тешпек чырайлу, боро көстү шофёр шыйкынап айтты. Оның чырайы казырланганына торт ло кызыл-көк боло берген эмтир. Ол чаңкыр фуфайкалу, кара штанду болды. Бажында бөрүк жок. Койу сары чачына каршыбалып калган эмтир. Бу база внештранстың шофёры болгодый. — Жап ла жаңы машина болгон ине. Баштапкы ла рейсте балбарылып калды. Эх, ийтти. — Ол бука чылап бажын бөкөйтп ийеле, ичкери тап этти. Же мениң шофёрым, Игнат Матвеевич, оның жолын туй алды:

— Кедери эт оны, Лёша. Бойсын. Тенек эмес болзо, байла, сагыжы кирген болор. Же, барып, машинанды көрөли.

Эки машинанын радиаторлары, алдындагы кечире темирлери, сол канаттары, сол колесолоры балбарылып калган эмтир. Бензовозты жолдын жакасы жаар сүүртеп салала, бис атанып ийдибис.

— Бери автоинспектор ий. Бистинг уулдарга јолуксан, келип болушсын деп айт — деп, Лёша Игнат Матвеевичке јакыды.

Ары болуп мантадарга јадала, Игнат Матвеевич Лёшага көзининг учыла бензовоз жаар көргүсти:

— Сен онынг эзирик болгоны керегинде неме айтпа. Уул түрмеге кирер. Бүгүн шуургаиду, коомой күн ине. Је нени аударын сен бойын билеринг. Түрме кемди база јакшыга үреткен эди?..

Менин эрмек те айдар күүним јок болгон. Бүгүн мен турумкай болгон болзом, мындый јеткер болбос то эди. Тургуза ла милиция алдырар керек болгон. Керек дезе, соғужарга да керек болгон. Мен дезе колымды јангыл ийеле, јүре бергем...

— Андый тенек, аракызак эдүлер канча кижининг тынын кыйбаган, казнанын канча кирези јөөжөзин үребеген — деп, јангыс ла бежен бе айса алтан ба километр јоруктын кийининде Игнат Матвеевич айтты. — Лёша кичеемкей, јакшы уул. Онынг учун ого бу ла јуукта јангы машина берген. Эмди онон јангы машинаны айрыгылап алала, кандый бир эски неме туттургылап берерден маат јок. Эски, үрелчен машиналу јоруктайтаны анчадала кышкыда сүрекей шыралу неме ине.

Бис Јаан Кырга јууктап келеристе, бүрүн

кий энгир кире берди. Мында өзөктөгизинен чик жок соок болды. Салкын там тыгып, буурыл кыштын ак сагалы жайылып, шуурган шуулап, жолды кечире чичкечек ак кырлангычактар болуп жада берди. Качан Жаан Кырга чыгып келеристе, орой түн кирди. Алдыста эш ле неме көрүнбейт. Жолдын жүк ле билдирер-билдирбес сомы көрүнип жатты. Таскылда шуурган калаптанып турды. Ол мында ачу сыгырып, кожондоп, бижелеп, аайы-бажы жок элбистенип турды. Мен кабинадан чыгала, жүзимди ыжыктай тудуп, жолдын сомын илелеп бастым. Машина менин кийинимнен араай келип жатты... Жаан Кырды ажып барзабыс, эмеш ыжык ла тымык болды. Же андый да болзо, жолдо куйундар айланыжып, шуурган кенетийин табарып турды. Араайынан өңөлөп жүрүп, Туйактунын ичине түжүп бардыбыс. Урсулдын ичинде кар жок, же салкын сүрекей тыг болды. Игнат Матвеевич Кан-Оозы ла Ондой барган жолдын белтирине машиназын токтодоп ийди. Машинаны эбире базып, онын колесолорун тееп көрди. Мен кабинанын толугында үргүлөп, уйуктап отурдым. Ол кабинага кирип, эжикти жырс этире жаап ийерде, ойгонып келдим.

— Уйку жыга согуп ийди бе, карындаш. Же алдырбас, Ондойго жедип барала, бир-эки часка карамтыгып уйуктап аларыс, сегис часта чайный ачыла берер, тойо ажанып аларыс — деп, Игнат Матвеевич айтты. — Бистинг, шофёрлордын, жүрүмис жолдо ло өдүп калат. Айылдан да онду ажанбай жадыс. Жолдо не учурайт, оны жип аладыс. — Ол бойынын жүрүми керегинде куучындап баш-

тады. Та үргүлөп уйуктабаска сананган, та мени соододып, жол кыскартарга сананган — эмдиге жетире мен мыны билип болбодым. Бистин алдыбыста салкын килейте согуп койгон жолды грузовиктин жарык оды чөйбөйтө жарыдып, карагуйды өрүмдүй үйтеп турды. Кабинанын ичи бүрүңкий болгон. Онын учун мен Игнат Матвеевичтин чырайын айкаптап болбодым. Ол көзүн жолдог албай, токунаалу үниле куучындап баштады:

— Он жети жаштаг ала шофёр болуп иштеп жадым. Беш жылды жууда өткүргөм. Жундан төртөн беш жылда апрель айда жанып келеле, ойто ло бу тегерик баранканы толгой бердим. Ол тушта мен жийт те, омок то уул болгом. Кутустанып, кейленип те жүрөтөм. Бир күн Бийсктег келип жадала, жолдо машина сакып турган бир жийт кысты кабинама, бойыма коштой отургузып алдым. Оны көргөн лө бойынча, та канайда бердим болбогой. Жүрегим кандый да саг башка согулып турды. Кей-кебизиним де жылыып калды. Мен ого тийип те ийеринен жалтанып отурдым. Же ондый да болзо, оног көзимди албай, ол жаар кылчагдап көрүп брааттым. Кыс десе мен жаар кылас та эдип көрбөдн. Ол жолдог көзүн албай, неге де санааркап калган барып жатты. Мен онын кичинек ак кулагын, житкезиндеги ле саамайындагы жымжак быыраш чачын, кичинек кырлак тумчугын, онын эптү жуунак бойын айкаптап брааттым. Бир тоолу секундтын туркунына жолды да, машинаны да ундып ийген ошкожым. Кыс кенетийин ачу чынгырып ийеле, жегимненг ала койды. Көрөйин ле дезем, машина жол-

дыг кырына једе конуп келген эмтир. Мен рульды түрген эбире соктым. Машина јараттан арай ла ажа конбоды. Кыстыг чырайы куп ла куу болды. Онын јаан, чагкыр көстөри чек тозырайып калган эмтир. Оног ол үни тыркырап айтты:

— Мени мында түжүрип салыгар, былар.

— Алдырбас, алдырбас, эмди ондый неме болбос — деп, мен нениг де учун маңзарып, туктурулып айттым. Керек дезе терлей де бердим.

Горно-Алтайскка орой эгирде једип келдибис.

— Қайда түжетенеер? Айылаар кайда? — деп, мен оног сурадым.

— Кинотеатрдын јанына түжүрип салыгар.

Түн сүрекей карагуй болгон. Кинотеатрдын јанында бийик төгөштинг бажында сок јангыс лампочка өчөмик күйүп турды. Кыс кабинадаг түже секирип, јенгилчек базыдыла ары болуп база берди. Мен керек дезе онын адын да сурап укпаганыма, үйдежин салайын ба деп айтпаганыма айдары јок кородоп, бойымды бойым каргап турдым... Кыс лампаның јарыгынан чыгып, карагуйда јылыып калды. Је мен машинаны эбире базып, колесолорын тееп көрөлө, машинага отурала, ичкери маңтадарга ла јадарымда, сквердин арыгы учынаг тал-табыш чыкты. Мыны угуп ийеле, нениг де учун јүрегим шимирт эдип калды. Мен ичкери маңтадып ийдим. Машинаның оды сквердинг учын јарыдып ийди. Көрзөм, үч кире күлүк байагы баланы курчап ийген эмтир. Та тоноорго турган улус, та жоомой кылык жылынарга турган

улус. Машинамды токтодоло, олордын јанына базып келдим. Не болзо, ол болзын деп санандым. Керек десе мындый учурал боло бергенине сүүнип турдым. Эмди бу кыстын ады-јолын биллип, оныла јуук таныжып алар болорым ба деген шүүлте ийде-күчимди, јалтап базымды тыгыдып ийди.

— Кысты божоткор, уулдар, — деп, табылу айттым.

— Јүр мынаг, јаражай бистинг — деп, олордын бирүзи меге удур базып, мени ийде салып айтты. — Ак жарыкта јүрер күүнинг бар болзо, мынаг тайыл. Оног башка... — Оныг колында не де јалтырт этти. Јолдо турган машинаныг одыныг јаркыиына мен мыны јарт көрүп ийдим. Је көп сананып турарга ой јок болгон. Мен бар јок күчимле оныг ээгине јырсе берип ийдим. Ол «ах!» деп ыкчап ийеле, јерге күч барып түшти. Мыны көрүп ийеле, экинчизи мениг үстүме чурап келди. Оныг колында бычак бар эмтир. Је мен оныг колыныг карызынаг ала койоло, колын кыјырт этире толгой тудуп, оны ийинимнен ажыра чачып ийдим. Ол јерге барып түжеле, багыра берди. Колы кайрыла берген ошкош. Учинчи «күлүк» мыны көрүп ийеле, карагуй сквер јаар калып ийди. Бу согуш тоолу ла секундтыг туркунына өдө берди. Кыс кайдаар барарын билбей, кайкап қалган турды. Мен оныг колынаг ала койып, оны силке тартып айттым:

— Јүгүрели! Капшай, машинага!

Ол күннен ала бис јакшынак таныштар болдыбыс. Қош-Агаш эмезе Улаган барарга келишкенде, чек ле кунугып, аайы-бажы јок

мендеп турар болдым. Же санаа-күүнди чыгара айдарынан жалтанып, Маша ачынар болор деп коркып, ого жолугала, эрмек айдып болбой туратам. Таныш уулдар мени электеп, шоодып турар болдылар. Бир күн кинонын кийининде оны үйдежип барадала, мен акыр, бүгүн ле акту санааны айдар туру, не болзо, ол болзын деп бек шүүнип алдым. Же сөстөр кежириме келеле, токтоп калат. Кайнайдар?

— Мен сеге бир неме айдарга санангам — деп, мен жүк арайдан эрмектендим. — Бир ле неме айдарга...

Маша мен жаар суракту көрди:

— Нени айдарга?

— Сен эмди келер воскресенде нени эдерин? — деп, мен нениг де учун куучынды өскөртүп сурадым. Бойым дезе бойымды кармап турдым: «Бу мен нени айдып турган кижиге?»

— Воскресен күн мен божобос болбойым — деп, Маша кызарып, төмөн көрүп айтты. Ол мен жаар база кандый да сан башка көрүшлө көрөлө, күлүмзиренип ийди. — Слер, Игнат, ачынбагар. Александр жанып жат. Төрт жылга фронтто жүрген. Эмди жанып жат...

— Ол слердин?.. — Мен эрмекти учуна жетире айдып болбой, кандый да сөскө карылып, туктурылып калдым.

— Ол менин нажым. Төрт жылга письмо алышканыс. Мен сакыгам — деп айдала, Маша бажын бөкөйтүп, јунушка бош ло кугарып калган чанкыр платьезинин өмүрин ајыктај берди.

Мен торт ло амай, сөксөө немедий, оозым-

ды ачып алган турдым. Оноң көксимде не де аңданыжа берди ошкош. Качашканду тагма! Көзимде јаштар айланыжып келди. Маша дезе өрө дө көрбөй, куучындап турды:

— Слер сүрекей јакшы кижн, Игнат Матвеевич. Мен бурулу, сүрекей бурулу. Айдар керек болгон...

Оның айдып турган сөстөри меге алыс-телис угулып турды.

— Ол слерднй ок фронтовик кижн ине? Мен оны канайып таштаарым... Мен слерге јакшынак кыс таап берерим. Менде сүрекей јакшы, јараш үүре бар...

Мен эмеш-эмештег билинип келдим.

— Алдырбас, алдырбас... — деп, кимиренеле, Машала јакшылашпай да, бура согуп жүгүрдим. Айылыма једип келеле, эртен Кош-Агаш јаар атанарга билетеп салган машинама отуруп, айылыма да кирбей, учуртып ийдим. Ол тушта, байла, бу јолло билинер-билибес барган болорым. Кош-Агашка он бир частыг туркунына једе бергем. Бу коркушту неме ине. Канайып јеткер болбогон болбой, торт ло кайкайдым...

Игнат Матвеевич бир кезек өйгө унчукпай барды. Кабинанын ичи бүрүнкий болды. Мен оның чырайын көрүп болбодым. Јагыс ла папиростын кызыл оды оның тумчугын јарыдып турды. Машинанын көстөрнннн чөйбөк јарыгы јолды сыймап, онкок-јинкектерди илелей јарыдып, одоштой турган кырга сайылып, элбендеп, барып јатты. Игнат Матвеевич ойноп отургандый, рульды эптү ле јенил эбирип турды. Ондойго једип келеристе, чайный ачылбаган эмтир.

— Э, жүк ле алты час турбай, карындаш. Ийинге жетире жортып ийели бе?

Мен жөпсинип, бажым кекидим... Күн айасты. Кырлардың баштары бозорып, илеленип көрүнүп келди. Кабинанын көзүнөгүн эмеш-эмеш ачып ийдим. Серүүн, соок салкын кабинага сыгылып кирди. Уйкум чыкты.

— Онон ары не болды, Игнат Матвеевич? Ол кысла база тушташтаар ба?.. — деп сурадым.

Игнат Матвеевич бир кезек ойгө менин сурагыма каруу бербей, унчукпай отурды. Онон папирозун учуна жетире тартала, жолдон көзүн албай, куучындап баштады:

— Лиит тушта кижини база тенек ле болуп жат. Арай ла болзо, бажымды жылытып салар эдим. Кош-Агашка једип барала, кошты табыштырып береле, аракыдай бергем. Бир ле билинип келзем, менле кожо иштеп турган Яков Федоровичтин айылында эмтирим. Ол бистин ротада јаан тоомјылу кижини болгон. Јажы да јаан, ченемели де көп. Ого үзеери коммунист.

Ол буурайа берген азу сагалын толгон, мен јаар соок көрүп, бажын јайкап, айтты:

— Бу сен кайттын, Игнат? Не болгон?!

«Сенин не керегин бар» — деп, кыйгырып ийер күүним келди. Је тижимди кезе тиштешип ийдим.

— Мен сени эр кижини деп бодоп жүргем, сен дезе үй де кижиден јажык эмтиринг — деп, Яков Федорович кайдаар да туура көрүп айтты.

Мен тура жүгүрүп, бөрүгүмди ала койдым.

— Слердинг менде керегеер јок!

Ол јаан колын мениг ийиниме салып, гө-
мөн ныкый базып, јакарган аайлу айтты:

— Отур, Игнат.

Мен мойножып болбодым. Ол десе стол-
дыг бир јанына, мениг одожыма отурып
алды:

— «Керегеер јок» деп сен јастыра айт-
тыг... Керегис бар. Шак онынг учун мен сени
бери экелгем, оног башка канавада коно
јадып калар эдинг... Не болгон?

Мен не болгонын булгай-телгей куучындап
бердим.

Яков Федорович ол тушта меге сүрекей
јылу, јакшы сөстөр айдып, јүрүмимди түзөт-
кен эмей. Көмөлөшти база тыг ла берген.
Сүрекей ак санаалу, ару јүректү кижиге бол-
гон эди.

Игнат Матвеевич куучынын токтодып, па-
пирозын чыгарып келеле, тагкылай берди.
Бис Чике-Таманныг боочызы өрө чыгып
брааттыбыс.

— Ол ло јүүлип-каалып јүреле, айылыма
јанып келдим. Эртеңгизинде машинаны ре-
монтко тургузып салдылар. Эдер неме јок, ары-
бери калчып базып јүрдим. Санаам карануй,
јүрегим уур болгон. Нөкөр уулдарга да јолу-
гар күүним келбей турды. Је бир катап ай-
дары јок изү күн болордо, суузап, чек ле чы-
дажып болбой, сыралапка кирип бардым.
Улус мында јык толо эмтир. Тагкынынг, ка-
бактыг, сыранынг текши кингзү јыдына ба-
жым айланды. Көрүш-таныш та уулдар көп
болды. Мен бир кружка сыраны маказырап
ичип алала, экинчи кружканы эрдиме јети-
рип ле келзем, мениг јаныма чала калагы

— Э, жүк ле алты час турбай, карындаш. Ийинге жетире жортып ийели бе?

Мен жөпсинип, бажым кекидим... Күн айасты. Кырлардың баштары бозорып, илеленип көрүнүп келди. Кабинанын көзүнөн эмеш-эмеш ачып ийдим. Серүүн, соок салкын кабинага сыгылып кирди. Уйкум чыкты.

— Онон ары не болды, Игнат Матвеевич? Ол кысла база тушташтаар ба?.. — деп сурадым.

Игнат Матвеевич бир кезек өйгө менин сурагыма каруу бербей, унчукпай отурды. Онон папирозун учуна жетире тартала, жолдон көзүн албай, куучындап баштады:

— Лиит тушта кижини база тенок ле болуп жат. Арай ла болзо, бажымды жылытып салар эдим. Кош-Агашка жедип барала, кошты табыштырып береле, аракыдай бергем. Бир ле билинип келзем, менле кожо иштеп турган Яков Федоровичтин айылында эмтирим. Ол бистин ротанда жаан тоомжулу кижини болгон. Жажы да жаан, ченемели де көп. Ого үзеери коммунист.

Ол буурайа берген азу сагалын толгон, мен жаар соок көрүп, бажын жайкап, айтты:

— Бу сен кайттың, Игнат? Не болгон?!

«Сенин не керегин бар» — деп, кыйгырып ийер күүним келди. Же тижимди кезе тиштешип ийдим.

— Мен сени эр кижини деп бодоп жүргем, сен дезе үй де кижиден жажык эмтиринг — деп, Яков Федорович кайдаар да туура көрүп айтты.

Мен тура жүгүрүп, бөрүгүмди ала койдым.

— Слердин менде керегээр жок!

Ол јаан колын менинг ийиниме салып, гө-
мөн ныкый базып, жакарган аайлу айтты:

— Отур, Игнат.

Мен мойножып болбодым. Ол десе стол-
дыг бир јанына, менинг одожыма отурып
алды:

— «Керегеер јок» деп сен јастыра айт-
тыг... Керегис бар. Шак онын учун мен сени
бери экелгем, оног башка канавада коно
јадып калар эдинг... Не болгон?

Мен не болгонын булгай-телгей куучындап
бердим.

Яков Федорович ол тушта меге сүрекей
јылу, јакшы сөстөр айдып, јүрүмимди түзөт-
кен эмей. Көмөлөшти база тыг ла берген.
Сүрекей ак санаалу, ару јүректү кижиге бол-
гон эди.

Игнат Матвеевич куучынын токтодып, па-
пирозын чыгарып келеле, тагкылай берди.
Бис Чике-Таманныг боочызы өрө чыгып
брааттыбыс.

— Ол ло јүүлип-каалып јүреле, айылыма
јанып келдим. Эртеңгизинде машинаны ре-
монтко тургузып салдылар. Эдер неме јок, ары-
бери калчып базып јүрдим. Санаам карануй,
јүрегим уур болгон. Нөкөр уулдарга да јолу-
гар күүним келбей турды. Је бир катап ай-
дары јок изү күн болордо, суузап, чек ле чы-
дажып болбой, сыралапка кирип бардым.
Улус мында јык толо эмтир. Тагкынынг, ка-
бактынг, сыранынг текши кингзү јыдына ба-
жым айланды. Көрүш-таныш та уулдар көп
болды. Мен бир кружка сыраны маказырап
ичип алала, экинчи кружканы эрдиме јети-
рип ле келзем, менинг јаныма чала калагы

Андрей базып келеле, жардыма колын салыч, талжындап айтты:

— Сени, Игнат, Машенькага таштап ийди бе? Ол кей-кебизин неме деп, мен уулдарга айдып туратам. — Андрей колын жагып, ары болды. Оног кайа да көрбөй айтты: — Же, сени, чодыр жүстү, жаан оосту немени кандый кыс сүүр? Кыстар жараш уулдарды сүүп жат...

— Мен сыраны ичпей, чыга бердим. «Андрейдинг айдары жолду. Мендий немени кандый кыс сүүзин база» деп, жолой сананып брааттым. Көрзөм, меге удур Маша келип жат. Мен ого тушташпаска, жолдыг бир жаны жаар кечип алдым. Же Маша мени көрүп ийеле, кыйгырып ийди:

— Игнат, Игнат Матвеевич!

Мен укпаачы, көрбөөчи кижин болуп базып брааттым. Удабай кийин жанымда онын түрген базыды угулды. Ол меге жаба једижин, јенгимненг ала койып, айтты:

— Игнат Матвеевич, јакшы ба?

Мен оныла јакшылајала. унчукпай базып брааттым. Же мынайда барып јадарга эп јок боло берерде, мен оног ижин-тожыг кандый деп сурадым.

— Александр јанып келди бе? — деп, мен арт учында сурадым.

— Јанып келген, үйиле кожо — деп, Маша төмөн көрүп, тумчугы карталып калган ботинказыла кичинек болчок ташты чарчада тееп айтты. Мен сүүнгениме арай ла болзо кыйгырып ийбедим. Андрейдинг сөстөри санаама кирерде, жүрегим соой берди.

— Слерге уур ба? — деп, мен ол жаар көрбөй сурадым.

Маша бир кезек ойгө унчукпай базып браадала, айтты:

— Жок. Саша чек өскөрип калган. Төрт жылга сакызам да... Же оны незин айдар? Баштап база ачу ла болгон... Эмди кем жок. Мениг санаа-күүним өскө кижиде, же мен Сашага чындык болорго санангам. Эмди айылду-журтту жанып келгенде...

— Санаа-күүнеер жеткен кижигер жараш па? — деп, мен оноң сурадым.

Маша мен жаар кылчайып көрөлө, күлүмзиренип ийди:

— Бойыма жараш ла.

— Бүдүми кандый? Мен оны билер боло-рым ба?

— Слер оны жакшы билереер. Андый чодыр жүстү, жаан тумчукту неме — деп Маша айдала, каткырып ийди...

Эмди бис бала-баркалу, ырысту.

Ийинниг бери жанында жолдыг бир кезек жерлерин туй шуурып салган эмтир. Бис машинадаг чыгып, карды каза бердибис. Жолды арчып алала, Игнат Матвеевич машинага отуруп, ичкери мантадып, айтты:

— Шофёр болуп иштеп баштаганымнаг бери канча кире кар күребедим деп айдар! Ол күреген жолдорды улаштыра салза, Горно-Алтайсктан Кош-Агашка једе берер болор. Шофёрдын ижи күч. Же ондый жылбүлү иш жок. Машина жок болзо, торт ло эриге бердим. Андый, карындаш, андый...

Игнат Матвеевич рульды да эптү, жараш эбирип, керсү күргүл көстөриле жолды лапту аяктап, ичкери учуртып браатты...

КЫС ЛА ТУРНА

Ол орой күскиде, агаштың сары бүрлерин төгүлүп, баштапкы ла кар жаап, суулар шуурмактып тонуп турарда, черүге жүре берген. Жалаңдар да, кырлар да, өзөктөр дө ээн немедий артып калган. Кожонгы оныла кожо жүре берген. Онын учун эмди тал-табыш жок, тымык болды. Меесте койды эмди өскө кижин кабырып жат. Ол бойынын кожоңгын өскө кижиге учурлап жат... Онын кожоңгы да башка. Ол жүректи жылытпай да, оорытпай да, сүүндирбей де жат...

Тана көнөктөрин карызына илип алала, койлоп жүргөн Жажнайдын кожоңгын тыгдап, кыр жаар санааркап калган көрүп турды. Же бу кожоңдо ол керегинде айдылбай жат ине...

— Тана, бу сен кырда нени көрүп ийдин, ай, ай!

— Эй, Чөбчөй, калак, Жажнайды таппай калдың, хи-хи-хи!

— Хи-хи, ха-ха! — дежип, Танадый ок ак халатту, ак бөрүктү кыстар турадагы чыгып

келеле, каткырышты. Оноң олор узун ак двор јаар көнөктөри кангыражып, каткылары жаңгыражып, базып ийдилер. Тана олорго кожулып, тилгерек кыстың жіткезине араай тажып ийди. Оноң та нени де айдарда, бир уунда өрө учуп чыккан кушкаштар чылап, омок каткы жір эдип калды...

Былыр он классты божодоло, сегис кижиколхозко иштеерге келген эди. Көп кыстар болгон. Олор ончозы Олөтниниң фермазына иштеп баргандар. Уулдар дезе туш башка барган. Жаңыс ла Күндүчи Олөтниниң кырларына кой кабырып келген. Азыйда, школда үренер тушта, олор эмештен најылажып, кожо кожондоп, пьесаларда туружып, эгирде киного баргылап туратан. Же колхозко келген соңында, Күндүчиниң жараш, коо кожоңы колхозтын кичинек эски клубында жагырап, кырларда коолоп турар болгон. Ол бойыныг кожонгыла, омок кылык-жаңгыла Тананыг жүрегин олжолоп алган. Же санаа-күүни жеткени керегинде айдарга сүрекей күч неме пне. Анчадала кыс кижик бойы озолоп канайып айдар? Уул оныг санаа-күүни биллип, оны электезе, эмезе чек таштап ийзе, ол тушта канайдар? Же черүге атанар күн эгирде Күндүчи ого сок жаңыс сөс айткан:

— Сакы!

Тана дезе нени де айдып болбой, жаңыс ла кап-кара көстөриниң жажы мөлтүрөп, бажын кеккип, бойыныг јымжак јылу колдорыла оныг кату, изү колдорын кезе тудуп, унчукпай турган. Же олор экү бойы-бойына карузыжып, эптү најылажып жүргенин Тананыг үүре-желелери сезип салган эмей. Жаңыс ла

Жажнайдыг мыны билер, угар күүни жок болгон. Күндүчи черүге жүре ле берерде, ол онын ордына иштеерге суранган. Же онын жажытту санаа-күүнин кем билетен эди база. Сок жагыс Чөөчөй сезип турган болзо болор. Ненин учун дезе, олар экү најылар болгон.

Кыстар да, уулдар да Жажнайды бери Чөөчөйгө болуп келген болор дежип санагылап жат. Мынызы чек жастыра ине. Чикезин айтса, Жажнайдыг жүреги бу кыс керегинде кичинек те оорыбай жат...

Жас... Эрте жас. Март айдын айас күндери турды. Меестер, жалагдар карантылай берди. Күннинг жылу чогына кобы-жиктинг, арканын кары кайылып, коолдорды, колосколорды төмөн суучактар коркырап ага берди. Жас келгенде эмезе орой күс жеткенде, Жажнайдыг жүреги жайнулу сыстап, оорып турар болды. Эрте жаста онын жүреги энчикпей, неин де сакыйт. Орой күскиде ончозы ононг ырап жүре бергендиг билдирет... Койлор меести эдектей амыр отоп жүрдилер. Олордын сайгактып мантаар күүни жок болды. Жажнай кычырып жүрген бичигин койынына сугуп ала-ла, элбек састын ла чичкечек аралдыг ол жанында чанкыр кырлардын ышту баштарын ажыктап, санааркап калган унчукпай отурды. Кече ле Күндүчиденг Танага письмо келген. Оны, Жажнайды, черүге алган болзо кайдар. Ол ыраактанг кыстарга письмо бичинир эди. Письмо ажыра бойынын күүнин де айдарга женил ине. Же военкоматта оны черүге аларынан мойноп ийгендер.

— Адаг жууда өлгөн, эненг дезе карган, оны кем көрөр, кем кичеер, — деп буурыл

башту майор айткан. — Керек боло берзең, тўңей ле атандырып ийерибис. Санааркаба!

Жажнайдыг бўгўн кожондоор до кўўни келбей турды. «Ого ўзеери оның кожонгын кем тыгдаар. Ол тўңей ле качанныг качан да Кўндўчи чилеп кожондоп болбос, Кўндўчи чилеп жүрўп болбос... Андый болзо, бу тўрўл кырларды, јаландарды, чаңкыр тайгаларды таштап, кайдаар-кайдаар жүре берзе кайдар? Ол тушта жүрекке јенгил болор болор бо? Ол ундылып калар болор бо? Нениг учун эрте јаста жүреги эригип, нени энчикпей сананат? Јок, жүрўмди јангыдан баштаар керек. Бу јерден ырап барар керек. Кой кабырып, кой чыйтып базып жүргенче, кандый бир јаан стройкага не барбас. Анда албаданып иштеп, ат-нереге не јединбес — деп, Јажнай јаскы кўнниг јылузына мылырап, кўстўри карануйтып, сананды. — Эртең ле правлениеге барып, айдып саларым. Кандый бир комсомольский стройкага барадым деп айдадым. Комсомол до мени тутпас болбой... Акыр, бўгўн энгирдемыны очозын группорг Танага айдар туру. Мен иштег качып брааткан эмезим. Мен иштингу уурына барарга кўўнзеп јадым ине».

Туку тўмўн, аралдыг јаказында, ақ јаланда, уйлар отоп жүрди. Олордыг јанында карган Қажыкчы калпыйтып јортып жүрет. Узун ак двордыг јанында кыстардыг шаңжажып куучындашканы, уйлар ўлўндўп, ўтўк тартып, ары-бери жүгўрўшкени, јангы тураныг кайык эжиги кыырап јабылганы угулат.

Јастыг шак ла мындый ўйинде, кар шўлўреп кайылып, канаваларга суу толуп, бўрк јок теректер кўнге јылынгылап, сўўнгилеп ту-

дар тушта, городтың кургак тротуарыла ба-
зып жүретени, кайдаар да ыраак-ыраак сала
берер жүүни келип туратаны санаазына кир-
ди. Ол тушта, школды таштап ийеле, ол арай
ла болзо тенип-тегжип жүре бербеген эди.
Онын эг жуук нөкөри Сашка Бешпеков школ-
дон качала, геолого-разведочный экспедиция-
га барып кирген. Бир жыл болгон кийининде
ол чыт этире кийинип алган, колында часту,
карманында толтыра акчалу келген эмей. Ол
күн олор экү бир шил аракы садып ичкен.

— Бис эмди балдар эмес, эр улус инебис
— деп, Сашка каткырып, Жажнайды эзиртерге
көкүдип, айткан. — Сен удабас он классты бо-
жодып жадын, а мен дезе таг алдынаг жүрүп,
иштеп жадым.

Энгирде олор интернаттың кату ла тапчы
орынында койдоныжып уйуктагандар. Ол
тушта Саша үй улус керегинде, бош кылыкту
кыстар керегинде куучындаган эди. Үй улус-
ты биллип алганына ол оморкоп туратан. Оны
эш неме билбес тенегеш эмтиринг деп ангы-
ган. Же ого удурал ол, Жажнай, база нени ай-
дар? Нени айдарын ол эмди де билбес. Үй
кижи ого эмдиге жетире жажыт болды... Кы-
лык-жангы јобош, төп болгон учун ол кыстарла
омок-јимек куучындажып болбойтон. Же мы-
нызы онын жүк ле тыш бүдүми ине. Улус оны
база жагыс ла тыш бүдүми ажыра билер. Же
оның көксинде, жүрегинде кандый көрмөстөр
кыймыражып, кандый санаалар кайнажып
турганын кем де билбес. Кем де билбес!..

...Бу ла күн энгирде Жажнай ырап-тенип
барарга турган деген табыш Олөтининг фер-
мазында јайыла берди. Мындый солун уккан

кыстардын көп сабазы айдары жок атыйлангылап, Жажнайды жип ийгедий турдылар. Талтабышка жагыс ла Чөөчөй киришпейт. Ол бу керектин чын шылтагын сезип ийген ошкош. Ол нени де айтпай, көзүңкүтүн жагында көктөнүп отурды. Тана дезе, туранын ичиле ары-бери базып, өкпөөрүп айдып турды:

— Комсомол бисти бери ары-бери телчинин, тенизин деп ийген эмес, бисти мында иштезин деп ийген. А бис кайда керектү болуп турганысты ол, байла, бистен артык билер. Жок, кыстар, бу Жажнайдын кылыгын биз группанын жуунында шүүжип көрөр учурлу. Торлоонун балдары чылап тогус башка база берзебис, не болор? Ончобыс ла ат-нерелү керек эдерге Алтайдаг тенни баратаныс па? Ол тушта мында ишти кем эдетен? Алтан-жетен жашту каргандар эдетен бе? Баш болзын, олар бисти үредип, чыдадып алар деп, көңкөрө жыгылганча иштеген ине! Мыны бистин кемибис билбес!

Кыстардын чырайлары соок ло бүрүңкий болды. Најылыкты, нөкөрликти бузарга турган кижини, ол кижини бе? Андый кижини жагыс ла кыйа көрөр керек.

— Жажнайды мындый деп кем бодогон? Лобош, төп уул дежип, бис оны ончобыс тооп ло сүүп жүретенис — деп, калын сары чачту, кап-кара көстү, тегерик чырайлу Жергелей, өөркөгөнине оозын содойтып, кородоп айтты. — Көрзөн оны, жылу көлдө балык бар, жымжайганда кылык бар.

— Бойун кышкыда фермадан арай ла болзо качпадын ине! — деп, Чөөчөй Жергелей жаар көрбөй дө айтты.

— Мен жастыргам, мыны кичинек те жажырбай жадым. Ого үзеери, мен жастырамды түзедип салгам. Эмди мени коомой иштеп туру деп кем де айтпас. А сен бойыңның Жажнайыңды корый алба! Ол түңей ле... — деп, айдып жүреле, Жергелей туктурулып калды. Ончо кыстар ол жаар соок көрүп отурдылар. Кенетийин тураның ичинде ың-шың боло берди. Кыстардың кажызына ла жагыс ла жүрегиниң сокконы угулат. Же мынайда отура-га сүрекей күч болгон. Оныг учун Тана араай айтты:

— Же, өөркөшпөйли, кыстар. Бу керекти эртен энирде шүүжип көрөрис. Бистинг уулдарды база айттырып келер керек. Олордың сөзинен Жажнай чыкпас болор деп бодоп турум. Мен бүгүн оныла жазап куучындашпай, тургуза ла атыйланып, арбанып чыккам. Мында мениг буруум база бар. Жазап куучындашкан болзом, керекти эки бойыс аайлап алар эдис. — Тана кыстардың чырайларын ажыктап, күлүмзиренди. — Же не кунуктаар, көөркийлер? Тышкары баралдар. Сүрекей жылу энир. Сен, Чөөчөй, бир эмеш ойноп ийетен болзон кайдадың. Бис күүнис жеткенче кожондожып алар эдис.

Бу сөстөрдөң кыстардың чырайлары жарый берди. Олор изү калаш ла кайнаткан сүт жытанып турган жылу турадан чуркуражып чыктылар. Тураның ичинде кыстардың ару ла ак орындары артып калды...

Чөөчөй кирнестениң тепкижине такталанып, баянның курларын жардына ла карызына кийип, быжыраш кара чачту кичинек бажың омок серпип ийеле, чичкечек, узун сабарла-

рыла баяннын ак таналарын тызырадып, «Оттор» — деген орус кожоннын мотивин ойной берди. Оны эбире жылу арчуулдарын эмезе фуфайкаларын жабынган кыстар чук отурдылар. Кенетийин тымык ла јымжак энгирди бузуп, унчукпай уйкузырап турган кырларды, агаштарды ойгозып, јараш кожон јынгырап, коолой берди. Кыстар кожон ажыра бойларынын амадуларын, санаа-күүндерин акту жүректеринен айдып турдылар. Олордын кожонын тындап тургандый кырлар энчейинжип, жылдыстар јажытту мызылдажып тургулайт. Меестин эдегинде койдын кошары чөйбөйип, карарат. Онын јанында турган јиит уулдың чын сагыжын бу кыстардың кемизи билетен эди база. Сок јангыс Чөөчөй сезип турган болордон башка. Ол Бүгүн сүрекеј јакшы ойноп турды. Кожонды ээчий јангы кожон чөйилет.

Јажнай чеденге јөлөнип, жылу ла койу карануиды өткүре көрөргө ченежип тургандый, карануиды кезе ширтеп турды. Кыстардың кожоны оны эзиртип, бажын айландырып, жүрегин чымылдадып турды. Бу кожондор оны бирде кайдаар да ийбеске олјолоп тургандый, бирде оны ыраак ла јарты јок талага јажын чакка үйдежип, јакшылажып тургандый болды. Јажнай санааркап ла кунугып калган турды. Кыстар оны эмди кыйа көрөр. Тенибер-тенжимер неме дежер. Тана ол јаар керек дезе көрбөс тә! Је канайдар база. Салым андый туру деп, Јажнай јастыг ару ла эмеш чыкту кейин тынып, бу телекейде сок ло јангыскан артып калгандый, теренг үшкүрди. «Уулдар мында болгон болзо кайлат. Күүн

жеткенче куучындажып алар эдим. Олор мени ондоор учурлу...»

... Жуунда Жажнайдыг кенетийин өчөжи ле кедери тутты. Ол толукта тунгзуйинп калган, ун де жок отурды. Нөкөрлөрининг де, кыстардыг да айтканын ол кулактыг кырыла да укпай тургандый болды. Онын эн жуук нөкөрлөрининг бирүзи, колхозтын комсомольский организациязынын качызы Вася Эрмеков, жуунда турушкан он эки кижини ончозы куучындап божогон кийининде, өрө туруп, кандый да жажытту күлүмзиренишле күлүмзиренип, токунаалу дуниле айтты:

— Жажнай бисти таштап барбас деп, мени женип турум. Ол алдамы, кей-кебизин уул эмес. Бис Жажнайды ончобус жакшы билерис. Ол нөкөрлөрин качан да түбекте, уур айалгада артыспайтан. Эмди де артыспас. Бүгүн онынг эмеш өчөш, кедер кылыгы туткан ошкош. Же кылыгы жок кижини жок ине. Жагыс ла Жажнай нөкөрлөрининг акту күүндерин, ого чын жолды көргүскилеп турганын билип алатан болзо, жакшы болор эди. Андый ба, нөкөрлөр?

— Андый, андый. Чып-чын айттын! — дедип, эбире отурган ончо уулдар, кыстар жиркирежип чыктылар. — Бис Жажнайга база женип жадыс. — Онон ончолоры Жажнай жаар көрдилер. Онызы өрө көрөриненг уйалды.

— Же, уулдар, кыстар, менин база айдатан сөзим бар — деп, Вася куучынын онон ары уулалтты. — Бистинг иште, бистинг жерде ат-нерелү керек эдип болбозын деген шүүлте көк төгүн шүүлте болуп жат. Ат-нерелү керекти бу иште, бу жерде эдер ончо аргалар бар.

Јажнайга да, биске ончобыска да иш једер... Мен бодозом, јангыс ла бистинг ишти јангырта төзөөр керек. Олөтининг фермазында коммунистический иштинг бригадазынынг ат-нерезин аданары учун тартыжып турган бригада төзөөр керек...

Бу сурак аайынча куучын ойто ло кайнап чыкты. Кыстар бу шүүлтени бир күүн-санаалу жараттылар. Јажнайды чек ундып салдылар. Је Тана, олордын ортозынан тура жүгүрүп, сурады:

— Уулдар нени сананып јат? Айса олор керектинг тууразында артып каларга турган ба? Бу уятту неме болор эмес пе?

— А бисти артарга туру деп, сеге кем айтты? Бу кыстар сан башка улус. Неме ле болзо, бис-бис дежип, кедендежип келер — деп, тракторист Учур айтты. — Бистинг кажыбыс ла таң алдынан тартыжар аргалу. Коммунистический иштинг мергендүчизи деп ат-нере аданары учун тартыжарга јараар эмес пе?

— Је сен мактанбазан, уул, — деп, Николай Чибиеков, чичкечек үниле кыгырап, айтты. — Озо баштап мыны ончо јанынап шүүп көрөр керек.

— Бу Колянынг коркунчагы торт ло койон ошкош — деп, Учур унчукты. — Јарт суракты незин шүүжетен? — Ол кайдаар да туура көрди. Оноң ойто ло төмөн көрүп айтты: — Јаштаң ала бюрократ болорго јараар ба?

Кыстар, уулдар јиркирежип каткырыштылар. Вася маңдайына тўжўп келген кара чачын тескери сыймап, сыкык кара көстөри чек јумулганча күлүмзиренип, Јажнайдан сурады:

— Сен нени айдарың, Жажнай?

— Нени де айтпазым, — Жажнай бажын там бөкөйтүп ийди.

Кыстардын ла јинттердин сүүнчилү чырайлары соой түшти. Олордын бир кезегин Жажнай јаар көрбөй, туура көрдилер.

— Сен, Жажнай, жазап сананып көр. Сенниг нөкөрлөриг сенен эм тура чөкөбөй јат — деп, Вася айтты. Оног кыстардын ла уулдардын кунуга берген чырайларын ајктап, күлүмзиренди. — Не кунуктаар, најылар? Алдырбас. Жажнай бойы таң алдынаг сананып көрзин... Ого онын бойынынг уйады јаргычы болгой... Је эмди коммунистический иштиг бригаданынынг ат-нерезин аданары учун тартыжатан бригада төзөөри аайынча јөп чыгарып алалдар. Кемде сөс бар?

Јуун орой түнде божоды. Уулдар јана бердилер. Жажнай эжикти кајырт этире јаап, карануйда јылыйып калды. Онын санаазы бу түн ошкош карануй, јүреги бу турган туу ошкош уур болды.

Кыстар узак уйуктап болбой јаттылар.

— Эмди бис јүрүмди јаныдаг јүрер, ишти сүрекеј јакшы бүдүрер учурлу. Эмди бис тегин ле ферманын ишчилери эмезибис. Бис коммунистический иштиг ат-нерезин аданары учун тартыжып турган бригада болорыс — деп, Јергелей айтты.

* * *

Апрельдин јылу ла јаашту, јут күндеринде Олөтининг сазына, кичинек тегерик көличектерине түндүк јаар учуп брааткан суугуштар, анырлар толо берди. Јараш үндү тур-

налар база једип келдилер. Олор бойының ачу кыйгыларын чөйиң ары-бери шайрайтып, базып жүргүлейт. Агырлардын анкылдажы, суугуштардын крактажы јаскы кейге толуп, агаштарга, кайа таштарга жаңыланып турды. Өйлө жарыжып келгендий, көк өдөң табышту тыдырап өзүп јатты. Је јастың сүүнчизиниң ортозында сок жаңыскан артып калган турнаның ачу акшыганы, комудалду кыйгырганы жүректи ачыдып турды.

— Бу турна јылдың ла мында јайлап, бойының эжин јылыйткан јерден чек ырабай јат — деп, Кажыкчы өбөгөн Танага айтты. Олор көктинг јыдын алып ийеле, чек токтобой барган уйларды жүк арайдан токунадып, чук јууп алала, амырап отурдылар.

— Оның бирүзин кандый эдү өлтүрген? — деп, Тана, Кажыкчының карчык кара чырайын ајыктап, сурады. — Сагышту, жүректү кижн көөркийди өлтүрер бе?

— Јердин үстүнде кандый ла улус бар ине, экем, — деп, Кажыкчы айтты. — Андый неме-лер турнадан болгой, кижини де карамдабас. Олорго агару, байлу неме јер үстүнде бар ба? Јок, јок. — Ол отоп жүрген уйларды ајыктап отурды. Оның көстөрүн эбире тоозы јок кичинек чырыштар тартыла берди. Айдып отурган куучынын ол ундып салгандый болды. Је карган улустың жаңы ондый ине. Олор куучын айтканда, качан да мендебес, куучынды учына јетире айтпаганча токтобос. Тана карганның солун куучынын угарга, оның оозы јаар суракту көрди. Је Кажыкчы нени де сананып отурды. Онон јиткезин тырмап ийеле, туура шыйт этире чыкырып айтты:

— Уч жыл мынан кайра бистиң јерге кайдан да бир жыдымар неме келген. Оны јалданып иштеп јүрген, узун куйрукту акча сүүген неме дешкен ошкош эди. Мылтыгының чеченин ченеп, амыр ла јүрген кушты таңма алдамыла адып салган. Је оног нени аларын?

— Сан башка куш — деп, Тана унчукты. — Эш нөкөрине ол кандый кару, кандый чындык болуп јат...

— Эр кижиге болзо, айылду болуп калар эди, үй кижиге болзо, өскө кижиге јүре берер эди — деп, Кажыкчы өбөгөн айтты. — Је бу куш кижиден артык. Алтай улус мыны агару куш деп оның учун айдатан болбой.

Јаңы өлөгнниң јараш, тидү жыды јытанат. Суулар коолдорынан ажынгылап, күркүреп агып јаттылар. Өркө ичөөниниң оозында, казык чылап, содойып, шартылдап отурат. Јаскы күн булуттардыг ары јанынан чыгып келеле, јерди, агаш-ташты, тынар тындуны эрке јылыдып ийет. Оног оны ойто ло јанмырдыг калыг булуды бөктөп ийет. Эбире ончо неме өчөмик ле кунукчыл боло берет...

... Тана јангы-јангы ла чыгып клееткен сары чечектердин ортозыла элбек јаланды кечире коолодо кожондоп, ферма јаар базып клеетти. Бүгүн оның санаазы, чаңкыр тегериниң түбинде јылып јүрген кичинек ак булудычак ошкош, јенил ле ару болгон. Ферма сүт саары јанынан ончо фермаларды акалап чыккан. Кыстар да айлык пландарын ажыра бүдүрген. Керек бу аайынча барза, кыстар чырмайып иштезе, Өлөтниниң фермазына коммунистический иштиң бригадазының ат-нерезин де адаардан айабас. Ого үзеери Күндүчиден

сўрекей јакшынак письмо келген. Ол удабас отпуссага јанарым деп бичиген. Ол кўн капшаай келетен болзо кайдат. Тоолу кўндер бажында агаштын бўри јайылып, аркалар, јаландар алтын чечектерле бўркеле берер. Кол колдон тудужып алып, ол чечектердин ортозыла кожондоп базып јўрген кижиде! Тананын јўреги мындый санаалардаг ла амадулардаг јарыла бергедий сыстап турды. Ол кожондын ўспей, турага кире јўгўрип келди. Онын колында јангы-јангы ла јайыларга клееткен чечектер болды. Ол бойы да јангы јарылган чейне деп чечектий јараш ла ару болды. Онын мўлтўрешкен кап-кара кўстори ырысту суркурап, бастыра бойы ырысла јарып турды. Туранын ичи ого ненин де учун ўчўмик ле карагуй немедий кўрўнди. Тана кожондын токтодып, кыстардын бўрўнгий чырайларын кайкап ажыктады. Ол озо баштап кыстар керешкен, ўўркўшкўн туру деп сананды. Је Јергелейдин јашка кызарып калган кўсторин, ары кўрўп отурган Чўўчўйдин селендежип, тыркырап турган ийиндерин кўрўп ийеле, качдый да коркушту тўбек болгондын сезип, јўреги шимирт эдип, бастыра бойы соой берди. Ол ичкери атпас эдип, Јергелейдин колынан ала койды.

— Не болгон, кыстар?! Не болгон? — деп, кенетийин чек туна берген ўниле сурады.

Је ого кем де каруу бербеди. Јангыс ла Јергелейдин эриндери тыркыражып, кўзинин јажы јаактарын тўмўн ага берди. Ол эки колыла јўзин туй тудуп, ўксўп-ўксўп ыйлай берди. Тана јўгўрип барала, Чўўчўйдин ийининен тартып, јайнап сурады:

— Не болгон, көөркийим?!

Чөөчөй ый өткүрө туктурылып айтты:

— К-күн-дүчи жок... Ж-жок.

Тананын чырайы тостый кугара берди. Ол унчукпай бир эмеш турала, кенетийин ачу, тунгак үниле кыйгырып ийди:

— Төгүн! Төгүн! Андый немени слерге кем айтты?!

— Чын, көөркийим, чын! Частьтаң телеграмма келген — деп, Жергелей өксөп айтты. Оног ойто ло огурып, ыйлай берди.

— Жазап айт, не болгон, оны кем өлтүргөн? — деп, Тана токунаалу үниле айтты. Онын чырайы тостый куу болды. Мыны угуп, кыстар да ыйлашпай бардылар. Жергелей ыйын жүк арайдаг токтодып, туктурылып, айтты:

— Гранды к-корулап турала, өштүлөргө өлтүрткен деп бичип салган. Оног артык не-не де ж-жок!

Тана нени де айтпай, эзирик немедий таралжып, турадаг чыга берди. Жергелей онын кийининег барарга, тура жүгүрди, же кыстар оны божотподы.

— Бойсын. Сен ого түңгөй ле болужып болбозың.

Тана ферманын үсти жанындагы ак жалаңга jedип барала, жаңы чыгып клееткен чечектердин, көк өлөңнунг үстүне көңкөрө жыгылып, өксөп-өксөп ыйлай берди. Ол күн ашканча ыйлап жатты. Көстөри кызарып, тиржее тижий берди. Ол бир ле көрзө, күн ажа берген эмитир. Жергелей онын жардынаг тартып, араай шымыранып турды:

— Ыйлаба, Танам, ыйлаба. Жер чыкту, соокко өдөринг, жаналы, жаналы, үүречегим.

— Өтсө өткөй, кайдалык — деп, Тана үни тыркырап айтты. — Ак жарыкта жүрер күүним жок. — Ол ойто ло ыйлай берди. Же Жергелей оны мекелеп жадып, жүк арайдаг өрө тургусты. Саста эжи жок жагыскан турна кунукчылду кыйгырып, жылайтып салган эжин жайнаганду кычырып турды. Же онын жараш ла комудалду үнине каруу берилген үн угулбайт. Тана турнанын калагын тыгдап, көзинин жажы ойто ло табырап, төгүлө берди.

* * *

Агаштын жажыл бүри элбиреп жайылып, аркада күүктер жыгкылдада эдип, өлөң узундап өзүп, жүзүн-базын өңдү чечектер жаландарды бүркеп, жылу жай кырлардын ары жанынан жедип келер тушта, Өлөттинин фермазы Кара-Жүректеги жайлузы жаар көчүп ийди. Кыштуда өлөң койылып өзөр, курч чалгылар удабас мында бойларынын кожондорун баштаар. Күскиде дезе мында теңкейишкен обоолор турар. Тал-табышту ферма көчүп жүрө берерде, Өлөти өзөктүн ичи ээн немедий ың-шың артып калды. Кырды керий отоп жүретен сүттүй ак койлор до жок болды. Олорды жинт койчы айдап, тайганын серүүн таскылдары жаар көчө берген.

Өзөкти жагыс ла турналардын эртен-энгир жараш кожондоры ойгозот. Сок жагыскан артып калган турнанын ачу кыйгызы бийик кырларга, агаштарга жагыланып турат. Теңериде быыраш ак булуттар түниле амырап, уйуктап алала, таң эртен чирей тебинип керилгилеп, табыш жок эстегилеп, араай жылыжып, арсыл-корсыл тайгалар ажыра жажын-

гылай берет. Ак јаланнын алтын чечектери-
не адарулар селбектенгилеп, амтанду ажын
јуугылап, күнүреде кожоңдожып жүргүлейт.

Тана тайганын серүүн, ару сынына чыгып
барала, сыны серип, уур санаалардан эмеш-
тен айрылып, чырайы жарый берди. Ол бу
күндерде сүрекей көп иштеген. Кыштудан
жайлуга бүткүл ферманы көчүрөтени жеңил иш
эмес ине. Ого үзеери тайга јаар абра барып
болор эмес, ончо немени аттарга коштоорго
келишкен. Старший уй саачы Јелечи ого кал-
ганчы өйлөрдө санааркап отуарга кичинек
те өй бербей, сүре ле иштеди турды. Уур
санаалардан айрыларга жагыс ла иш болу-
жатанын ол јакшы билетен. Бир тушта Јеле-
чи де јиит, јараш келин болгон эди. Је онын
ырызын јуу-чак алып барды. Өбөгөни өлгөни
керегинде бичик келерде, Јелечиге кунугып,
ыйлап отуарга бош өй јок болгон. Ол кере
түжүне көңкөрө јыгылганча иштейле, энирде
ыйлап јадала, уйуктап калатан. Онон эртен
тура ойто ло амыры јок иш. Иш оны коркуш-
ту санааркаштан, карыгыштан айрыган
эмей...

Тана ол коркушту табыштын кийининде
кем ле де куучындашпай, жагысқан басып, иш-
ти темиккени ле аайынча эдип жүрген. Је Јеле-
чи мыны чыдажып көрүп болбогон. Ол кыс-
тарды јаза-быза көмөлөп, Танага кичинек те
килебей, силке-малка тартып, адылып, жай-
луга көчөр алдында эдетен ишти јаан тебүлү
баштап ийген.

— Түлтүйишпей, омок-јимек иштегиле! —
деп, ол кыстарга айткан. — Ыйла, үшкүришле
ого түңгей ле болужып болбозың!

— Казыр кадыт... — деп, Јергелей шымыранган. — Тана ал-санаага тўжўп, ыйлап јат, а ол дезе оны иште-иште деп кѳмѳлѳп јат.

— Јелечи нени эдерин сенег артык билер, ол шыраны, килинчекти бис экўден јўс катап кѳп кѳргѳн — деп, Чѳѳчѳй ол јаар кылагдап кѳрўп айткан. — Сен тегин јерге шыркыраба, шыпылдаба!

Амыр јок иш чындап та айдары јок јаан болужын јетирген. Тана кере тўжине арыганча иштейле, энирде бут та теппей уйуктап калар болгон. Онын чырайы да јарып келген. Кыстар двордын ичин арутап, черетеп, дезинфекция эдип, араайынан кожондожып турар боло бергендер. Тайга јаар кѳчѳр кўн фермада кыстардын каткызы да, кожоңы да кѳйлѳп чыккан. Кыстар энирде ончозы деремне јаар айылдарына јангандар. Јайлуга кѳчѳрдѳн озо ончо керектў немелерди алып алар керек болгон. Олор кожон-комутла деремнеге једип баргандар. Јолдо јангыс ла Тана кожондобогон. Ол кожонды тыгдап брааткан. Качан кыстар деремнеге јууктап келеле, кожондорын токтодып ийерде, ол улу тынып айткан:

— Кўндўчи чилеп, эмди кем де кожондон болбос.

Сўттий айдын тўн турган, кыстардын кунугар, ыйлаар кўўндери јок болгон. Олордын ортозынан кем де омок ўниле айткан:

— Кожондойлы, кыстар! Олѳтниниң фермазынын кыстары келип јат деп, ончо улус билзин! Јергелей, башта.

— Нени баштайын?

— «Шонкорымды».

— Лок, «Ак кайыңды».

— «Шонкорымды», «Шонкорымды».

Жергелей коо, жараш үниле кожоңды араай баштаган. Кыстар ого кенетийин жөмөжип, кожоңды бийик көдүрип чыккандар. Кожоң кырлардын бажына, көк-чанкыр тегериге учуп чыккан. Айдыг түнде араайын үргүлөп турган агаштар, кырлар кожоңго ойгонып, кожоңнын жаңылтазын жыгырадып, жыгырадып турган.

— Өлөтинин фермазы келип жат — дежиң, деремнеде улус айдышкан. Бойдог уулдар дезе клубтыг жаны жаар мендеген. Кем де чурананы чөйө тартып, ойной берген...

... Тайганын өлөги быжыл сүрекей койу ла узун болды. Кезик жерлерде ол атту кижинин бажынан да ажа берип турат. Балтырганнан, күмелиден, жүзүн-жүүр сүттү өлөңдөрдөн тойо отоп алган уйлар айдары жок сүтенгилеп, эмчектери сырбайышып, саамчып калган жаңгылап келет. Олорды саарга кыстардын сабарлары талып, арып турат. Ого үзеери кажы ла кижиге он сегис—он тогус уйдан саарга келижип турды. Жергелей ле Маша өлөң ижинин бригадазына иштеерге жүргүлөй берген, олордын саагаң уйларын уй саачы кыстарга үлештирерге келишкен. Көп сүттү сепараторло толгойтоны, оноң саржу эдетени база сүрекей күч неме болды. Бу ишти Желечи бойы башкарып турды... Жайлуда сарзунуң ла жыдыган жайынтынын жыды жытанат. Серүүн салкын согуп, байбак мөштөрдиг ле чибилердин баштарың ары-бери жайкап турат. Таң эрте туруп, уй саап, ары-бери жүгүрүшке арыган-чылаган кыстар, тойо ажан-

гылап алала, байбак мөштинг серүүн көлөт-көзине жадып, үргүлөп уйуктай бердилер. Жайлуда тымык ла ын-шың болуп калды. Одорлой берген уйлардын, бозулардын мөөрөшкөнни там ла там ырап, арт учында жылыйып калды. Ак колду, желбер кара тайгыл тоскуурдагы толтыра простакты узун кызыл тилиле шалтылдада жалап ичеле, ичи сыстай берерде. тоскуурдын жанына сунаадап жада берди. Жаңыс ла алты толукту агаш айылдын ичинде сепаратордын алыс күнүрегени угулат.

Айылдын ичи карагуй болды. Салкын түнүкке кептей согуп, чаңкыр ышты жайып турды. Тана табельге бүгүн кем канча кире сүт сааганын бичип отурды. Очокто жаан күлөр казан турды. Онын түбин кызыл жалбыш жалап, оны кучактай аларга тургандый албаданып турды. Ачу чегенниг ле сүттин жыды жытанат. Желечи ак халадынын эдегиле жүзинин терин арчып, жүргүл көстөриле сүмелү күлүмзиренип, айтты.

— Бу простакты — актыг суузын жыдытканча, аракы азып, аарчы-курут этсе жайдар, кыстар? Бисти аракы асты деп, кем бурулайтан, а?

— Жарабас неме болбой — деп, Тана бажын өрө көдүрбей, араай айтты.

— Аракызын албаган бојоныг куруды, аарчызы коркушту ачу болотон эмей, экем, — деп. Желечи айтты. — Оны азала, аракызын төгүп ийгейис — деп, ол Тана жаар суракту көрди.

— Ол тушта, кујурзаган койлор чылап, аракызактар бого жеткилеп келеле, аракы төжкөн жерди кемиргилеп жаткылай берер эмей — деп, батпанак сынду, тегерик күрөң

чырайлу, тилгерек Кума айда салды. Тана ла Желечи каткырдылар.

— Онызы чын, мыны этсе, билдиртпестенг эдер керек — деп, Желечи айтты. Ол аракыны бойы да эмештенг ууртап ийетен кижил болгон. Онын учун торт ло ичи энчикпей тура берген ошкош. Азыйда аракы азары жайым тушта амзаарга амтажып калган болбой кайтсын...

— Аракы азарга жарабас, эжебис, — деп, Тана Желечи жаар токунаалу көрүп, араай айтты. — Уйат. Коммунистический бригаданын ат-нерезин адангры учун тартыжып жадыбыс ине. Ого коштой аракыда ненин жакшызы бар? Слер меге ачынбагар, эжебис.

— Онызы андый ла — деп, Желечи улу тынды. — Ачынып, база незин ачынайын. Айдары болду, билип жадым. Же жагыс ла ичим энчигип болбой туру, кыстар.

Тышкары тайгылдыг ыркыранганы ла атту кижил тидиреде магтадып келгени угулды. Кума айылданг аткан октый чыга конды. Тышкары кыстардыг пал-табыжы тыгый берди. Оног анча-мынча болбой, айылга Жажнай кирди. Кыстар оны ээчий кирдилер. Озөктөнг келген кижил кандый солун-собур экелбес? Жажнай Танала, Желечиле колдонг тудужып эзендежеле, колында тудунып алган кара саквожынаг газеттер, журналдар ла бичиктер чыгарып келди. Ол оттыг жанында болчоктыг үстүне такталанып, карманынаг папирозын чыгарып, танкылай берди. Кыстар мыны көрүп, каткырыштылар:

— Бу сен качан танкычы болуп калганг?

— Папирозы оозында...

— Хе-хе, танкылап отурган бүдүжин!

— Жажнай, мыны ары кедери чач!

— Эртен-энгир томонок деп шилемир өлтүрерге жеткен — деп, Жажнай жобош ло табылу үниле айтты. Онын чырайы да, көрүжи де токунаалу болды. Онынгуулчак кебери жылыып калганын кыстар ончозы сезип ийдилер. Ол олордын алдына кемзинбей де, төмөн дө көрбөй, үни де тунгактыбай, ачык-жарык ла омок, төп отурды. Торт ло эр кемине жеткен бойдонгуулдын бойы. Тоолу айлардыг туркунына кижиге бза мынайып кубулатан туру. Чөбчөй оны торт ло таныбай тургандый кайкап, көрүп отурды. Кыстар да унчугушпай бардылар. Олор пазеттерди жайа тарткылап, бичиктерди блаашкылап, үйдег бирден-экиден чыккылай берди. Тана санааркап, кайдаар да, эжиктин бажында жырткык жаар көрүп отурды. «Санаазына Күндүчи кирип келген болбой кайтсын. Бери кирбейтен немени» — деп, Жажнай бойында сананды. Же акту жүреги бери амадап келгенин, керек десе жагы кийим кийинип, жагы ла өзүп клееткен сагалын кырынып алганын бойынаг жажырып болбоды. Жит улус унчугушпай барарда, Желечи оттыг жанында турган чөйгөндөги чайдан Жажнайга уруп, ого каймакту, калашту тепши салып, солун-собурды араайынаг сурап отурды.

— Эртен-сонзун өлөнгө түжүп жадым. Менин ордыма сыгар колду Кыдат келетен дешкен. Койлорымнаг, слерден ырап барып жадым — деп, Жажнай Тана жаар килегендү көрүп айтты. — Өлөнгө обоолоор, өлөнгө чабар улус жедишпей турган дежет.

— Сендий айуга өлөң чаптырбаганда, кемге чаптыратан — деп, Желечи күлүмзиренди.

— Меге карын макалу, тайгага сок жангыскан содойып басып жүргенче, тал-табышту, кожоң-комусту бригадага жүрбей. Бистингуулар ончозы жангыс бригадала, Токтой база билсе кожо, ол тракторло өлөң чаап жат.

Жажнай бир аяк чайды ичеле, аяагын, тепшинин төрдин бажы жаар жылдырып, айтты:

— Тойдым, эжебис, чайладым.

— Бойдоң кижин жангыс аяк чай ичпейтен. Жажна жангыскан жүрүп каларын — деп, Желечи айтты.

— Артсам, арткайым, кайдалык — деп, Жажнай каткырды. — Бойдоң кижин ол түңей ле кижин ине. — Оноң Тана жаар эрке көрүп сурады: — Быыл үренип барарын ба, Тана?

— Билбезим — деп, Тана каруузын берди. — Менин кайдаар да барар күүним жок.

Жажнай ого удурани нени де айтпады. Жангыс ла ол жаар кандый да сан башка көрүшле көрди. Танага онын күргүл көстөринен кандый да изү жайылып тургандый билдирди. Онын жүрегин кенетийин шимирт эдип калды. Жаактары дезе изип, кызара берди. Ол бойына чукулданып, кабагын жемире көрди. Жажнай дезе кирзовый сопогынын кончына өрүп эткен кайыш камчызыла жырс этире согуп ийеле, айылдан чыга берди. Онон жангыс ла аттын тизиреде мантаганы угулды. Кыстар онын кийининен ары нени де айдып, кыйгырыжып турдылар. Тана бир эмеш кыймык жок отурды. Онон пладын тартынып, бүрүңкий айылдан жарык ла ару телекейге чыгып келди. Же онын санаазынан Жажнайдын изү

көрүжи чыкпай, онын жүрегин түрген-түрген чарчалтып, онын бастыра бойын кандый да жылула изидип, жылыдып ийди. «Мени Күндүчи де ондый көрүшле көрбөгөн» — деп, ол бойында сананды. Жажнайга ачынарга, айдары жок ачынарга албаданды, же нениг де учун ачынчызы келбей турды. Күндүчининг өчпөс онбос сүрин онын көзининг алдынанг кем де туура жылдырып ийгендий болды. Тана арт учында эбин таппай, алаканын уужанып, кородоп шымыранды:

— Ол түңгей ле, сен чилеп, кожондоп болбос!

Онын үстүнде байбак, кангыл мөштинг жажыл бүрлери шуулажып, бүрлер өткүре чангыр тенгерининг үзүктери көрүнип турды. Карган мөш бойынынг жебрен чөрчөктөрүн куучындап, жаш жүрүмин эске алынып, эбире турган жаш мөжичектерди соотодып тургандый болды. Тана дезе мөштинг төзинде бойын бойы көрөр күүни жок турды. Ол санаазында Күндүчини канайып та мактап, канайып та кудайзырадып турза, онын кебери там ла там өчөмик болуп браадат; Жажнайды канайып та жамандап, канайып та каргап турза, онын бийик сынду, жалбак жарынду, кандый да санг башка көрүштү кебери там ла иле, жарт көрүнип келет. Ол эки колыла жүзин жаба тудала, ыйлаарга албаданды. Же онын көстөриненг бир де тамчы түшпеди. Же качаң бойын сок жангыскан артып калган турнага түңгейлеп ийерде, ичи ачып, көзининг жажы тамырап, төгүле берди. Жангыс ла бу көстинг жажы Күндүчи керегинде эмес болгон. Ол бойына килеп, бойын карамдап ыйлаган.

Уй саар ой једип келди. Уйлар аркадан

мөөрөшкөн, чуркурашкан түштилер. Же уй сааш башталарда ла, тегери кара булутла туй тартынып, тас башту тайганын ары жанынан жаңмырлу булут салжактап, чөйилип, салкынла кожо једип келди. Бу күннег ала бир неделенин туркунына улай ла туманду јгаш јаап турды. Јайлунын јанында балкаш тизеге јетти. Кыстар кунукчыл базып јүрдилер. Олордын кирзовый сопокторы кончына јетире балкаш, кийимдери үлүш болды. Же жагыс ла Јелечи кунукпай, кожондоп, иштеп јүрди. Кума дезе оозы чорбондоп, чатпаглап, арбанып турды:

— Јут-јулакайда бу кадыттын көкүп турган немези не?!—Ол оттын турундарын ичкери јылдырып, јикпезин кургада берди. Тегерини, бастыра телекейди, кудайды каргап, шилтеп турды: — Бу јуртка кижиге тирүге јыдыйтан туру не! Бери не келдим деп айдар, деремнеде ле бор-кар иш эдип јүрген болзом кайдар. — Кума кыстар ого јөмөжөр деп бодогон, ошкош.

Је мыны тыгдап, кыстардын кыртыжы куруды. Олор бойы-бойы јаар көрүштилер. Онон Чөөчөй омок, сүүнчилү кожонды баштап ийди. Кыстар кожондожып, уур сопокторыла айылдын ичинде тизиреде бијелсей бердилер. Кума жагыс ла ирге јаар «тф-у-ук!» деп түкүрип ийеле, айылдан чыга конды. Онын кийининен ары кыстардын каткызы јир этти...

* * *

Күрен күсте ферма ойто ло бойынын кыштузына көчүп келди. Кыштуны эбиреде бийик

обоолор тенкейжип калган турдылар. Жа-
жан дезе жажарып өзүп жатты. Бир күн энир-
де фермадан Жергелей жылыып калды. Кыс-
тар кайкажып, оп-соп түжүп калган отурды-
лар. Же эртен тура деремнеге барып жүргөн
Желечи солун табыш экелди. Токтой Жерге-
лейди качыра берген. Тойы өртен болотон.
Мыны уккан кыстар сүүнгилеп ле ачынгылап
турды.

— Кудай, кулугурлардын сүмөлүзин! Кем-
ге де билдирткилебей жүргүлеген.

— Айтса кайдар!

— Бис билер учурлу.

— Комсомольский той эдер керек болгон.

— Ады база нөкөрлөр!

— Кем бодогон?

— Олор экү жайыла кожо иштеген эмес пе?

— Кыстар, мен олор экү учун сүрекей сүү-
нип жадым!

— Кудай, кыстар, бистинг өйибис бир
тушта база келер эмес пе? Кижиге барата-
ны ол кандый неме не? Ха-ха-ха.

— Тенеербе, шилемир!

— Тойды түнгей ле комсомольский эдер ке-
рек, кыстар, — деп, Чөөчөй өкпөөрип айтты.

— Качырыш-мачырыш, белкенчек-салканчак
деп неме жок болзын! Бис бойыстыг күчисти
көргүзөр учурлу!

— Тойды баштаар аңылу делегаттар көс-
төөр керек.

— Тананы, Чөөчөйди, Наташаны. Өскө
шүүлте бар ба?

— Жок! Жок!

Тышкары аттыг тибирти угулды. Кыстар
көзнөк жаар жүгүрдилер. Онон турадан ээчий-

деечий чыга секирдилер. Кажызы ла солунды Жажнайга айдарга мендеди. Же мыны Жажнай билетен эмтир. Ол адынаг тўжўп, ырысту кўлўмзиренди.

— Билерим, билерим. Мени бери Токтой ийген. Ол слердег болуш сурап јат, кыстар!

— Кыстар болужар, а уулдар болужар ба? — деп, Чөөчөй онын чырайына чике көрўп болбой, туура көрўп сурады.

— Уулдар тойды комсомольский эдер деп шўўлте чыгарган. Бу шўўлте слерге јарап туру ба? — деп, Жажнай суркурада кремдеп салган сопогынын кончына камчызыла араай согуп, удура сурады.

Кўн ажып браадарда, кыстар кийинип, јазанып алала, тойды баштаарга деремне јаар базып ийдилер. Жажнай адын јединип, олорло кожо база базып ийди. Чөөчөй лө Наташа шымыражып ийеле, Жажнайды ла Тананы озолоп, јүгўрип ийдилер. Тана олордын кийининен јүгўрерге сананды, је онын буттары, јерге јаба өзө бергендий, уур боло берди. Жажнай ого чике көрбөй, туйказынан көзинин кырыла оны көрўп браатты. Эбире тымык ла амыр болды. Ажын јуунадып салган кыралар саргарып јатты. Аралдын ол јанында машинанын кўўлегени угулат.

— Мен бўгўн тўнде атанып јадым — деп, Жажнай туура көрўп айтты. — Институттан телеграмма келген. Токтойдын тойында јыргап болбойтон турум. Кандый ачу.

— Бир кўнге артып калза не болор? — деп, Тана јаагы кызарып, тёмөн көрўп айтты.

— Оройтып каларым.

— Артып кал.

— Сениг күүниг бар болзо... — деп, Жажнай кенетийин тура тўжўп, Тананыг кўзине чике кўрди.

— Јок, јок. Атан. Сени тудар учурим јок — деп айдарда, онын кўзининг јажы мўлтў-режип, агып келди.

— Сениг күүниг бар болзо... — деп, Жажнай ойто ло тунгактый берген ўниле айтты.

— Бир тушта, Жажнай, бу куучынды бир тушта баштайлы — деп, Тана туура жўрўп айтты.

— Јер ўстўнде сего сўрекей жуук ла кару кижиг бар деп, ундыбай јўр; Тана, — деп айдала, Жажнай адына мине согуп, тискинди кыскарта тартып, оног адын јырс этире камчылап, ичкери учуртып ийди.

Қайда да ыраакта, сары састынг учында, турна ачу кыйгырат. Је Танага кичинек те кунукчыл эмес болды. Ол там ла там ырап брааткан Жажнайдын кийининенг ары кўрўп турды. Јагыс ла кўскў айланыжып келген јаштар кўрўргў чаптык эдип, кўстинг алдына боро туман тура берди. Јўреги дезе айдары јок сўўнип, эмештен сыстап турды.

КАР

Кунчыгыш янынаг кызыл кумаку төг-дөргө, күнбадыш ла күнтүштүк янынаг жайга-кышка ак кар айрылбас мөңкүлерге курчаткан Чуйдыг кумаку чөли чирей тебинип ийген, соок ло ээн јадат. Соок салкын кыртыжын кодоро согуп, тегин де өлөг чыкпас сай кумак чөлди чек ле кадырып салды. Је кенетийин јган кар јаады, салкын да токтоп калды. Кичинек сыргалјындарды, андамында турган кичинек, јабызак өлөгичектерди јарым аршын калыг кар көмө базып салды. Соок бежен-бежен тогус градустанг төмөндөбөй турды. Түни-түжи серибес кыскылым-боро туман түже берди. Ыраакта-ыраакта бозорып турган көс кылбыгар ак кырлардыг ары јанынаг сары күн чарчап тийерде ле, койу јелбер түктү, јабызак аттарга минген эки кижини јурттанг чыга јортып, куу туманга ородып салган чөл јаар ууланып ийдилер. Олор соокко, салкынга, торт ло көм

тере чилеп, күрерип, шилтекширеп калган жүстерин ойто ло соок жыбарга удуратудуп бердилер. Аттардын ла атту улустын тыныштары куу тумандый жайылып, тургуза ла куру болуп кажайып, аттардын көгүстерин, жалдарын, жарындарын, атту улустын түлкү бөрүктеринин байбак кулактарын, желбер жакаларын туй тудуп ийди. Бу эки кижинин бирүзи колхозтын бригадири болгон. Олор көс кылбыгар ак чөлди өткүрө унчугушпай жортып брааттылар. Кажызы ла бойынын санаазын сананат. Же экүнинг сагыжы бир болды. Аттар каа-жаада шоокыргылап, сулуктарын кылырада чайнагылап, кокпог-кокпог этире желгилеп брааттылар. Бүгүн жорук уур болотонун аттар сескилеп, улам сайын бышкыргылап турды.

Соок жыбар жүсти ачыда жалап, көстин жажын агызып турды. Бригадир Усманов Текебайдын азу сагалы шорлоктып, тожонтый берди. Ого коштой жортып брааткан Меркетов Жозлайдыг кату чырайы там катуланып, желбер кара кабактары кажайа курутып, чырайы кунугып калган барып жатты. «Быжыл жаан кар түжеле, бар жок одорлорды көмүп салды. Одор бедреп көчөр дө, барар да жер жок дежет». Эмди жетеннег ажыра турлуны кайдаар өдер деген амыры жок санаа Меркетовтын мезин өрүмдеп, ого, түнде уйуктап та жатса, түште иштеп те жүрзе, амыр бербей турды. Эмди бу ак карды жабынып ийеле, терен уйуктап калган немедий, тыны жок эн чөлди ажыктап, онын жүреги айдары жок сыстап, торт ло чымылдап оорып турды.

Олор Чуйдыг чөлин кече жортып, чөлдин ол

жанында турган жабызак кырлардын эдегине жууктап келерде, сары тўлкүдүй күн кырлардын ары жаны жаар ажа берди. Ыраакта-ыраакта койчынын жабызак, жапак туразынын трубазынан чаңкыр ыш туманду теңгериге чоргоп турды. Ак жалаңда адына үч толукту агаш жегип алган уул карды ыра сүрүп, оны эмеш тайызада арчып турды. Оны ээчий аштаганына ичтери соолуп, арык ийт чилеп, коркойып калган койлор мантажып, тайыс карды чапчыгылап, онын алдынан чыгып келген тоолу боро өлөңди отогылап турды. Меркетов ло Усманов койчы уулдын жанына жортып келдилер. Койлор атту улустаң үркүбей де, баштарын да өрө көдүрбей отоп жүргүлөйт. Уул адын токтодып, жортып келген улусла араай эзендежеле, карбайа тогул калган колыла махорканы төгө-чача орон ийеле, таңкылай берди.

— Же койлорун кандый туру, Мекийтке? — деп, Усманов адынан тўжеле, кары тайызада арчып салган жердеги карды будыла эже тееп, сурады.

Желбер тўлкүнинг терезинег эткен бөрүктү, жеңилчек куртка тонду уул онын сурагына каруу бербей, бойын көрбөй турун ба дегендүй, ол жаар кыжырантыганду кылчайып көрди. Оноң таңкызын учына жетире тартып ийеле, кар жаар чачып, казырланганду тўкүрп ийди.

— Одор тоолу ла күндерге чыдажар. Оноң койлорды та кайдаар айдайтан, билбей турум — деп, Мекийтке кайдаар да туура көрүп унчукты.

— Алдырбас, Мекийтке, санааркаба, ка-

рындаш, бис одорлор бедреп барадыбыс, байла, нени-нени табар болбойыс — деп, Меркетов санаазы карангуй да болзо, жардак үни-ле айтты. — Жаңыс ла туйуксынып, колды бош салбагар, уулдар.

Мекийтке Меркетов жаар быйанду көрдү.

— Онызы андый ла... Бис, койчылар, бойыс керегинде сананбай да жадыс. Мал ла тойу-ток туратан болзо, кижил ол канайып калатан эди база. — Ол кыдынын боожозын силке тартып, — чуу, чабдар! Бас ла, көөркийим! — деп кыйгырып ийди.

Усманов ло Меркетов орой тунде Ортоңуловтын турлузына једип бардылар. Сергек ийттер омордыг келип јатканын туку качан сезип ийеле, казырланып үрүп, ыркырангылап, атту улуска удур мантадылар. Койчынын туразынын көзнөгүн ич јанынан лампанын саргылтым оды өчөмик јарыдып турды. Соокко тонуп калган эжик кыјырт эди ачылды. Тонынын јендерин кийбей, јебечен чыгып келген кижил ийттерди адылып ийди:

— Чык! Чык! Шилтилер!

— Аттарга бир чайнаман өлөң табылар ба, өбөгөн? — деп, Усманов јакшылашпай да сурады. — Јорук јүргөн кижил адын азырабаганча амыр уйуктап та болбос ине.

— Өлөң јок. Атка берер өлөңнөң болгой, јаны төрөгөн койлорго до берер өлөң јок — деп, Ортоңулов айтты. — А бу аттарды армакчылап салза, канайып калар неме бу?

— Ат армакчылаар јер бар ба?

— Бар. Уйге киригер. Аттарды мен армакчылап оларым. Бистин ат армакчыламан аңылу јерибис бар.

Тун ортозы өткөнчө айылдыг ээлери, айылчы улус уйуктабай отурдылар. Печкеде кургак тезек изү күйүп жатты. Ортоңуловтын энези, жетен жаштаг ажа берген карган эмеген, жаан јес чөйгөнгө суудан урала, печкеге тургузып салды. Бойы узун соргуулду кангазына јалбыракту ачу таңкыдаг азала, маказырагананына көзин јумуп, унчукпай таңкылай берди. Кыш төрөгөн койлордыг кураандары мында ок болды. Тураныг келтегейин бөлийле, оморды анда кийдирип салган эмитир. Јооной берген кураандар кыдырада кепшенип јаттылар. Каа-јаада кураандардыг бирүзи улаарып, маарайт. Көөркий, бәйла, тун јеринде энезинен астыккан болбой кайтсын.

— Бистиг койлор эм тура кем јок, је кардыг үстүне база кар јааза, ол тушта не болор? — деп, кыскачак сынду, кара чырайлу Ортоңулов јабыланып ийген куучындап отурды. — Тоң кар чапчышка койлордыг колдоры кезилип, каны агып јат. Эмди јүк ле кыштыг талортозы ине? — Оныг кунугын билбейтен шулмус кара көстөри бүгүн санааркаганду ла кунукканду болды. — Өлөң деп неме чек түгенди. Эмди јангыс ла кураандарга берер өлөң арткан...

Меркетов ло Усманов изү чайдыг ла изү печкениг шылтузында јангыс ла эрип-јылып келген отурдылар. Усмановтын сагалыныг тожы кайылып, сагалы кургап, оныг кара кату кылдары атрайыжып келди. Оныг төрт ло тоңуп калган чаңкыр көстөри де тындапып келди, ошкош. Меркетовтын да кату соок чырайы эрий берди.

Ортоңуловтын балдары бийик, јылу орын-

да уйуктагылап јатты. Уйи кўрен чырайлу, конжок тумчукту, кап-кара чачту келин лампанын јанында кۆктөнип отурды. «Тўжиле иштеер, тўниле кۆктөнөр, көөркиди сени» — деп, Меркетов ол јаар кылчайып көрўп, сананды. Бу келин эр улустын куучынына киришпей отурган, је өбөгөннинин «өлөг јок» деп айткан сөзин угуп ийеле, печкенин јанында јабыс тегерик столды эбире отурган эр улус јаар көрбөй дө, айтты:

— Јайыла кымыстап, аракылап јүргенче, өлөг эдер керек болгон. Бир де тутамнап јууган болзо, эмди керек болор эди.

— Сенең эрмек сураган кижии јок. Унчукпай отур — деп, Ортоңулов Анчы кизирт этти. — Өлөгди оны кайдаң кезетен, былар? Таштаң кезетен бе?

— Өскө аймактардын јеринен белетеер керек болгон. Оны тартып аларга машина јок по? — деп арбанып, јинт келин өбөгөни јаар кара көстөринин оды чагылып, көрдн. — Өлөг јибеген малга конфет те берзең, неме болбос. Өлөг јибей, јангыс ла комбикорм јиген мал канайда берет, көрзөң. Торо мал көп јип ийеле, кыжыктап турганын билбейтен бедин? — ол колын јангып ийеле, ойто ло кۆктөнө берди.

— Бу Байсанаанын сагыштузын Мыны аймактын эмезе областьтын јааны эдип не тургуспас, уулдар, хе-хе-хе — деп, Анчы каткырды. — Јикпелү улус бий болорго турган болор бо?

— Байсанаа чын айдып јат. Мында кижиле каткыратан неме јок, уул, — деп, Меркетов Јозлай јаан алаканыла тизезине тач эти-

ре тажып јелбер жабагын чала солой јем-
ре көрүп, бир көзин сыкыйтып, айтты. — Эм-
ди каткырбай, ыйлаар керек, уул. Өскө јер-
дег өлгө белетеп алган болзобус, база мын-
дый болор беде? Эмдиге ле јетире тегери өрө
көрүп алала, отурып јадыс. Кар јааза, калак-
тажып турадыс, кар јаабаза, каткырып јүре-
дис. Бу не бу? — ол танкызын ороп, бир
эмеш унчукпай отурды. Анчы да неме айтпа-
ды. Эр улустыг адаанын алар деп јүрөле,
јаза көмөлдөдип алганын жагы ла сести. Јоз-
лай Меркетов танкызын камызып, чагкыр-
ышты буркурада үрүп ийеле, үнин јымжадып,
араай айтты: — Сен, Анчы, ол байский пере-
житкагды ташта, уул. Байсанаала эмди
анайда жуучындашпай јүр. Ол сендий ле ок
кижи. Ого үзеери сениг эжин, сениг нөкө-
ринг. Совет жаг үй ле эр улусты түгөй пра-
волу эдип салганын билбейдинг бе? Мотри!

— Је, Јозлай Иванович, уйуктаар керек —
деп, Усманов Текебай керилип, айтты. Оног
јака тоныныг јегин јастанып ийеле, бир эде-
гин төжөнп, бир эдегин јабынып, отурган ла
јерине јада берди. Арсак сабарларлу, кирлү
буттарын јылу печке јаар чирей тееп ийди.

— Айдарыг јолду, Текебай, — деп, Мерке-
тов айтты. Олорго төжөк саларга турган
Байсанааны көрүп ийеле, колын жагыды: —
Керек јок, керек јок. Бис удабас ла атана-
рыс. — Оног, Усманов чылап, јада берди.

Тышкары ийттер нени де торсуктап, үргү-
лейт. Анчы тонын кийеле, тышкары чыкты.
Сооктыг боро туманы эжиктег блаап кир-
ди. Эзинге лампаныг оды, јалбас эдип, өчө
берди.

Јер бос-бас јарып, ыраак кўнчыгышта те-
нери кажайып, жаңы-жаңы ла таң адып кле-
дерде, Меркетов ло Усманов аттарын ээртеп,
атанып ийдилер. Боро туман өткүре те-
нериде жылдыстар мызылдажып, кал-
тыражып, кирбиктери суркуражып, јер јаар
нени де керектебей көргүлөп турды. Олор
соок то, ыраак та болдылар. Је бу кўн Ус-
мановко жаңыс ла жылдыстар эмес, је кыр-
лар да, кырларга тептире чөйлип барган
чөл дө соок ло таныш эмес немедий билдирди.
Ол кадалгак јөдүлдөп турды. Соок өткөн
ошкош. Аттардын туйгактарынын алдында
јарма кар шылырап, туш башка чачылып
турды. Меркетов адынын оозын кайра тар-
тып, Чуйдын ак-чанкыр тайгалары јаар
ууланып ийди. Тайыс карлу одор бедреп та-
бар деген санаа ого амыр бербей турды. Ол
богоно до болзо, је чыйрак адынын үстүндө
тайгадый кыймык јок отурды.

Соок кечегизинег де тыгып калган ош-
кош. Ол торт ло өртөп, јалдап турды. Јыбар
салкын да айдары јок сыркынду болды.
Олор кере тўжине ле јорттылар. Кар текши-
лей ле јаан тўшкен эмтир. Јуугында турлу-
лар да, жылынар јер де јок. Анайдарда, ја-
ңыс ла ичкери јорттор ло јорттор керек. Эңир
кирип браадарда, олор бийик эмес ажу-боо-
чыны ажып бардылар. Мында азыйда јайлу
болгон ошкош. Олор аттарынан тўжүп, ары-
бери базып көрдилер. Је кар да јаан, өлөң
дө јок эмтир. Андый да болзо, мында конорго
келишти. Ненин учун десе, мында эмеш
ыжык та, ого үзеери одырап одын да бар
болгон.

Аттарды армакчылап салала, от салатан, одулайтан жердин карын күрөп ийдилер. Удабай кургак одын ла кургак тезек изү күйүп, куу жалбыжы элбегдеже берди. Усманов котелокко кардан тыгала, отко азып салды. Изү жалбыш котелоктын кара түбин терледе жалап ийди. Эбире карануй түн койылды. Кыштын кыска күни бу соок жер жаар кылчайып көрүп ийеле, кыр ажыра жажына берди. Эбире тымык ла табыш жок болды. Жорукчылар токумдарды төжөнүп, ээрлерди чалканчактын алдына салып ийдилер.

Бүгүн Усмановтын бажы оорып, жөдүлдөөрдө, көкси сайылып турган. Же мындый каруулу керекке барып жадала, оорып турум деп, канайып айдар. Жүстөр тоолу койчылар олодон болуш сакып жат ине. Анайдарда, бу калың кардан жабынала, уйуктап калган жерлерден жакшы одорлор табар керек. Бу керекти бүдүрбегенче кайра жаныш жок.

Меркетов ичкери энчейип, отты жаанадып, котелоктогы суу жаар бир ууш чайды чачып ийди. Отты эбире жалбыштардын жарык көлөткөлөри бијелешип, оттын жанында отурган улустын чырайларын жарыдып турды. Нөкөринин чырайы бүгүн кандый да кунукучыл, көстөри кадалгак болгонын Меркетов көрүп ийди.

— Сен тыгыда оорып турган болдың? Көстөриг не жаман неме туру? — деп, Жозлай Иванович колын отко жылыдып, айтты. — Оорып турган болзон, мынан ла кайра жан. Мынан Капшагайдын кыштузы тог ло ыраак эмес, үрбей-карбай жеде берериг...

Нөкөринин айтканын укпаганы кандый

шыра, түбек экелетенин Текебай ажындыра билген болзо, кайра жанарынан мойношпос эди. Же ол тадыра тың оорып турганын бойы да жетире билбей жүрген, онын учун жанарынан мойноп ийди.

— Же, жөдүлде анда база бай бар. Жазылып калбай, кайда барат эмеш.

Онон изүү чайдан ичип ийерде, жөдүли жымжап, бажынын оорузы чек токтоп калды. Олор база катап чайдан азып салала, отты эбире жадып ийдилер. Бүгүн олордын жабынчызы соок тегери, төжөги ак карлуу өзөк болды. От нөкөри жок болгон болзо, кижине болор эди? Бу соок телекейде суркурап күйүп жаткан от корон соокты женип, эки кижинин тынын сооктон корып, мызылдап, күйүп жатат.

Эмеш үргүлөп уйуктай берген улус, от жабызап өчө берерде, соокко чыдашпай ойгоноп келдилер. Усманов отты жаанада салып ийди. Аскышта турган чай изүү эмтир. Эки нөкөр база ла изүү чайдан ичип ийеле, жада бердилер. Мынайып кыштын таңы атканча алты-жети катап чайлаарга келишти. Жер жарып, ыраактагы туулардын баштары кажайышып, көрүнгилеп ле келерде, жорукчылар тойо чайлап, ажанып алала, атанып ийдилер.

Соокко чыйрыныгып калган аттар ичкери тап эттилер. Усмановтын көкси сайылып, бастыра бойы оорып турды. Же ол нени де айтпады. Олор кичинектү-жаанду боочылар, ажулар ажып, кобы-жиктер, өзөктөр кечип, кере түжине жортып жүрдилер. Одорлу, кары тайыс жерлер учуражып турды. Же мында качан да турлулар болбогон, тон жарга малды

канайып жатырар? Кургак өтөк тартып экелер десе, машина бери келип болбос. Олор аттын оозун туура тартып, күнбадыш жаар ууландылар. Күн ажып браадарда, јорукчылар жаан эмес боочыны ажып, тымык өзөккө түжүп бардылар. Мында одор до, мал да тургадый јер бар эмитир. Јагыс ла бери ого јүк кургак өтөк тартып экелер керек. Меркетов ло Усманов санаалары эмеш серип, чырайлары жарый берди. Усманов күлүмзирепген аайлу тижин ырјайтып ийди. Бу сүрекей ыраак јер. Мынан колхозтыг төс јуртына јетире јүс беристе бар болор. Је одор бедрен кайдгар барбайтан эдинг база. Мендеп јортор керек. Эмди јуук ла деген турлу алтан эмезе јетен беристениг бажында учураар. Меркетов ло Усманов аттарынын тискиндерин силке тарткылап ийеле, күйбүгдеде јелдиртип ийдилер. Карагуй энгир кирердег озо, одулагадый јер таап алар керек.

Ажып брааткан күннинг чогына ак кар аайы-бажы јок жаркындалып, көсти кылбыктырып турды. Атту улус Суулу капчал дейтен капчалга түжүрө јорткылап келерде, каскак олордон күнди јажырып, бойынын кара көлөткөзиле базырып ийди. Мында капчалды кечире түшкен көчкөлөрдиг корумдары бар болгон, онын учун јорукчылар бу капчалды төмөн араай јортып бардылар. Оног эк јаланга чыгып барала, аттарды јелдиртип ийдилер.

Одорлу јерлер табылганы, эки күнге улай јортуш калас эмес болгоны Меркетов Јозлай Ивановичти сүрекей сүүндирип турды. «Бу јерлерге бир-эки айдын туркунына үч-төрт үүр

койлорды тургузар арга бар — деп, ол сананып браатты. — Озо ло баштап бери Мекийткени, оны ээчий Ортоңулов Анчыныла Казанайды көчүрер туру. — Бу улусты эске алынарда, Жозлай Ивановичтин жүреги, бастыра бойы жылый берди. — Көөркийлер бойлоры керегинде санангылабай да жадылар. Бастыра күчин билерин текши керекке, колхозтын малын кичеерине берип жадылар. Олор соокты соок то дебей, шуурганды шуурган да дебей, түндү-түштү малдын жанынан ырабай жадылар».

Усмановтын көкси сайылып, бажы оорып турарда, түрген желип болбой, араай үрбеедеп жортып, Меркетовтын ыраак кийининде артып калды. Ого ак кардын өңи кандый да кызыл болуп көрүнүп турды. «Je жедетен жерге жетире чыдажар, аттын тискинин ычкынбас. Оны, Текебайды, көп койчылар сакып жат ине» — деген шүүлте ооруны женип, ого аттын үстүнен жыгыларга бербей турды.

Көнстийин кайдан да ыраактан, төгннин ары жанынан, койлордын маараганы ла улустын шанжашканы алыс-телис угулды. Ээн ак жалан тургуза ла ээлү боло бергендий билдирди. Бу табышты угуп ийеле, Меркетов кыйгырды:

— Текебай!

Оноң кайра көрзө, нөкөри анча-мынча сондоп калган, жүк арайдан жортып клеетти. Ол бу тал-табышты укпаган ошкош. Меркетов адынын оозын токтодо тартып, онын једип келерин сакып турды...

Качан олор төгннин бажына чыгып келерде, койлорын айдап, кийис айылын эки төөгө

коштоп, одорлу јер бедреп, көчүп брааткан Казанай туштады. Жуула түжүп, шүүжип ийеле, төгнниг учына, кичинек ойдыкка конор дештилер.

— Мынан ары ыраак јок, јакшынак одорлу јерлер бар. Кар да тайыс — деп, Меркетов айтты. Усманов дезе, адынанг түжүп, кардын үстүне отура берди.

— Бажым айланат — деп, ол араай айтты. Казанай үйиле кожо көчүп брааткан өмтир.

— Бала-барканы ла карган энени кышту да артырып салдым. Арык-торык немелерди кичееп јадыгар деп, јакарып салдым. Эмди эмеген-өбөгөн экү ырап, көчүл барарыбыс — деп, Казанай бош курутып, шорлоктын калган азу сагалын араай сыймап айтты. — Быјыл јылдан та канайып чыгар, чек ле кайкайдым.

— Алдырбас, алдырбас — деп, Меркетов адынанг түжүп, айтты. — Сеге мен иженип турум, Казанай.

— Мен јагыс бойым керегинде айдып турган эмезим, ончо койчылар керегинде айдып турум — деп, Казанай төөлөрдиг кожын антарып айтты.

— Мен ончо койчыларга иженип јадым. Казанай, — деп, Меркетов айтты. — Бистиг улустый иштенкей, чыдамкай улус јок эмей. Бу карды, соокты андый улус јенбезе, кандый улус јенетен? А кижн ар-бүткенди јенер учурлу.

Карды күреп, кийис айылды чүрче ле содойто тудуп ийдилер. Койлор јадатан јерди база тегерийте күреп ийдилер. Казанайдын үйи бүрүнгий кирип браадарда, кой-

лорды күрентиге жууп келди. Је койлор тог жерге јатпай, тиштерин кајырада чайнангылап, јангыс жерге жуулыжып, курагылап турдылар.

Эбиреде ак кар јабынган јаландар, тогдөр ыраакта дезе андый ок ак карлар... Кичинек содон кийис айылдың түнүгинен боромтык, соок тенгериге чанкыр ыш чорып чыкты...

... Эгирде Усманов курсак ичериней мойноп, јангыс ла чөөчөй чай ичеле, јада берди. Ол тадыра оорып калган ошкош. Јозлай ла Казанчы ылбырада кайнадып салган јымжак изү этти маказырап јигилеп, јадын-јүрүм керегинде куучындажып отурдылар.

— Бистин јүрүм мындый ла ине. Јайы-кыжы көчүп јүредибис. Тайга-таштаг, салкын-сооктон өскө нени де көрбөйдибис. Је мени койлорыңды ташта, бу јүрүминди өскөрт дезе, качан да болбос эдим. Бис, алтай улус, мал азырабай, мал кичеибей јүрүп болбозыбыс — деп, Казанай куучындап отурды. Тезектердин кып-кызыл чокторынын јаркыны отты эбире отурган улустың соокко, салкынга күп-күрен, керек дезе кара-күрен болуп калган чырайларын кызыл эдип, јарыдып турды.

— Чын айттың. Казанай, сүрекей чын айттың. — Кой, мал јок болзо, бистин улус бош эригер болор. Койдын маараганы угулбаза, эбире торт ло ээн немедий билдиретен деп, энем гайдатан. Бис ончобыс койдың куйругынан тудунып чыдаган эмейис — деп, Јозлай Иванович айтты. — Је биске, мал ижиндеги улуска, партия да, башкару да јаан ејарузын јетирип јат. Бистин улустың кийим-тудумы јеткил, курсак-тамагы тойу. Ка-

жы ла койчынын турлузында тура бар. Уда-
бас мылча болор. Је мынҕайып көчүп жүрген
улусты канайып тураларла јеткилдээр. Ка-
жы ла койчыга эки-үч тура керек.

— Азырал бар болзо, көчпөс эдис. Корон
соокто көчүп жүретени јыргал болзын ба ба-
за — деп, Казанай айтты.

— Азырал, азырал јокко мынайып ла шы-
ралап, килинчектенип, көчүп жүрерис — деп,
Меркетов бажын кекиди. — Ак кардыг үстү-
не конуп јаткан койлорды көрзөм, ичим
ачыйт. Кече Ортоңуловтыг айылына түшке-
нис. Онын үйи Байсанаа биске адылышты
берген ле. «Јайыла кымыстап, аракылап жүр-
бей, бир де тутамнаг болзо, өлөң јулар ке-
рек болгон» деп айдат. — Ол күлүмзиренип ий-
ди. — Сүрекей чын айдып јат. Быјыл јайгыда
өлөң лө чабар јер јок дейле, колды бош са-
лып ийеле, отурыш јок...

...Усманов эртен тура адына јүк арайдан
ла минди. Онын чырайы кап ла кара болды.

— Мынаг ыраак јокто Байрамнын койло-
ры туруп јат. Олордын турлузына једип
алыгар — деп, Казанай не-немезии төөлөрине
коштоп, көчөргө белетенип айтты. — Бу ки-
жининг оорузы јган эмтир, Јозлай. Калак тү-
бек јболо бербезин.

* * *

Соок торт ло тызырап турды. Јүк ле арай-
дан үрбедеп, јортып брааткан Меркетов ме-
реерге јетти. Текебай дезе тискинди јүк ле
арайдан тудуп, ээрдинг кажына тайанып ал-
ган барып јатты. Шыралай-боролой оло-
р күн ажып браадарда, Байрамнын јангы көчүп

келген турлу јерине једип бардылар. Байрамнын эјези Јаңар айылдан ыраак јок кой кабырып јүрди. Меркетов онын јанына јортып келеле, јакшылашпай да, тунгак үниле сурады:

— Слерде јакшы ат бар ба? Байрам үйде бе?

— Үйде.

Усмановты танып та ийген болзо, не болгоны керегинде Јаңар Меркетовко сурак бербеди. Ненин учун дезе, түбек, жоомой керек болгоны ого јарт болгон! Качан олор айылга киргилеп келерде, Байрам отын јанында төөлөнип уйуктап јатты. Кийис айылдын ичи кирезинде јылу эмтир. Ол улустын табыжынан ойгонып, тура јүгүрди.

— Байрам, тургуза ла адынды ээрте, түниле деремне јаар мантат, Усманов јаан оорыган, легковой машина ийзин деп айт. Тургуза ла ийзин, кижинин оорузы јаан деп айт. Анда фельдшерди машинага отургузып ийзин деп јеттир, — мыны ончозын Меркетов тыныш та тынбай айдып, колын жагып ийди.

Јерде кийинсте кыймык јок јаткан Усмановты ла онон Меркетовтын ужып, бош кара куу болуп калган чырайын көрүп ийеле, Байрам айылдан аткан октый чыга конды. Ол адын мендей-шиндей ээртеп, јелбер түлкү бөрүгин кептей тартынып, ийт тере јакызын катанып ийеле, адына мине согуп, кичинек чокчок кырдын эдегинен соок ло ак чөл јаар адын куйундый учуртып ийди.

Усмановко изү сүттен албадап ичиреле, оны јылуулап, кийинстерле, терелерле ороп, јатырып салала, ончо керекти бүдүреле, Мер-

кетов бойының арыган-чылаганын, аштаган-суузаганын жаңы ла сестн. Оног Жагардың кайнаткан эдинең тойо јийле, чайынаг тойо ичеле, јүзин уужап, сол көзиле күлүмзиренип, сурады.

— Сен бери качан учуп келдинг, карлагажычак?

— Боо келгенистен бери эки конды. Эски кыштуда одор божогон. Анда жаңыс ла энем ле арык койлор артып калган. Бис Байрамла кожо бери јүрүп ийгенис — деп, Жагар коо үниле араай айтты. Оның јаан кара көстөри бойының јаражын көргүспеске тургандый сүре ле кирбиктер ажыра јажынын, суркуражып тургулайт. Кичинек коо тумчугы, кичинек эриндери јалакай ла керсү көрүнет. Эҕ кижиниң байбак түлкү бөрүги ле кичинек јакалу тегенит тере тон до оның јаражын јоголтып болбойт.

— Койлорың кандый туру?

— Јакшы.

— Эх, карлагажым, сен кандый јакшы, кандый күлүк бала болгоныгды бойың да билбей јадын. Бойдог болзом, эмди ле сөстөөр эдим — деп айдала, Јозлай Иванович оттыг јанында калың кийистинг үстүне јада берди. Ол тургуза ла уйуктай берди. Жагар өрө туруп, ого јастык јастап, оны кийисле, тере тонло јылулап јаап салды.

Оног оору Усмановтыг үстүне энчейин, оның чырайын ајыктады. Ол араай үргүлеп јатты. Жагар өрө көрди. Кичинек түнүктинг кырында кичинек коркок ай илинип калган јалтырап турды.

БИЛЕ

Жүрүм шак мынайда барар деп кем бодогон? Нак, эптү-жөптү, деген ырысту жадар деген амадудан не артып калды? Бойы-бойына килеш, бойы-бойына карузыш деп неме кайда барды? Не де жок. Жангыс ла жүректе ачынчылу кородош артып калган. Же кемге комудаар, кемге айдар? Бойын бурулу. Бу бор-ботконы, жөөжөни ол не керек жууган? Тегин жерге ол жылу, жакшынак уйаны не туткан? Түнгөй ле ырыс жок. Түнгөй ле бу жаан көзнөктөрлү жарык элбек кыптарда сүүнчилү каткы угулбас. Мынан ары бу тура чек ээн туруп калар.

Николай Мурзановичтин жүреги чымылдап, ачий берди. Ол жаан алтамдарла жымжак кебистин үстүлө ары-бери базып, карыкчылду үшкүрүп, эбире немелерди кунукчылду аяк-тап жүрди.

Николай Мурзанович элбек ле жарык кабинетине кирип келеле, эки стенени туй тургузып салган бичиктерди аяк-тап, бу ойгор

бичиктерден болуш сурап тургандый бир кезек ойгө кыймык жок турды. Мында бийик математика аайынча, физика, химия аайынча, философия, литература, история аайынча калың-калың бичиктер жергелей тургулайт. Олор сүрекей терең шүүлтелү бичиктер. Олор көп сурактарды жартап берер ыргалу. Же ого, Николай Мурзановичке, ырыс жанынан тургуза ойдө не ле де болужып болбос...

Уур санаалардан айрыларга Николай Мурзанович бичик бичиир столына отуруп, узунла чичкечек сабарларыла столдың килең агажын сыймап, чанкыр лидеринле кыптап салган калың кадарлу рукописин бойы жаар жылдыра тартып, кычыра берди. Бу онын относительный тоолор аайынча бичиген научный ижи болгон. Институттын ученый советинде бу ишти шүүжип көрөлө, бир эменн жазагадый жарт эмес жерлер барын ученыйлар темдектегендер. Эмди ол једикпестерди ойто катап шиндеп көрөр керек. Ончо вычисленияларди катап чотоп көрөр керек.

Ачык көзүнөктөн јайгы салкын согуп, жукачак тюль көжөгөнн тастайтып турды. Кайдан да комнатага кирип келген јердинг кара адарузы араай күнгүрейт. Столдың үстүнде јаткан ачык бичиктинг страницалары шылыражып ачылат. Тышкартынан балдардың сүүнчилү каткылары, улустыг омок-јардак куучындары угулат... Николай Мурзановичтинг бажына эш неме кирбей турды. Биледе тал-табыш, өөн-бөкөн онын санаазынан чек чыкпай, ого иштеерге чаптык эдип турды. Тоолордың ла буквалардың ортозынан үйининг ачынып калган чырайы, энезининг көстинг ја-

жына кызарып калган көстөри, эш неме бил-
бес кичинек кызычагының каткырымзып тур-
ган кара көстөри көрүнүп келет. Ол кычы-
рып отурган рукописин өөркөгөндү ичкери
ийде салып, колын жагып ийди. Онон ак ка-
лайлу жаап ванна турган кичинек, чөйбөк
кыпка кирип барала, соок ло изү суулар
агып турган крандарды ача толгоп ийди. Суу
ваннага шоркурап ага берди. Николай Мур-
занович пижамазын, майказын уштып сала-
ла, эмештен болчойо өзүп келген каазызын
түрө тудуп, бырчыт балтырларын шиндеп
көрүп, там санааркай берди.

— Карып браадын, карып браадын, ка-
рындаш,— деп, ол бойын электеп айтты.—
Одус беш жаш, жүрүмнүн талортозы өдүп
калган. Сен десе өмдиге ле неге де иженин
сакып жадын. Ырысту болорго ыкчап жүре-
дин. Же ырыс сесе жагыс ла куйругыла жа-
гып ийеле, жылымып калат. Эх, эх, ка-
рындаш.

Ваннага жылу суу толо берерде, ол чек жы-
ланаштанып ийеле, жылу сууга кирип, чирей
тебинип, жада берди. Жылу сууга мылырап,
жакшызынып та жатса, ол уур санаалардан
айрылып болбой турды. Ол үйиле кожо экин-
чи неделенин туркунына куучындашпай жат.
Бүгүн эртен тура ажанып отурала, ол кене-
тийин корт-март, бүржес-маржас эделе, ба-
ланы да жетире ажандырбай, оны кучакта-
нып, чыга жүгүрө берген. Николай бойы эне-
зиле экү артып калган. Келдинин мындый
кылыгына чыдажып болбой, карган өрөкөн
ыйлай берген. Келди оны кыйа көрүп, оны
мынан барзын деп күүнзеп жүргени ого ту-

ку качан јарт болгон. Је карган өрөкөн сок жангыс уулын таштап, база кайдаар баратаң эди. Энезиниң көзиниң јажын көрүп болбой, Николай Мурзанович кородоп, кизирт эткен:

— Не ыйлап, кокумайтып отураар! Мында кем өлө берди!

Эмди бу кылыгы санаазына кирерде, ол уйалып та бойына айдары јок ачынып јатты. Энези ого кандый кару болгонын, оны үредип, чыдадып аларга канча кире кичеенгенин, эки бойы кандый уур жүрүм өткөнин эске алынып, онын катузырай берген жүреги јымжап, көстөрине јаштар айланыжып келди. «Эх, эне, эне, шыралап јадып бисти чыдадар, оноң бистинг балдарысты тудар, ого үзеери үйлериске кыйа көрдирер. Јок, мынаң ары мынайда јадарга јарабас... јарабас...» Бүгүн эртен тура үйи Женя неге ачынганы, кату учук чылап чоңо бергени, ого, Николайга, јарт болгон. Николайдың энези супты шөлүреде ичкен ле кирлү пладыла јүзиниң терин арчыган... Болор ло болбос немедең Женя ачына беретенин, аайы-бажы јок өөркөн тыйрыяа чоңо беретенин Николай үч жылдың туркунына јакшы билип алган. Онын учун бүгүн ол үйин өткүре көрүп ийди. Је мындый јадынды јадын деп айдар ба? Өлөрдинг өлгөнчө кижии мындый жүрүмди жүрүп болор бо? Женяны жүре-жүре кылыгы түзелер болбой, санаазы кирер болбой дежип, энелүү-уулду сакып жүргендер. Је мынаң база эш ле неме болбоды. Ол түзелердинг ордына там ары барды. Неме ле болзо, јаиа берерим деп маалкадып турат. Балага болуп оны јандыр-

бас, оны жайнаар, мекелеер деп, күлүк билип алган ошкош. Чындап та, кичинек Наташа эмес болгон болзо, Николай үйиле айрылышып калар эди. Же кызыкты ада жок канайып артырып салар? Онын жүрүмин жаштаң ала канайып үреер? Онын учун Николай бу күндерге жетире билени буспаска бар жок күчиле кичеенип жүргөн ине.

Кза-жаада Женя жалакай да, керсү де кижиге боло берет. Же оного бир-эки күн өтпөс, ойто ло чырайы-бажы кубула берет. Та кайткан кижиге, кижиге кайкаар.

Николай Мурзанович жунунып алала, жеңилчек боро костюмун кийип, портфелин колтуктанып, квартирадагы чыгала, бежинчи этаптагы тепкишти төмөн жүгүрө басып, түжүп ийди. Ол туранын одожында жалбак бульварды кечире басып браадарда, Натшканын ачу кыйгызы угулды.

— Ада, адам! — Ол көбөлөктин канады ошкош кыскачак, жеңилчек чоокыр платьезинин эдеги жайылып, ого удур жүгүрүп клеетти. Онын тегерик кара көстөри сүүнчилү ле шулмус болды. Женя тууразында кедек сыртту скамейкада чырайы соок ло кыймык жок отурды. Ол өбөгөнн жаар көрбөй, кайдаар да туура көрди. Николай Мурзанович Наташаны кучактанып, онын бошпок жаагынагы окшоп, араай шымыранды:

— Менин карлагажым, карлагажым. Соок жагыс ырызым.

Оног оны бир эмеш эркеледеле, жерге тургузып айтты:

— Жүгүр, балам, энеге бар.

Николай Мурзанович үйи жаар көрбөй дө,

төмөн, будынын алды жаар көрүп, тунзүйип, басып ийди. Скамейкада жагыскан отурган жараш кийимдү, жараш үй кижини оозун содойтып, отурган жерине толгожон эдип калды. Ол Николай Мурзановичтиг кийининен оозун тыртыйтып, соок ло казыр көрүп отурды. Же бульвардыг учынаг онын жаны жаар басып клееткен кайын энезин көрүп ийеле. чырайы там ла соой берди. Же Наташка жааназын көрүп, ого удур жүгүрди. Секирип ле алакандарын чабынып, ол омок үниле сүүнчилү кыйгырып турды:

— Жаана! Жаана!

Баштап тарый Женя сүрекей жалакай кыс болуп көрүнерге кичеенген эмей. Ол чындап та бүдүми аайынча керсү, кылык-жангы жакшы кыс болгон.

Же, «бала жашта, аш кылгада» — деп алтай улус сүрекей чын айдып жат. Кижининг кылык-жангы жаш тужундагы жүрүминег жаан катмаанду болуп жат. Биле нак эмес болзо, тал-табышту, чугаанду болзо, балдар кыжыранг, кыйгас, ачынчак, жагыс ла бойым деген санаалу өзүп жат. Женя шак андый нак эмес биледе өскөн. Жаштаг ала кыйгас, кыжыранг болуп өскөн. Ада-энезининг чугаандары, кериштери, балдардыг кылык-жангын чек үрөп салган. Олор керишченг, бойы-бойун сүүбес, тосбос, кыжыранг улус болуп өскөн. Же шак мындый кылыктарын ада-энезине де, оного жаанап келеле, өскө улуска да көргүспезин олор билип алгандар. Шак мынайда кыжыранг, кыйгас ла мен бойым деер улус ак жарыктыг үстүнде табылып келген. Олордыг бирүзи Женя...

...Институтта лекциялар кычырып, тал-табышту, омок-жимек студенттерге курчадып, Николай Мурзанович бир кезек ойгө акту бойынын уур жүрүмин ундып койды. Лекциянын кийининде, институттын элбек ле жарык вестюбилинде студенттер оны курчап ийдилер. Айлаткышты шиндееринде математиканын, физиканын, химиянын учуры керегинде куучын көйлөй берди. Кече ле «Венера» деп жылдыс жаар уча берген жылдыстар ортозында жүрер корабль керегинде, кандый бир планета жаар кижича качан учар деген сурак жинт санааларга амыр бербей турды. Олор Николай Мурзановичтин бу сурак аайынча тоом-жылу шүүлтезин билип аларга, ого бир уунда жүзүн-базын сурактар берип турдылар. Же Николай Мурзанович жаңы-жаңы ла суракты жартап жүрерде, күзүни шыгырай берди. Студенттер чуркуражып, аудиториялар сайын таркай бердилер. Вестюбильде тып-тымек боло берди. Николай Мурзановичтин айылы жаар жанар күүни келбей турды. Ол терен сангаркап ла карыгып, кафедрага кирип барды. Кафедрада кыскачак сынду, болчок башту, бастыра бойы болчок бүдүмдү доцент Александр Павлович Биденев отурды. Ол Николай Мурзановичти көрүп ийеле, отурган жеринен тура жүгүрүп, болчондоп, кыскачак, жоон колын ого ичкери сунуп, омок, жардак үниле айтты:

— Жакшы ба, Николай Мурзанович, бу слердин чырайаар не бүрүңкий. Неге санааркап, кунугып жүрөөр? Слерди иш те жа-

нынаг, жадын-жүрүмеер де жанынаг — ончо жанынаг мактап жадылар. Кече мен слердин үйеерге, Евгения Александровнага, туштагам. Кандый жалакай, кандый керсү кижиле! Же жагыс ла... — Александр Павлович туктурылып, чилекейин ажырып ийеле, төмөн көрди. Онын кулактары, керек десе житкези де кызара берди.

— Слер нени де айдарга турала, токтоп калдаар. Учына жетире айдыгар, Александр Павлович — деп, Николай Мурзанович терен ле жымжак отургушка чөнгө отуруп, буттарын чалый салып, нени де керектебей турган кижиле болуп айтты.

Александр Павлович бир кезек өйгө унчукпай отурала, нөкөри жаар килегендү ле жалтанганду көрүп, араай айтты:

— Жагыс ла мени колчы неме деп санабагар, Николай Мурзанович. Же слердин де, менин де, бис экүниг текши таныштарыбыстын ортозында эби жок табыш жүрүп жат. Слердин үйеер, Евгения Александровна, слердин энегерди кыйа көрүп, ого кыйгастанып турган дежет. Же мен бу эрмекке бүтпес эдим, жагыс ла мындый немени акту бойымнын көзимле көргөм... — Ол унчукпай барды. Онон нөкөри жаар бурулу көрди. Канайып та албаданып жөткүрип ийеле, эп жоксынып айтты: — Мен энеме килеп, эмдиге жетире айылду болбогом. Жарашпастар болор деп коркып жадым.

— Бу керекти улус билбес болор деп сананып жүргөм. Билени эптеп-жөптөл аларга үч жылга кичеентем — деп, Николай Мурзанович акту санаазын чыгара айтты. Онон

бир эмеш өйгө санааркап отурала, кайдаар да туура жөрүп кошты: — Же биледе кандый ла тал-табыш болуп жат ине...

— Онызы чын — деп, Александр Павлович мендеп айтты, — биледе не ле болуп жат. Мен калай шүүлте эткен болорым ба?

— Жок, слер чын айттаар. Жангыс ла бу эрмек ундылып калза, торт болор эди — деп, Николай Мурзанович өрө туруп айтты. — Озо баштап бу керектин аайына бойым чыгар күүним бар. Же слерге жаан быйан болзын, Александр Павлович. Ончо улус менин билемди ырысту биле деп бодоп жат.

Ол кафедрадан мендеп чыгала, таш тепкиштерди төмөн арып-чылап калган түжүп, тал-табышту оромго алаатып калган чыгып барды. Кайындардын ла каргананын бүрлери араай шуулажып, институттын жанындагы тегерик газондордогы чечектер элбендежип турды. Килейте јунуп салган килег асфальт күскүдий жалтырап жатты. Бурулчыкта трамвайдын күзүнгизи шыгырт эдип калды.

Айылга једерге анча-мынча ыраак га болзо, Николай Мурзанович автобуска эмезе трамвайга отурбай, јойу базып ијди. Июль айдын изү күни онын јардын, мойнын ачыда изидип турды. Көскө көрүнбес тоозынды ла јүстөр тоолу машиналардын выхлопной трубаларынан чыгып турган чапкыр ышты тынарга күч болды. Онын гамагы кургап, бажы оорып, бойы айдары јок суузап турды. Газированный сууны канайып ичер? Онон түңгей ле туза болбос. Кайдаг да соок сыра эмезе бир бокал соок аракы садып ичер керек. Ол талортозы

жерге кирип калган серүүн кафеге кирип барды. Жаан залда жүк ле төрт-беш кижиге отурды. Мында серүүн ле жайым эмтир. Николай Мурзанович туалетный кыпка кирип барала, колын јунуп, одожында турган күскүден көрүнди. Күскүдег ого удур орто јаштаг ажа берген, чала эрте карып жүрген, тишкек жыкпыктарлу, чөйбөк кара көстү, кичинек тумчукту, копшык чырайлу, јелбер кара чачту кижиге арып-чылап калган көрүжиле кунукчылду көрди. Онын саамайлары буурайып жүрген эмтир. «Кижиге база мындыг эрте карыйган туру — деп, Николай Мурзанович эриккендү күлүмзиренип, оного-мынаг сарбайыжып келген эек сагалын кыдырада жыжып, сананды. — Беш жыл мынаг кайра ол мындыг уул болгон бедиге? Айдарда, жүрүм ого килебес деген туру. Је алдырбас, ырыс јангыс ла биледе бедиге?»

Ол толукта турган тегерик столдыг јанында эптү отургушка кедейе отуруп, јангыс ла тошту көнөктөг чыгарып келген соок шампанскийди маказырап ичип отурды. Соок аракы ичегелерге серүүн жайылып, бойынын кычкыл амтаныла ичти тату кычыкайлап турды. Кенетийин онын билинбей калганча аракыдаар күүни келди. «Је јангыскан уялбай канайып аракыдап отурар? Эби јок немеине. Кожо аракыдаарга эптү најы, нөкөр дө јок. Байа, Александр Павловичти айдып ала-ла, ресторан барзам кайдадым. Јок, улусла кожо аракыдаарга јарабас. Кижиге эш кереги јок эрмек айдып ийер. Ичсе де, јангыскан ичер керек. Қандый бир карангуј кыпка кирип алар керек. Эзирик кижиге сүрекеј јес-

кинчилү неме ине. Эрүүл кижини оңоң јески-
нер де, оны кыйа да көрөр. Онызы да јол-
ду».

Онын јанында кем де араай «јакшы ба»
деп унчукты. Николай Мурзанович чочып,
ол јаар көрди. Онын јанында баштапкы
курстың студенти Чыбыков Михаил турды.
Јаңыс јердин кижизин көрүп ийеле, Николай
Мурзанович сүрекей сүүне берди. Ол үрпек
сары чачту, ак чырайлу, алтай кижиге бү-
дүштеш эмес бүдүмдү, је су алтай уулды
сүүнип уткыды:

— Отур, Миша, отур, карындаш.

Онызы чала кемзинип, курбундап турала,
канайып та келтегейлеп, отургуштын кыры-
на отурып алды. Ол бойын канайда тудуна-
рын чек билбей, манзаарып турды.

— Ажанарын ба?

— Јок. Мен тойу.

Је онын аштап јүргенин Николай Мурзано-
вич онын чырайынан билип ийди. Ол бойы
да студент тужунда аштап, суузап јүрген ине.
«Көөркийдин кийими де коомой болуптыр,
јарт ла өдүгинин таманы јыртык болды ба?
— деп, Николай Мурзанович менюни ширтеп,
сананды. — Је ол менен чик јок ырысту. Мен
де андый тужумда сүрекей ырысту болгом.
Карын аштаганы ол жүрек аштаганынды
коркушту эмес эмей». Ол сабарыла толукта
турган официантты имдеп ийерде, онызы
онын столында аргалу, акчалу, ат-нерелү
кижини отурганын сезип, јүгүрүп келеле, стол-
дын јанына сурак темдек чилеп, коркойо ту-
ра берди. Николай Мурзанович уул тойо
гжанзын деп, јакшынак курсактардан көп-

гөдө жакыдала, ичкери энчейип, күлүмзиренип, сурады:

— Миша, нени ичерин? Соок шампанский болзо, жараар ба?

— Шампанский де болзо, кайтсын, — деп, уул сур жөстөри суркурап, манзаарып айтты. Оноң бир эмештең токунап, отургушка жайым отурып алды.

Бир чөбчөй ачу коньяктын ла бир бокал серуун, соок шампанскийдин кийишинде куучын көйлөп чыкты. Алтайдын жаражы керегинде, онын аны-кужы керегинде, Миша жылбиркеп куучындап отурды. Ол аракыдаң эзирбей турды. Николай көрүш-таныштары керегинде, кем кайда иштеп турганы керегинде сурап, Мишаның айтканын тыгдап отурды. Бу уулчактын куучынынан ого Алтайдын кару ла таныш чаңкыр кырлары, элбек ле жайым төрөл жери, мөңүн сууларлу, мөш агашту тайгалары, өдүк жок жылагаш жүгүрип өскөн жалаңдары көрүнүп келет.

— Бойынын жерин, бойынын улузын качанда ундыбас керек — деп, чала калай берген Миша Николай Мурзановичти үредип айтты. — Космополиттерди көрөр күүним жок. Институтты божодып ла алзам, Төрөл жериме жанып барарым, үредүчи болуп иштеерим. Слер, Николай Мурзанович, айдыжы жок айылдап келигер.

Бүгүн бу куучынчы, жалакай уулды Николай Мурзанович бойынан божодор күүни жок болды. Онын учун кафедң чыгып келеле, Мишаның сырсақ жардына колын салып, айтты:

— Бош болзон, кинога барып келели.

— Жарайт — деп, Миша жардак үниле айтты. Ол база жаан эр жижи болуп көрүнерге жардын күтрейтип, жаан-жаан алтап, жайканып базып ийди. Бу уулды көрүп, оныла куучындажып, Николай Мурзанович, жинт, ырысту тужын эске алынып, уур санаалардаг айрылып, кокурлап, сүүнчилү каткырып, базып браатты. Ого сүрекей жеңил ле жайым боло берди. Ол билдиртпестен кунукчылду лекциядан кача берген студенттий омок ло жардак болды...

* * *

Je үйде бүгүн эби жок, сүрекей эби жок куучын болорын Николай Мурзанович ажындыра сезип те, бодоштырып та болбоды. «Женя база ла бүржеңдеер, ого удур да көрбөс, эрмек те айтпас. Мында кичинек те аланзу жок. Ого үзеери бүгүн Николай бойы эмеш калагы ине — деп, лифтке отурбай, ол таш тепкишти өрө базып, сананды. — Энем дезе бойынын кичинек кыбында эмезе кухняда көз нөктин жанында кунугып, санааркап калган отурган болбой кайтсын. Ол сүрекей эригип турган ошкош. Бэйла, жер алтайы, чыккан-өскөн жери санаазына киретен болор... Биле нак, бирлик болзо, ол санааркабас, кунукпас эди. Женянын коомой кылыгын, оны кыйа көрүп турганын ол көрүп жат ине. Жагыс ла эрмек айтпай жат».

Кичинек Наташка адазына амыр бербей, оны кырлап, шулуруп, куучындап, жымжак кебининг үстүле жакпайтып жүгүрүп турды. Жаан, элбек квартиранын ичинде жагыс ла онын омок каткызы, шагжаганы угулат.

Женя кыгыс та эдип эрмек айтпай, өрө дө көрбөй, терең жымжак креслого чөңө отуруп алган нени де кычырып отурды. «Эки неде- леге тегери бүркөлип, булутаган, же бүгүн ле күкүрт жалкын болотон эмтир» — деп, алдына жайа тартып алган газедининг ары жаны- нан үйининг бүрүңкий чырайын ажыктап, Ни- колай Мурзанович бойында сананды. Энези, жопшык кара чырайлу, чек буурайып калган чачту эмеген, бойынын кыбында торт ло то- гуп калган немедий, кыймык жок отурды. Ачык эжиктег онынг арык сыркак кебери Ни- колай Мурзановичке көлөткөдий көрүнди. «Женя энеме карузыйтан, энеме килейтен болзо, мен ого торт ло мүргүп жүрер эдим» — деп, ол бойында сананды.

... Эгирде Женя сүрекей эрке ле жапсык бо- ло берди. Үйи шак ла мынайып келгенде, жакшы жок болгон. Ол мындый эп-сүмеле Ни- колайдыг жүрегин жымжадып, оны жөпсичег эдип ийетен... Же Николайдыг жүрегинде сүүн- чи де, ачыныш та жок болды. Ол бойын акту бойын көрөр күүни жок жатты. Женя оны то- кунап, ачыныжы жоголып калган деп бодо- гон ошкош. Ол коо, жараш үниле чөрчөктөп, чончып турган бала чылап, чала мышкылып наарылта айтты:

— Сен мени, Коленька, кыйа көрүп жадыг. Сен мени кичинек те сүүбей жадыг. Инсти- тутта жараш кыстар толо ине.

— Эш кереги жок неме айтпа.

— Сен меге кичинек те килебей жадыг. Жа- ныс ла энеге килейдинг. Төгүн бе?

— Көк төгүн.

— Жаанак сүрекей жажай берген кижине.

Мен бодозом, ого бисле кожо јадарга коркушту күч — деп, Женя улу тынып, санааркап турган кижиге болуп көрүнерге кичеенип, айтты. — Карган кижиге деремнеде, эмезе кандый бир амыр, тыш жерде жатса, жакшы ине. Мен оны кичинек те кыйа көрбөй жадым, же улустың алдына уятту. Бистинг айылга сүрөле жаан үредүлү, культурный улус келип жат ине. Сен мени угуп жадың ба?

— Угуп жадым.

— Городтың жаказынанг кандый бир тура садып алзабыс кайдар? Жаанак анда амырынча жадар эди.

— Айылды кем сакыыр, баланы кем көрөр? — деп, Николай Мурзанович кыймык та этпей, токунаалу үниле сурады. Онын ичибууры ангданып жатты. «Же акту санаазын чыгара айтсын — деп, ол бойын тудунып санды. — Канча күнге ичингге жыдыдып жүрген немең бу ба?»

— Айылда иштеер, казан-айак азар, бала тудар, кийим јунар кижиге жалдап аларыс — деп, Женя айда салды.

— Тура садып алар акча јок. Бойың билериг не.

— Же онызы ондый ла, көөркийим, — деп, Женя ого жапшынып шымыранды. — Бир эпсүме бар, айдайын ба?

— Айт.

— Сен ачынбазың ба?

— Ачынбазым.

— Энебисти деремне жаар ийип ийели.

Кенетийин Николай өңдөйип келерде, Женя онын казырланганынан кажайып калган чырайын көрүп ийди. Женя чыңгырып ийеле,

дуурканныг алды жаар кире конды. Николай Мурзанович онын жанында өкпөөрүп, тынастап турды.

— Араай. Бала ойгонор — деп, Николай Мурзанович коркушту токунаалу айтты. — Јат. Эртен тура сеге ончо јолдор ачык! Сени мекелеер де, сүмелеер де кижн јок.

Женя өксөп, кынзып ийеле, тымый берди.

— Мен сени ченеерге санангам — деп, онын өткүре кимиренип јатты. — Сүүн турганынды көрөргө санангам...

— Андый сөсти адаба, эдү! — деп, Николай Мурзанович араай кыйгырып ийдн. — Сен јагыс ла бойынды сүүн јадын!

Уйуктайтан жыптын ичинде тып-тымы болуп калды. Женянын да ийи токтой берди. Јагыс ла күзүнидү частын чатылдаганы угулат. Николай Мурзанович уйуктап болбой, папиросты ээчий папирос тартып јатты. «Эмезе энсн, эмезе мен деп айдарга сананган ошкош. Эх, Женя, Женя! Сен качан бир кижн болорын ба? Түзелеринг бе? Бойыннан өскө кемди де сүүбей јадын. Мынайда јүрерге јараар ба?»

Николай Мурзанович күн көзнөккө чалып ла ийерде ойгонып келди. Онын бажы оорып калган эмтир. Ол ак јарыкты көрөр дө күүни јок јатты. Көзининг кырыла көрөрдө, уйи Женя ары-бери јүгүрүп, кийимдерин чемодандарга салып турды. Наташка кийинип ийген, јорукка сүүнип турды. Бу кандый јорук болгонын көөркий кайдаг билзин. Николай Мурзанович: «Женя, токто, санан» — деп, айдарга сананды. Је ол тижин кезе тиштенип, стене јаар бурылып кыймыктабай јатты.

Кичинек Наташка жүгүрүп келеле, адазынын жуурканын тартып, кыгзып турды:

— Тур, ада, кожо баралы, кожо!

Николай Мурзанович өрө туруп, мендеп кийинип, јунунып алала, Наташканы эркеледип, оныла кожо ойноп отурды. Энези кухняда казан азып турган ошкош. Айас, каан күн болды. Мындый күнде јангыс ла сүүнер, каткырар керек не! Женя эки јаан чемодан тудунып, уйуктайтан кыптан чыгып келеле, Николай јаар көрбөй эжик јаар ууланып, айтты:

— Наташка, баралы, балам! — Онон эжиктен чыгып јадала, кайа көрөрдө, көстөринин јаштары мөлтүреже берди.

Онон эжик калт эдип јабыла берди. Тепкиште Наташканын сүүнчилү шагжжы угулды. Онон ойто ло тып-тыммык болуп калды. «Кара көстү кайран балам, менен ырап барганын ла бу туру — деп, Николай Мурзанович эки колыла бажын кабыра тудуп сананды. — Сенин шулмус каткынды, шулурып айткан сөстөринди укпайтаным бу туру. Адаң тирү, сен дезе адазы јок өскүс артып јадын. Эх, эрке кызым, Наташка. Је чыдап келзен кем бурулу болгонын, байла, биллип аларын. Адаң сени качаннын качан да ундыбас!

— Јүргүлей берди бе? — деген энезинин сурагын угуп ийеле, Николай чочып, ол јаар көрди.

— Эйе, жүре берди.

— Балам, барып, онынды мекелеп ал.

— Баргай, кайдалык. Јангыс ла балам ачу — деп, Николай Мурзанович айтты. — Бис азыйдагы чылап, эптү-јөптү јадарыс, чын ба,

эне? Мен слерди качан да таштабазым. Эзен жүрзеер, сөзсөөр угарым, өлүп калзагар, сөөгөөр тударым.

— Сен база кунукпа, балам. Көгүстү келин болзо, ойто айланып жанып келер — деп, карган эмеген капшык жүзүн төмөн агып келген жаштарды, андый ок карчык колыла арчып айтты. — Же мен сенин ырызынга чаптык өттим ошкош.

— Э, эш кереги жок эрмек, эне.

— Мени жериме жетирип салзаң кайдар? Анда көрүш-таныш, төрөөн-туган улус бар ине. Олор мени айымы-журтынан качан да чыгара сүрбес.

— Уулаар слерди база сүрбес.

— Менин коногым жууктап келген ине, балам. Өлзө дө өскөн-чыккан жеримде өлөр күүним бар. Мында божозом, мени оңоор апарарга чак болор ине.

— Бу куучынды ундып салалы, эне, — деп, Николай Мурзанович көзинин жажы айланып унчукты. — Жаңгыс уулаарды таштап барбагар...

* * *

«Женя жүре бергенинен бери бир жыл өттү. Же ол бойы керегинде нени де бичибей жат. Наташка та кандый жүргөн билер де арга жок. Керек десе айрылыжары жанынан жаргыга да угузу бербей жат. Адрезин де биллип алар арга жок. Же, байла, бу городтон ырап, тенип барган туру. Онон башка көрүнө де бергедий неме ине» — деп, Николай Мурзанович элбек, жаан городло калың агашка киреле, азып жүргөн кижидий санааркап кал-

ган базып жүрди. Ол эниргери, иштейтен ой божоп турарда, городтың жаказына, промышленный районго једип барды. Иштег јанып турган улус тротуарларды, троллейбустарды, трамвайларды толтырып ийди. Николай Мурзанович нени де сананар күүни јок, өрө дө көрбөй, јаан алтап базып браатты. Кенетийин ол кичинек кызыктыктын таныш ла өткүн үнин угуп, сертес этти. Ого удур Наташканы јединген Женя келип јатты. Оноң Женя оны көрүп ийеле, чырайы кугарып, оноң ойто кызарып, тура түшти. Наташка адазын таныбай јарјандап, колын ичкери сунды:

— Јакшы ба, таай?

— Ол сенин таайың эмес, адан — деп, Женя төмөн көрүп айтты. — Таныбай туруң ба?

— Адам? А сен не биске узак келбедин? — деп, Наташка оны тургуза ла шылай берди. — Бисти ундып салган ба?

— Бош јок болгон, балам. — Ол Наташканы кучактанып, ийинине отургузып алды.

— Јаана кандый? Оорыбай жүри бе? — деп сурайла, Женя торт ло чоктый кызара берди. — Јаманымды таштазын деп айдып бар.

Олор өзгирде кичинек тапчы кыпта отурдылар. Наташка торт ло адазының тизезинен түшпей турды. Женя дезе канайып та кемзинип, араай куучындап отурды:

— Мен көп немени ондоор болдым. Сенен кедериме, кылыгыма чыдашпай баргам. Эмди сенин эненин көзине удур кичи канайып көрөр. Шак оның учун сеге письмо бичибегем. Көп, сүрекей көп санангам. Түште иштегем, түнде санангам. Эмди фабрикада

иштеп јадым. Кожо иштеген улузым сүрекей
јакшы улус. Меге кижги болорго, олар сүре-
кей јаан болужын јетирген..

Николай Мурзанович өрө туруп, шляпазын
кийип айтты:

— Эртең машина ийип ийзем, кандый
болор?

— Эртең мен иште болорым, иштиг кийи-
нинде болзо — деп. Женя јүк арайдаг айт-
ты. Оноң оның јанына базып келеле, оның
көстөрине чике көрүп, араай айтты:

— Артып кал...

СӨӨГИ ЈАҢЫС

Јылдын ла јаскыда, май айда, јаскы кыра ижи когузай берген тушта, өлөн ижи башталгалак тушта, јастыг кидим ле јаранып чечектеп турган өйинде, колхозтор јол јазаар бригадалар төзөп, бу бригадаларды ончо колхозтор тузаланып турган јолды јазаарына ийип турар болгонынан бери көп жылдар өдө берди. Быјыл јаскыда, май айдын учы јаар тас өлөндү, таш корумду кырларды эдектей, түрген чакпынду сууны јакалай барган өңкөк-чигкектү кумак јолдо јол јазаачылар кыймыражып, иш кайнап чыкты. Колхозтордын одулары бойы-бойлорынан ыраак јок болды. Олор түрген сууны јаратай өскөн јажыл өлөнниин ле сары чечектердин үстүне ак байкандарын тартып ийдилер. Бу байкандарды көргөн кичи озо баштап кайдаг да цыгандар тенип, көчүп келген туру деп бодоор. Је јолдо иштеп турган јииттердин тал-табыжы, кайлалардын ла жүрөктер-

дин шыгырты, малтаныг чатылдаганы, самосвалдардыг бустаганы јол јазаачылар келгени керегинде куучындап берер. Јол јазаарга сүре ле јииттер, бойдондор желип јат. Нениг учун дезе, мында ончозы солун ла таныш эмес улус. Ого үзеери мында таныжарга, туштажарга јакшы. Кажы ла јыл јол ижининг кийининде, бир колхозтог база бир колхозко кыстар качып, тойлор болуп турганы база јажыт беги. Бир кезек председательдер өнөтийин ле јол ижине јакшынак, бойдог ууларды ийип, бистинг колхозко иштеңкей, јакшы кыстар экелигер деп, жокурлаган айас сүмелеп те туратан эмей. Кыстарын алдыртып ийген колхозтыг председательдери, бойыныг бойдог ууларын арбап, электеп те туратан. Өчөжөрдө ол колхозтыг эн јакшы кыстарын сөстөп экелигер деп, акту санаазын айдып, көкүдип те туратан учуралдар бар болгон.

Бу јыл алтап беристеге чөйилген јолдыг эн ле јаан үрелип калган бөлүгин јазаарга сегис колхоз жаңыс јерге јуулып келди. Олор јети километр јерге јергелей одуланып ийдилер. Кажы ла колхозтыг бригадазында јирмеден ас эмес јииттер бар болды. Јолды јазап божойло, ончо колхозтор биригип, жемирилип брааткан күрдинг ордына жаңы күр тудар дештилер. Онынг учун јол ижининг бригадазына агаш кезер, агаш чабар, јаанай берген јашту ус эр улус база келди.

Былтыргызы чылап, Сталиннинг адыла адалган колхозтыг бригадазы ла Чапаевтинг адыла адалган колхозтыг бригадазы бойы-бойынан ыраак јок турдылар. Иштеп турган јер-

лери де сүрекей жуук болды. Ишке келген жииттердин де көп сабазы былтыр жастан бери таныш болгон. Онын учун каткы, кокур, кожон кайнап турды.

Күрен чамчазынын узун жегин чаганагына жетире шыманып ийген Байрам кайланы бийик көдүрүп, койу кумакту жарды күнкүлдеде казып турды. Ол боро тоозын болуп калган жүзин кееlep, шабылап алган колпладыла арлап, каа-жаада Сталиннинг адыла адалган колхозтын бригадасы иштеп турган жер жаар көрүп салат. Онон ойто ло, бука чылап, кумакту жерди каза берет. Онын жанында Жижигей, Топчы, Эркелей, Жарманка өбөгөн, Чорбон иштеп турдылар. Чорбон ло Жарманка өбөгөн чамчаларын уштып салала, жалбак жарындарын күнге изидип, кабыргалары кырлайыжып, балтырлары бырчыыйыжып, күчүлдеде онтогылап, куу тоозынды көдүргилеп, кумакту жарды кайлала күнкүлдеде казып турдылар. Байрам кыстардан ла туш туура улустап кемзинип, чамчазын уштыбады. Машинала кумак тартып турган шофер уул, Жыманак, ары-бери мантадып, машинага кумак чачып турган кыстарла кейлежип, чала жантийта кийип алган кепказынын алдынан быжыраш кара чачын чыгарып ийген, ыржандап, алмыстанып турды. Ол Сталиннинг адыла адалган колхозтын бригадасынын жанына токтой түжүп, уулдарла кокурлажып, чөйбөк ак чырайлу, жаан кара көстү кыстын жанында, тейлеген чилеп, теерип, табыскакту эрмек айдып, талжындап турды. Байрам мыны көрүп, Жыманактын ыртак көстү жалбак жүзүн, чала кантыр тумчугын кайлала жара

чаап ийер жүүни келип турды. «Бу күрүмниң Арајанның јанында айланыжып турган неме-зи не?» — деп, ол бойында сананды. Јыманак дезе элейтип мантадып келеле, чокчойто јууп салган кумактың јанына машиназын тал туура тургузып ийди. Бойы кабинадаг чыга секирип, Байрамның јанына једип келеле, эки колын карманына сугуп, жертендеп, сыкындап айтты:

— Эй, уул, Байрам, мен сениң сыйыныгла, кыпчак сөөктү кысла, таныжып алдым. Эрмек-куучын бүдөргө туру ошкош, эй, эй! Жылмаев мени бери тегин јерге жылдырбаган турбай, хе-хе-хе!

— Јыманактың ла јапшынбазы јок — деп, Эркелей машинаның үсти јаар кумакты чачыл, айтты. — Је, сен Арајан жерегинде айдып турган болзог, оноң эш ле неме болбос, көөркий!

— Јыманак јапшынып билер, Јыманак жылбыгдап билер, кайдазың, кайдазың — деп. Јыманак кумактың үстүндө бијелей согуп, удура айтты. Оноң кичинек сур көзи суртулдап, ичкери энчейип, сурады: — Эркелей, көөркий, сеге качан бир кем-кем сөс айтты ба? Кулагы јок Куйкачы куда ийерге турган деген, чын ба?

Эркелей бир күрек кумакты оның үсти јаар бурт берип ийди. Бойы кичинек те ачынбай айтты:

— Куру тил сеге барганча, кулагы јок Куйкачыга барбай.

— Арајан сенен болгой уулдардың сөзин укпаган — деп, Јижигей унчукты. — Арыктың санаазы тууда деп неме бу туру, хи-хи-хи.

— Санаам да анда болзо јакшы, Сатлай-дын балазы—деп, Јыманак айда салды.— Сүрүм анда јок болзо, сүнем де болзо, јакшы, Сүмечектин сүүгени.

— Сүмечек ле сени таппай јүргөн кижн бар туру мында! — деп, Јижигей арбанды.— Слер экүде куру тил ле куру јаактан өскө не бар!

— Не ле бар — деп айдала, Јыманак машиназынын кабиназына кире конуп, моторын күркүредип ийди.

Эпирде өки бригаданын јинттери јуулыжып, ойын-кокур баштаарга, отты эбиреде отургылап ийерде, Јыманак Арајанга, торт ло јарганат чылап, јапшына берди. Ол онын кулагына јүзүн-јүүр эш кереги јок неме шымыранып, оны аайы-бажы јок каткыртып турды. Байрам дезе, тижин кезе тиштенип ийеле, оттын јанында унчукпай отурды.

«Јер де болзо спутниктү» деген Јыманактын эрмеги Байрамнын кулагына јетти. Ол ойын-кокурга киришпей, оттын јанынаг өрө туруп, одузы јаар сууны јакалай базып ийди. Қожон-жомутту, ойын-каткылу оду онын кийин јанында артып калды. Ол базыдын түргендедип ийди. Күнүркеш деп неме көгүсте күйбүреп, кызыдып салган темирдий. јүректи каарып, өртөл турды. Ол јолдын тал-эртозын өдөлө, суунын жаказы јаар базала, бийик јардын кырына отурып, буттарын салактадып ийди. Онын алдында Караколдын, күскү ошкош, јарык, јылтырууш суузы билдирер-билдирбес јалтырап, шуулап агып јатты. Эзинге талдардын бүрлери талырашканы, јаан таштарга толжулар шымырт эдип согулганы, олардын кыймыктаныжып, бойтылда-

жып турганы угулат. Тенерини кара булуттар туй тартып салган. Олорды уур чойдон эткен немедий билдирет. Олор кырларды базырып тургандый көрүнөт. Тенериде жылдыстар да, ай да жок. Текши ле кап-кара.

Бүгүн Байрамнын санаазы база бу булуттар ошкош кап-кара ла түби жок, уур болды. «Сөөгн жангыс». Бу эки сөс олор экүнинг ортозында элен чактыг туркунына элебес, бузулбас темир боомдый туруп јат. Оны бузарга кижининг күчи једер бе? Ада-энези, ага-карындажы каргап салза, оны кыйа көрөр болзо, ол тушта не болор? Бу эш кереги јок јанг, озогызынан арткан-калганы деп айтса, улус ондоор бо? Алтай улустыг ортозында мынан кату, мынан казыр јанг, байла, јок болор. Олор керек дезе кудаиды да бу јанг кирези тообой јат. Кудаига бүтпей турган кижини кем де јаман айтпас, кем де кыйа көрбөс. Је сөөгн жангыс улус алышса, олорды каргап, электеп, түкүрип салар. Олордыг билезин биле де деп айтпас, јуртын јурт та деп айтпас. Ага-карындажы, албаты-јон олордон туура көрөр. Јебрен өйдө бу јанг керектү болгон болзо болор деп, Байрам сананып отурды. Ол тушта јүзүн-башка сөөктөрдн бириктирерге, олордыг ортозында өштөжү јууларды токтодорго, бойы-бойыла төрөөнзишсин, бойы-бойынынг сөөгинег кижн албазын деп јанды чыгарганы јакшы керек деп айдарга керек. Ого үзеери кан колужарына база ајару эдилген болор. Је өмди бу чек өскирип, ырап калган јангине. Арајанды сөөгн ле јангыс учун мен сыйыным деп канайып айда-там? Бистинг өбөкөлөрибис, өскөн-чыккан уйа

быс чик јок башка. Онын ада-өбөкөзи менин ада-өбөкөмлө качаннын качан да төрөөн болбогон. Сан башка јан. Сөөги јангыс улус алыжарга јарабас деп айдып јат. Је бойы дезе эјелү-сыйындуныг балдарын айылду-јуртту әдип јат. Кижининг торт ло каткызы келер. Бу јангыс ла каргандар эмес, је јинттер де, бичикчи-биликчи де улус тооп турат.

Байрам тогус класска јетире Арајанла кожо јангыс класска үренген. Олор ол тушта најылажып, нак жүргендер. Бойы-бойынын сөөк-төрин суражар деп санаа олордыг түжине де кирбеген. Је Арајан тогус классы божодоло, он класска ойто келбеген. Онын энези јада калган. Ол кичү карындажыла экү өскүс артып калган. Арајанга жүрүмди таг алдынан баштаарга келишкен. Ол колхозтыг уй саачызы болуп иштеп барган. Байрам он класс-ты божодоло, база ла төрөл колхозында артып калган. Былтыр јаскыда колхоз оны јол ижине ијген... Јол ижинде эки јинт чыдап ла јаранып калган тушташкан. Эскидеги најылардыг ортозында азыйдагызына чек түнгей эмес, сан башка најылаш башталган.

Байрам әмди јаратта јангыскан отуларда, ол күндер онын санаазына јап-јарт кирип келди. Олор көрүшкен ле бойынча бойы-бойына сүрекей сүүнген әди. Арајан торт ло ачу чынърып ијген. Олор бойы-бойына удур көрүжеле, ненин де учун јүстери изигилеп, кызаргылай берген. Бу әнгирден ала олор өкүнниг жүрүминде эн ле ырысту ой башталган әди. Олор экү әнгирлер сайын јединижип алып, Караколдыг түрген суузын јакалай

баскылап жүргүлөйтөн. Байрам келер ой керепинде куучындайтан. Узун сынду, жалбак жарынду Байрамга көрө, ого коштой базып жүргөн арык, кичинек, кыскарта кезип салган кара чачту Аражан торт ло кичинек кызычактый, бу же ле деген эр кижининг көлөткөзиндий көрүнөтөн. Жолдо иштеп турган жииттер озо баштап олардын найылажына, бойы-бойына санаа-күүндери жеңип калганына кичинекте аяру этпей, ологго чаптыгын жеттирбей тургандар. Же бир неделенин бажында саг башка неме боло берди. Жииттердинг бир кезеги олар жаар чике көрбөй, туура көрүп турар боло бердилер. Арткандары десе жажытту күлүмзиренишип, араай шымыраныжып турдылар.

Бир күн эгирде, иштин кийининде, Байрам суунынг жарадында серүүн ле ару суула маказырап жуунып турарда, онынг жанына чырайы чек ле чаазынды кугарып, кара көстөрү тазырайып, тегин де чичке, узун мойыны там узап калган Аражан базып келеле, тыркыруун, тунгак үниле сураган:

— Байрам, а Байрам!

Байрам жалбак төжин, мойынын желбер коларткышла арчып, Аражан жаар кайкагандула суракту көргөн:

— Не болды?

Аражан, бакпырында не де кажылып калган кижичилеп, чилекейин ажырып, төмөн көрүп, тумчугы карталып калган эски сопожынын бажыла жараттыг сай кумагын талырада эжип, угулар-угулбас сураган:

— Сенин сөөгинг не?

— Кыпчак, а не?

— Менинг сөөгим база кыпчак.

Аражан кенетийин өксөп ыйлап ийеле, ары болуп, талдардын ортозыла бойының одузы жаар жүгүрө берген. Байрам десе жайкаганына ла чочыганына оозын ачала, туруп калган. Бу ла учуралдың кийининде Аражан оного качып, жажынып турар боло берген.

Эмди мыны ончозын эске алынарга жеңил эмес болды. Озо баштап ол, Байрам, бойы да мыны ундыырга санаган. Коптон коркып, ада-энезинин адыларынан коркып, сөөгү жаңыс кысты ундыырга кичеенген. Же мындый кичееништең эш неме болбоды. Аражан ого там ла кару, там ла жуук боло берди. Олордың ортозында чындап ла жылым кайа турган болзо, Байрам бойының баатыр жарындарын түзедип ийеле, бу кайаны жемирип, бузуп тура берер эди. Же чактың-чакка жагдаган жаңды жаңыскан бузарга, ада-энеге, ончо улуска удур барарга жеңил эмес болды. Ого көп түндерди уйку жок өткүрерге келишти. Көп санааны сананарга келишти... Төмөн, карагуй жардың алдында, Караколдың суузы өчөмик жылтырап, үзүгү жок шуулап жат. Аражан та келер, та жок. Ол жагнап коркып, ого барарынан мойноп ийзе, не болор? Ол оны, Байрамды, чек ундып, санаа-күүни сооп калган болзо, не болор? Онын жеңилчек түргөн базыды да угулбайт. Талдардың бүрлери де шылырабайт. Тымык. Ол жаңыскан. Эбире телекей соок ло таныш эмес... Сууның ол жанында койу агашту карагуй кобыда элик чочып, жаңыс үн багырала, токтоп калды. Кара булуттар бир эмештен тарап-таркап турган ошкош. Жукачак боро булут-

тыг јыртыгынан ыраак јылдыс суркурап көрүнип турды. Одулары сайын тарап турган јииттердин шаг-манг табыжы угулды. Оног ойто ло тып-тымык болуп калды. Байрам өрө туруп, жыскарта кезип салган атырак чачын тескери сыймап, сөөктөри кыжырт эткенче керилип ийеле, бажын түнгзүйтип, јаан алтап басып ийди. Је онынгууразында койу талдардын јанында кемнинг де кара сомы элбес эдип калды. Оног чочыган ла сүүнген үн угулды:

— Байрам!

Байрам селт эдип тура түшти. Ол Арајаннын үнин танып ийеле, жүреги түргөн-түргөн согулып, бастыра бойына кандый да тату, санг башка јылу јайыла берди. Оног нени де айтпай, јанына басып келген кичинек, чичкечек кысты кабыра кучактап, бойына јаба тартып, анча-мынча унчукпай турды. Кыстыг койу, јелбер кара чачту бажы онынг јалбак төжине жүк ле једип турды. Ого эр кичининг тусту тери, папиростыг јыды јытанып турды.

Јайдын кыска түни элес эдип өдө берди. Ыраакта таг кажайып, кырлардын баштары иле көрүнип келди. Айрылыжып јанар керек. Эрмек-куучыннын түгенгедий аайы јок болды. Байрам өрө туруп, бойыннын эскин ошкоч јалбак јаан алаканыла Арајаннын бажын сыймап, күнгүрүүш үниле айтты:

— Мен недег де коркыбай јадым. Айткан улус айткай, кайдалык. Ада-энем, ага-жарындажым ачынза, ачынгай, је бир тушта бойлорынын јастырганын олор билер.

— Бисти билбес улусту јерге жүре берзе:

бис кайдар? — деп, Аражан араай сурады. — Улуска кыйа көрдүрүп, мында кижини канайып жүрөр. Карындажына барган уйалбас неме дежер ине. Не ле болзо, үй кижини эр кижинен артык бурулап жадылар ине.

— Алдырбас, сенин адааныңды алар кижини бар. Кебижендеген неменин кежирин кыйа тудуп ийерим.

— Ончо улустың оозун туй тудуп болбозунг ине!

— Э, калырашса, жаан ла болзо, бир жылга калырашкай, онон ундыгылап салар — деп, Байрам колун жаңыды. — Эки майман кижини журтагылап ла жадыры, онон не болды? Балабарказы су-кадык, эзен-амыр, бойлоры ырысту. Кудайдың, улустың каргыжы жедетен болзо, олар ончозы туку качан кырылгылап калар эмей.

— Мен мыны ончозун билерим, эркем, же андый да болзо, бу база уур ла алтам. Кижининг салымы база кандый ла болотон туру — деп айдала, Аражан унчукпай барды.

— Мен өскүс-жабыс, менин өөркөөр, тарынар ада-энем де, ага-карындажым да жок — деп, учында Аражан айтты. — Онын учун сен кайдаар ла барзан, мен сенин кийининген барарым. Же мен жаңыс ла сенин ада-энеңненг коркып турум. Туш улустың сөзи меге керек беди. Олорго удур айдар сөсти мен табарым. Же сенин ада-энеге мен нени айдарым?

— Жүрүмди канайда жүрерин мен олордон сурабазым. Мен жажы жетпеген уулчак өмөзим. Олар бойлорының озогы шүүлтелериле артып калгай, кайдалык. Жаңыс ла сенин са-

наа-күүнниг собойтон болзо, арткандары ме-ге керек беде. Мен бойымнын санаа-күүним-ди мынаг ла жанып барала, ада-энеме ай-дып берерим — деп, Байрам катуланып, көс-төри чагылып, эриндери тырлажып айтты.

— Ой, онын ордына кемге де айтпай, мынаг качып жүре берзебис кайдар? — деп, Аражан иженип сурады.

— Качып барарга бис кандый бир жамап керек эткенис не? — деп, Байрам энчейип, кыстыг чырайын ширтеп, жаңыс ла көстөри-ле күлүмзиренип айтты. — Бис улустыг ал-дына кандый жилинчек эткенис? Жаан ла бол-зо, бойы-бойуска санаа-күүнибис једишти не. Бис жаңы улус, озогы жаг биске керек беде. Сөөгг жаңыс. Хе!

— Озогызы болзо, креске түжер эдис, ол тушта биске кем де чаптык этпес эди — деп, Аражан угулар-угулбас шымыранды.

— Неме? Неме? — деп, Байрам каткырды. — Комсомолдо болгоны крестү болгонынаг жабыс па? Кижининг каткызы келетен туру не! Је, акыр, јаналы. Удабас јер текши ја-рый берер.

* * *

Бригадалар эртен-сонзун ла өлөг ижине чыгар деп белетенип турдылар. Сүрекей ай-ас, каан күндер турды. Капчалды өрө чөй-бөйип барган деремнениг такыр өлөгдү эл-бек оромында сары чечектер турумкай өзүп, улустыг тамандарына, аттардын туйгактары-на балбара бастыртпай, омок чечектегилеп турды. Олордын сап-сары јаркынын јалбак

кара жолдын тоозыны да, үүрлү койлордын туйгактары да өчүрүп болбой турды.

Байрамнын сөзүн айымында улус — ада-энези, агалары, өжелери угала, коркыгандарына ла чочыгандарына озо баштап унчукпай отурдылар. Адазы Чот ло энези Жаман онын чырайы жаар кайкап көрдилер. Агалары Жолду ла Чыңдый, эжези Жөптү бойы-бойы жаар көрүштилер. Жаан агазынын үйи Эмилчи колында айагын ычкынып ийди. Ончозы талтабыш жок ыкшык отурдылар. Жаңыс ла очокто оттын тызыраганы угулат. Адазы, алтан жашка жууктай берген кижини, өңдөй жөнүп отурган малтазынын сабын туура салып, уулы жаар чала боромтык, соок көстөриле кезе көрүп, серенип сурады:

— Бу сен кокурлап турун ба, айла жүүле бердин бе, уул?

— Акту санаамды айдып турум, адам, энем, ага-карындажым билзин деп турум, — Байрам көзүн де чинбей айтты.

— Бу үредүзи жаан улус жүүле беретен дежетен, мынызы чын эмес пе? Мындый эрмекти сагыжы ордында кижини айдар ба? — деп, Чот уулдарынын чырайы жаар көрүп, алаатын айтты. — Алтай сөөктү улус ортозында мындый эрмекти качаннын качан да укпадым.

Жолду ла Чыңдый адазынын көзине чике көрүп болбой, төмөн көрдилер. Эжези уялганына кулагынан бери кызара берди. Энези оп-соп түжүп калган отурды. Женези Эмилчи энчигип болбой шыпылдады:

— Бу слердин кулактараар жок ло? Байрамды кыпчак сөөктү кыс аларга турган дежиб, жастан бери коптожып келдилер не?

— Сен карган аданды, энегди уйатка саларга турган ба, учкан! — деп, энези ыйламырап айтты. — Мындый эрмектин кийининде кижжи жалык-жоннын көзине канайып көрүп жүрөтөн? Мынын уядына кижжи канайып чыдайтан? Өлбөгөн кижжи нени ле угатан туру, нени ле көрөтөн болтыр ине. О, жайла, жайла!

Адазынын көстөри соок ло казыр болды. Онын колдору эмештен тыркырап турды. Энезинин чырайы жайнылу ла кунукчылду болды. Онын чырыш жүзінде жалакай ла керсү, күргүл өгдү көстөринен тоолу жаштар төгүлө берди. Агаларынын ла эжелеринин чырайы соок ло кунукчыл болды. Түнүктөг тийген күннин чогы ышталып калган кара аланчыктарды, казанда калыг каймакту сүтти саргарта жарыдып турды. Чагкыр ыш араайын чоргып, түнүктен чыгып, көк айаска жайылып турды.

— Арканга алакан да тийбеген эрке уул өдин, же канайдар база, айткан сөс бажына жетпей турганда, ачу кайыш жедер болор бо! — деп айдала, адазы алкынын алдынаг аттын камчызын ала койып, тура жүгүрди. Камчы кейде шыйт эдип калды. Агалары тура жүгүрдилер. Энези эки колыла бажын кабыра тудуп, калактай берди.

Кайыш камчы жарынга жырс эдин тийерде, Байрам кыймык та этпеди. Жангыс ла тижин кезе тиштенип ийди. Онын ак чамчазы жардын кечире жарылып, канду кызыл чийү көрүнүп келди. Чот өбөгөн бойынын баатыр күчин салып, жырс берип ийген ошкош. Ол экинчи катап согорго камчызын талайып ке-

лерде, жаан уулы Жолду тура жүгүрүп, адазынын карызынанг ала койды.

— Ада, токтогор!

Олор экү бир минут кирези унчугуштай уур тынгылап, сүзүжерге турган букалар чылап, кылайыжып калган турдылар. Онон Чот уулынын колынанг камчылу колын ушта тартып, камчызын ирге жаар мергедеп ийди. Бойы оттын жанына отура түжүп, чончып отурган кичинек баладый бажын бөкөйтүп, ыйламзырап мырсый берди.

Жолду тынастап, казырланганына оозы кайыжып, көзи бажы чагылып, тунгак үниле айтты:

— Ада-эненнинг, ага-карындажынгнын сөзин укпас болзон, сен мынаг ары кедери ырап бар, уул! А бисти ундып сал! Сендий немени кичи канайып көрүп жүрер.

— Үредип кичееп турган болзон ол, өйиненг өткүре санаалу, билер боло берген ине — деп, арык, шыйбык үйи энчигип болбой шып берип ийди.

— Сенинг керепинг жок, кадыт! — деп, Жолду алгырып ийеле, жанында турган үйининг жаагына жалбак алаканыла жарс берип ийди. Онызы «ой!» деп чынгырып ийеле, отура түштү. Жолду алдында жаткан тала аякты ирге жаар калырт этире чарчада тееп, айылдаг айпас-муйпас чыга конды. Оны өөчий кичү агазы ла эжези чыга кондылар. Жегези Эмилчи жаагын сыймап, өксөп, күнгүреде ыйлап отурды. Адазы ла энезининг бирүзи де ол жаар кылчас өдип көрбөди. Олор тунгзүйижи калган кыймык жок отурдылар. Байрам база бир эмеш отурала, араай бурылып, айылдаг

чыга берди. Адазы да, энези де—олордын кемизи де кыгыс эдип өрмөк айтпадылар.

«Je кайдалык, жүре де бергейим — деп, Байрам тура жаар базын, кородоп сананды. — Jүре де бергейим». Онын озо баштап ыйлаар күүни келип турды. Je оног кату санаанып, тижин кезе тиштенип, «Очөжөрдө жана баспазым» — деп, бойында шымыранды. Турага кирип желеле, орынның алдында жаткан жаан, кара чемоданын чыгара тартып, борботкозын, кийим-тудумын салып, ырап-тенип барарга белетене берди. Je кайдаар барарын ол бойы да жарт билбей турды. Озо баштап кандый бир жерге једип, иш таап, јадатан јер таап алала, Арајанга письмо бичип ийер туру деп, ол бойында сананды.

Эжик калырт эдил, әјези Jөптү кирип, өчүп калган үниле араай сурады:

— Барып јадыг ба?

— Ээ.

— Эненг ал-санаага тўжўн, оорыйтан эмтир. Артып калзанг кайдар? Ак јарыкта сеге јарагадый Арајаннаг артык кыс јок по?

— Јок...

— Мен сени кыйа көрбөй јадым. Санаа-күүнинг јеткен болзо, јуртагайыг. Je адан-эненг сеге ачу, карам эмес пе? Сенниг мындый кылыгыгды озор өлөрдиг өлгөнчө јаратпас — деп, Jөптү улу тынып, унчукты.

— Мен озордын алдына кандый да килинчек этпегем ине — деп, Байрам ого аргай айтты.

— Сөөги јангыс кижиг алганы улу килинчек эмес пе? — деп, Jөптү өөркөп, сурады. — Уйат.

Байрам чемоданын жаап ийеле, эжези жаар кайкап ла ачынып көрди:

— Адаар база комсомол. Карган эмес чилеп сананып жадаар. Слерди мындый болор деп мен качан да бодободым.

— Мен сени ырысту болзын деп санаып жадым. Же ол кысла сен түңгей ле ырысту журтап болбозың. Адаг-энен санаанга кирер, кунугарың.

— Очөжөрдө ырысту журтаарым — деп, Байрам атыйланып айтты. — Менин жүрүмимде слердин керектереер жок. Феодалдар.

— Сени күскиде түңгей ле черүге апарар ине — деп, Жөптү үнин жымжадып, айтты. — Сен жүре берзег, ол сени сакыбас.

— Сакыыр!

— Же кыйгырбазан, мен сенин эжен инем — деп, Жөптү жана баспай айтты. — Андый болзо, сен черүде жүреринде, сени ол сакыыр ба, жок по, ченеп көрзөн.

Байрам санааркай берди. Эжезинин эрмегинде чын жер база бар. Озо баштап черүге барып желзе кайдар? Ол айтканча ада-эне менин күүнимди ондоп алар болор бо? Же кенетийин Байрамнын санаазына Аражан кирип келди. Ол бойынын жалтанчагына уйалып, бойына аайы-бажы жок ачынды. Эжезинин амадузын да жап-жарт билип ийди. Ол өрө туруп, жайгы тонын сол колынын карызына арта салып, он колына уур чемоданын тутказына ала койып, эжези жаар көрбөй айтты:

— Эже, мени быжыл черүге албаза, мен слерге письмо бичип ийерим. кышкы тонымды ла пыймамды посылкала салып ийгер. Олбөй жүрзег, бир жакшым жедер. — Ол тура-

дан чыгып, деремнени төмөн жойу базып ийди. Же ол анча-мынча баргалакта, эжези ого жаба једншти. Ол ыйламзырап, ого газетке ороп салган немени туттуруп айтты:

— Мында бир эмеш акча бар. Ал. Ол сего керек болор. Бойынды чеберле, тенегим. — Ол бура согуп, айылы јаар жүгүрди. Байрам бир эмеш өйгө алаатып калган турды. Ада-энезин, айылы-јуртын таштап барарга, база күч ле неме. Көгүсте жүрек корголјындый уур болды. Же ол улу тынып, ичкери базып ийди. Јана базарга јарабас.

* * *

...Арајан фермала кожо тайгалап барбай, өзөктө артып калды. Оны өлгөн ижинин өң јаан полеводческий бригадасынын үчөтчиги эдип салгандар. Өлгөн ижи кидим ле баштала берерде, улай ла јанмырлар јаап тура берди. Арајан кажы ла күн эңирде бийик боро атты ээртеп, өзөкти төмөн казалалдып ийетен. Онын учун бүгүн база ла деремнеге учуртып түшти. Ол адын конторанын эжигине буулай согуп, бойы контора јаар кире конды. Конторада јангыс ла бухгалтер Јалбак отурды. Ол бажын кыйчыйтып ийеле. чичкечек, коркок сабарларыла чотты тырсылдада тартып, тоолорды јараштыра бичип отурды. Арајан ого сводканы табыштырып береле, конторадаг мендеп чыкты. Айылынын јанына јортып келзе, үйде кем де бар эмтир. Туранын эжиги ачык болды, электрический лампочканын одына көзнөктөр јарык јарып турды. Јукачак, шарбак тюль өткүре эр кижинин сомы көрүнөт. Миш-

качак жанып келген болбой жайтсын деп, Аражан ичинде сүүнүп сананды. Же туранын жанында мотоцикл турганы не болотон? Аражаннын жүрөги шимирт эдип калды. Ол адын буулап салала, турага эреетип ле кайкап кирип келди. Чындап та кичүү карындажы жанып келген болуптыр. Ол темир печкенин жанында үрпейип калган кургадынып отурды. Төрдө, столдыг жанында, таныш эмес кижини тунгзүйип калган отурды. Ол сертес эдип, Аражанды будынан ала бажына чыгара сонуркаганду аяккады. Жолдунун алдында ак чырайлу, солонгудый чийик кара кабакту, чичкечек чырайлу, кичинек конжок тумчукту кыс турды. «Байрамнын эдреп жүүлери де жолду эмтир. Мындый жараш кыс Байрамнан артык уул таппаган ба?» — деп, Жолду бойында сананды. Ол кем болгону Аражан сезип ийген ошкош. Онын чичкечек кара кабагынын учу тыртас эдип калды. Тегин де ак чырайы череттий кажайа берди. Ол тунгак үниле жакшы сурады. Жолдунун аайы-бажы жок ачыныжы да жабызап, чырайы да өрүп, «Кыстыг сөөгү өскө болгон болзо кайдар» — деп сананды. «Качыраарга келген болор бо?» — деген санаа Аражаннын бастыра бойун изидип, жаактарын кызартып ийди. Ол нени сураарын билбей, төмөн көрүп, унчукпай турды. Онон плащын чечип, илип койоло карындажынан жалакай үниле сурады:

— Же, бежинчи классты кандый божоттыг, эркем? Алтынчыга көчтинг бе?

— Көчкөм — деп, Мишкачак бултүс эдип айтты.

— Аштап турун ба?

— Јок...

Јолду мотоциклдү учуртып клееделе, бу уяады јок кысты аайы-бажы јок адылар, элек-теер, керек болзо коркыдар деп, бек сананып алган. Је эмди оныла көстинг көскө туштажала, әрмек айдып болбой барды. Мындый кыска казыр әрмек айдар күүни келбей турды. Қанайып ла ачынайын, казырланайын деп сананза, мынанг әш неме болбой турды. Ого үзеери бу кысты адылып та, коркыдып та неме болбозын ол јарт билип отурды. Арајан ары-бери жүгүрип, печкеге от салып, чай азып, сандырап турды. Арт учында Јолду јөткүрип, көксин кенидип алала, күнүрүүш үниле араай айтты:

— Слердинг адаар Арајан ба?

— Әйе.

— Мен слерле көстинг көскө куучындажарга турум. — Јолду көзиле Мишкачак јар көргүсти. Бу кижии јакшы табыш экелбеген эмтир деп, Арајан јап-јарт сезип ийди.

— Экем, чүрче Бористинг айылына бар. Чай кайназа, айдып ийерим — деп, Арајан карындажына айтты. Онызы Јолду јар кылайып көрөлө, јылу јеринен сүрдүртип ийген күчүктіи, турадан күүн-күч јок чыга берди.

— Слер Байрамла, слер... — деп, уулчак чыга ла берерде, Јолду менден ле манзаарып айтты. — Бисти, кыпчак сөөктү улусты. уятка саларга јадыгар. Слердинг сөөгөөр башка болгон болзо, јангыс ла сүүнер эдим. Је сөөги јангыс улус алышпайтан. Алтай улус мынанг јаан килинчектү, мынанг јаан уятту керек билбес. Је Байрам кедер, өчөш, ол бойынын сөзинен качан да туура баспас. Ол

слерди эжелетем деп ада-энезине, меге айткан. Айылда аайы-бажы жок тал-табыш болгон. Байрам ада-энезин, айылы-журтын таштап, жүре берген. Эмди мен слерден болуш сурап келдим. Байрамды таштагар... — Жолду унчукпай барды. Аражаннын чырайы кугарып, орыннын жанында кыймык жок турды.

— Слердий жараш, жинт кыска жакшынак уулдар учурабас па? Байрамнан артыгы табылар — деп, Жолду онон ары айтты. — Байрам слерге болуп ада-энезин, ага-жарындажын таштап ийген.

— Меге женил бе? — деп, тунгактый берген үниле Аражан жайнагандый сурады. — Мени уяттан, коптон коркыбай туру деп бодоп тураар ба?

— Слер түнгей ле ырысту болбозоор.

— Болзобыс не болор?

Аражан ыйлап ийди. Жолду бу куучыннан эш-неме болбозын сезип, калганчы эп-аргазын тузаланып, үнин жымжадып, мекелеген аайлу айтты:

— Мен слер экүге буудак этпес эдим. Же ада-энеге, албаты-жонго нени айдар? Жердин үстүнде уят деп неме бар.

— Жердин үстүнде ырыс деп неме база бар — деп, Аражан өкпөөрүп айтты.

Жолду бир эмеш унчукпай отурды. Онын санааркап калган чырайы Байрамнын чырайына сүрекей түнгей болды. Аражан айдар сөзүн таппай турды. Бу отурган кижини, Байрамнын агазы, олордын ырызына чаптык эдер күүни жок болгону жарт болды. Чөйгөндө чай шуулап кайнап чыкты. Аражан кээзинин жажын, жаш бала чылап, колынын сыр-

тыла арлап, чай уруп, төпши салды. Жолду изү чайды үрүп, чырайы жарып, айтты:

— Слер өкү мендебезеер кайдар? Байрам черүге барып келзин. Эки жылга санаа-күүндереер сообозо, бойы-бойоорды ундышпазаар, ол тушта бойоор билгейеер, канайдар база. Мен слерге кичинек те чаптык этпезим. Менин сок жангыс сурагым мындый болор. Байрам черүге барала, ойто жанып келбегенче, жөбигерди бербегер. Ол айтканча бу керек эмеш ундылып калар. Слер өкү тал-табыш жогынаг биригип калараар. Слер жөп пө?

Арајанныг чырайы жарып, жаактары кызарып, араай унчукты: «Жөп...»

Жайгыда Арајаннаг санг башка письмо келген. Онынг учун Байрам эмештег күнүркеп, санааркап жүрди. Же ол письмодо көп неме чын айдылган ине. Чындап та, черүдег жанып та келеле, айылду болбос по? Арајан база сагышту ла кыс. Байрам Арајан ла Жолдунын ортозында аңылу куучын болгон деп кайдаг билетен эди. Онынг учун ол тыг кунукпай жүрди. Же кече эңирде военкоматка түшсин деп повестка келерде, уулдыг сагыжы коомойтый берген эмей. Арајанга јолукпаганым бу туру деп, ол ичинде сананган. Оног почтого барала, телеграмма аткарып ийген. «Эртен атанып јадым». Бүгүн бир бөлүк уулар атангылай берген. Олорды агакарындаштары, ада-энези үйдешкен. Же Байрамды үйдежерге кем де келбес... Ол баштарын тазада кайчылап салган уулардыг ортозында, военкоматтын јанында, эригип базып жүрди.

Күс. Бийик, сары теректердин жалбак-жалбак жалбырактары төгүлүп турды. Оградалардын ары жанынан жиилектери кызара быжым калган байбак ранеткалар карагылап көргүлөп турдылар. Чуйдын кумак жолынын куу тоозынын көдүрүп, бийик кошту машиналар күүлежин, өдүп турдылар. Чала калагы уулар ограданын жанында кожондожып турдылар. Үстүнөгү төмөн учуртуп келген машина военкоматтын жанына тура түшти. Кабинадагы Аражан түжө секирип, уулардын ортозынан Байрамды танып ийеле, араай кыйгырып ийди:

— Байрам!

Байрам үн угулган жер жаар бура согуп, ненин де учун килейте кайчылап салган чачын сыймай тудуп, ырысту күлүмзиренип ийди. Же олор жакшылажып, эрмек-куучынды баштаарга жеткелекте, военкоматтан алтын погондорлу арык лейтенант чыга жүгүрүп келеле, ачу үнүлө кыйгырып ийди:

— Экүдөгү жергелей туруга-ар!

Байрам жүгүрүп барала, Аражаннын колынан тын тудуп, онын көзине чике көрүп, нени де айтпай, жаңы да бажыла кекип ийди. Ненин учун десе, сөс жокко ончозы жарг болгон. Онын ол жүгүрүп барала, стройго тура берди. Тоолу минуттын бажында ончо уулар машинада болдылар. Үйдежин келген улус машинаны ууй тудуп ийдилер. Тал-табыш, чур-чуманак турды. Аражан улустын ортозыла жүк арайдан өдөлө, Байрамга колын сунды:

— Жакшы болзын. Байрам. Жакшы жүрүн жанын кел.

Бизрам бажыла келди. Арајаннаг көзин албай отурды. Оног ол иси де айтты. Је машинашиг күркүрежи оныг сөстөрүн көмө базыл ийди. Машина ары болды. Оног јолго чыгып, көндүгүн ийди. Арајан ак пладыла араай јангып турды..

БАЖАЛЫҚТАР

Коммунист	3
Түндегі жылдыстар	55
Абай	87
Ақ чырайлу кудай	120
Лолдо	136
Қыс ла турна	154
Қар	182
Биле	199
Сәбгі жаңы	219

Аржан Адаров

НОЧНЫЕ ЗВЕЗДЫ

На алтайском языке

Редакторы

Л. В. Кокышев и З. С. Суразакова

Художественный редактор *А. М. Кузнецов*

Технический редактор *М. И. Тихтыков*

Корректоры

А. А. Боконкова и А. И. Тодыгва

Сдано в набор 30.VI 1961 г. Подписано
к печати 21/X 1961 г. Формат 70×92¹/₃₂.

Физ. п. л. 7,62. Усл. п. л. 8,92.

(Уч.-изд. л. 8,78).

Тираж 2000 экз. ЛН 10075. Заказ № 2330.

Цена 41 коп.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство:

Типография № 15, г. Горно-Алтайск,

проспект им. Сталина, 29.

